

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ГРИЩЕНКО ВАДИМ ФЕДОРОВИЧ

УДК: 005.336.1:339.562/.564:502.13(043.5)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ
ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ**

Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Науковий керівник:
Жулавський Аркадій Юрійович
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри управління

Суми – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН	11
1.1 Дослідження сутності сучасних міжнародних економічних відносин	11
1.2 Необхідність формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій	29
1.3 Напрямки екологізації експортно-імпортних операцій	51
Висновки до першого розділу	71
РОЗДІЛ 2 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ	73
2.1 Організаційно-економічне забезпечення процесів екологізації експортно-імпортних операцій.....	73
2.2 Структурно-логічна побудова організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій	88
2.3 Методичні положення щодо оцінки ефективності функціонування механізму екологізації експортно-імпортних операцій	112
Висновки до другого розділу	131
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	134
3.1 Аналіз еколого-економічних проблем здійснення експортно- імпортних операцій на територіальному рівні	134
3.2 Економічна оцінка впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища у Сумській області	153
3.3 Рекомендації щодо формування економічних інструментів екологізації експортно-імпортних операцій на регіональному рівні	173
Висновки до третього розділу	193

	3
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
Додаток А	219
Додаток Б.....	222
Додаток В	231
Додаток Д	232
Додаток Е.....	233

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах інтернаціоналізації комерційно-господарської діяльності виникає необхідність розроблення дієвого механізму регулювання експортно-імпортних операцій з урахуванням екологічного фактора. Для того, щоб діяльність економічних суб'єктів не виходила за рамки екологічних обмежень, необхідно забезпечити відповідність їх зовнішньоекономічної діяльності вимогам міжнародних нормативно-правових актів у галузі охорони навколишнього середовища.

Проблемам урахування екологічного фактора при регулюванні міжнародних економічних відносин присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних авторів, таких, як Т. Авдєєва, О. Балацький, І. Галиця, З. Герасимчук, В. Голян, Л. Горбач, Л. Гринів, Б. Данилишин, Л. Дейнеко, В. Дергачова, М. Долішній, С. Дорогунцов, А. Жулавський, С. Козьменко, Є. Кузьмін, Ю. Кулаковський, Л. Максимів, Л. Мельник, Є. Мішенін, В. Новицький, П. Пастушенко, П. Ратленд, В. Сабадаш, В. Степанов, О. Теліженко, С. Харічков, М. Хвесик, Є. Хлобистов. Разом з тим подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з урахуванням впливу експортно-імпортних операцій (ЕІО) на довкілля, їх екологізацією на основі системного підходу. Недостатньо розробленими є науково-методичні підходи до формування екологоорієнтованої зовнішньоекономічної діяльності та організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, оцінки економічного ефекту від його впровадження.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження полягає в об'єктивній необхідності подальшого вдосконалення організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій на основі комплексної економічної оцінки їх впливу на стан навколишнього середовища. Недостатня розробленість та значення теоретико- та науково-методичних засад екологізації експортно-імпортних операцій обумовили основну мету і завдання дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у контексті Основних наукових напрямів та найважливіших

проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних та гуманітарних наук на 2009-2013 роки (Постанова президії НАН України від 25.02.2009 року №55), а саме у відповідності до таких пріоритетних комплексних міждисциплінарних досліджень: п. 4.1.15 – проблеми раціонального природокористування; п. 4.1.16 – регіональний розвиток; п. 4.1.17 – глобальні світоцивілізаційні процеси та зовнішньоекономічна політика України; Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. №880-р; Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2006 р. №1001).

Тематика дисертаційного дослідження відповідає державним, галузевим та регіональним науковим програмам і темам, тематиці наукових досліджень Сумського державного університету. Наукові результати, висновки та рекомендації дисертації були використані: 1) при виконанні науково-дослідної теми «Теоретичні і методологічні основи економічної оцінки ресурсного потенціалу території» (№ держ. реєстр. 0100U003225), де автором удосконалено принципи вартісної оцінки потенціалу території з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення зовнішньоекономічної діяльності; 2) при виконанні науково-дослідної теми «Еколого-економічні обмеження розвитку теплоенергетичного комплексу України» (№ держ. реєстр. 0103U000764), де автором сформовано загальні принципи екологізації управління підприємством з урахуванням економічних наслідків транскордонного перенесення забруднюючих речовин.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розвиток теоретичних та науково-методичних положень щодо формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання:

- дослідити фактори впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище;
- розвинути теоретико-методичні принципи екологізації експортно-імпортних операцій на основі застосування системного підходу;

- визначити сутність і зміст поняття «організаційно-економічний механізм екологізації експортно-імпортних операцій»;
- провести аналіз взаємозв'язків між складовими організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій;
- розробити методичні підходи до оцінки економічного ефекту екологізації експортно-імпортних операцій;
- розвинути методичні підходи до регулювання зовнішньоекономічної діяльності на основі впровадження економічних інструментів екологізації експортно-імпортних операцій.

Об'єктом дослідження є – організаційно-економічний механізм екологізації експортно-імпортних операцій.

Предметом дослідження є економічні відносини, які виникають у процесі екологізації взаємозв'язків між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при здійсненні експортно-імпортних операцій.

Методи дослідження. Теоретико-методичну основу дисертаційного дослідження склали фундаментальні наукові положення загальної економічної теорії та економіки природокористування і охорони навколишнього середовища, праці вітчизняних і закордонних вчених у галузі зовнішньоекономічної діяльності.

Для вирішення поставлених завдань у дисертації використовувалися такі методи наукових досліджень: абстрактно-логічний і системно-структурний аналіз – при розробленні структурних схем організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій; порівняльний аналіз і групування – при дослідженні взаємозв'язків між елементами зовнішньоекономічної діяльності та навколишнього природного середовища; факторний аналіз – при визначенні екологічних та організаційно-економічних факторів, що впливають на інтенсифікацію експортно-імпортних операцій; економіко-математичного моделювання – при визначенні економічного ефекту дії механізму екологізації зовнішньоекономічної діяльності; розрахунково-аналітичний – при оцінці екологічної ємності експортно-імпортних операцій.

Інформаційну базу дисертаційної роботи склали: зібрані, опрацьовані й узагальнені особисто автором первинні матеріали економічних досліджень і внутрішньої документації зовнішньоекономічної діяльності підприємств Сумської та Харківської областей; офіційні матеріали Державного комітету статистики України і Сумського обласного та міських управлінь статистики; законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, монографії та науково-аналітичні статті вітчизняних та зарубіжних авторів.

Наукова новизна одержаних результатів:

вперше:

– розроблено науково-методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, який базується на використанні показників екологічної ємності експортно-імпортних товарних потоків та впровадженні спеціального екологічного митного тарифу в системі еколого-орієнтованого регулювання експортно-імпортних операцій;

удосконалено:

– науково-методичний підхід до економічної оцінки екологічної ємності експортно-імпортних операцій, який, на відміну від існуючих, базується на показниках екологічно обумовленого економічного збитку, віднесеного на одиницю експортного та імпортного товарних потоків;

– науково-методичний підхід до коригування показника зовнішньоторговельного сальдо при визначенні валового регіонального продукту, який, на відміну від існуючих, враховує економічну оцінку екологічної ємності експортно-імпортних операцій, що здійснюються на даній території;

дістали подальшого розвитку:

– систематизація та класифікація факторів впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище за такими ознаками: вид експортно-імпортних операцій, галузь економіки, елементи навколишнього середовища та результати їх взаємодії, що порівняно з існуючими підходами дозволяє комплексно оцінити економічні збитки від впливу експортно-імпортних операцій на довкілля;

– економічна сутність поняття «екологічна ємність експортно-імпортних операцій», під якою, на відміну від існуючих визначень, розуміється сумарне екологічне навантаження від виробництва експортної та споживання імпортної продукції в країнах – суб'єктах зовнішньоекономічної діяльності на одиницю товарного потоку, який об'єднує ці суб'єкти в єдину систему глобальних економічних відносин;

– науково-методичний підхід до визначення структури організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, який, на відміну від існуючих, базується на інтеграції цілей суб'єктів зовнішньоекономічних відносин для забезпечення глобальної екологічної безпеки та дозволяє підсилити адаптивність та конкурентоспроможність національної економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки і рекомендації, викладені у роботі, можуть бути застосовані регіональними органами управління та суб'єктами господарювання з метою забезпечення ефективного функціонування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій.

Науково-методичні та практичні результати дисертаційного дослідження були використані: Сумською міською радою при розробленні «Стратегічного плану економічного розвитку м. Суми» у частині визначення пріоритетів урахування екологічного фактора в експортно-імпортних операціях суб'єктів господарювання при підготовці плану дій щодо створення системи підтримки розвитку малого та середнього бізнесу (довідка про впровадження №1299/05-09 від 30 червня 2009 року), Головним управлінням економіки Сумської обласної державної адміністрації при розробленні «Стратегії соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року» у частині визначення основних проблем у сфері зовнішньоекономічної діяльності Сумської області; при розробленні перспективних напрямів розвитку зовнішньоекономічної діяльності Сумської області на період до 2015 року та прогнозуванні показників зовнішньоекономічної діяльності Сумської області на період до 2015 року (довідка про впровадження №04-01/1097 від 30 червня 2009 року); у господарській діяльності акціонерного товариства закритого

типу «Харківмаш», м. Харків (довідка про впровадження №64 від 28 квітня 2009 р.) та акціонерного товариства «Енергомашкомплект», м. Харків (довідка про впровадження № ЭМК 357-08 від 28 квітня 2009 р.).

Результати дисертаційного дослідження впроваджені у навчальний процес факультету економіки та менеджменту Сумського державного університету при викладанні дисциплін «Основи екології та економіка природокористування» і «Економіка підприємництва», що підтверджено відповідним актом від 22 червня 2009 року.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід до вирішення наукового завдання удосконалення організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій. Сформульовані в дисертаційній роботі наукові положення, висновки та рекомендації належать особисто автору. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які запропоновані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи доповідалися та обговорювалися на профільних науково-практичних конференціях: III Міжнародній наук.-практ. конф. «Гуманізація вищої освіти: філософські виміри» (4-7 липня 2003 р., м. Бердянськ); Всеукраїнській наук.-практ. конф. «Проблеми оцінки економічного потенціалу підприємства та механізм використання» (7-10 червня 2004 р., м. Суми); Всеукраїнській наук.-практ. конф. «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (19-20 квітня 2006 р., 24-25 квітня 2007 р., 22-23 квітня 2008 р., 21-22 квітня 2009 р., м. Суми); Всеукраїнській наук.-практ. конф. «Господарський механізм екологічно-збалансованого розвитку» (22-24 квітня 2007 р., м. Суми); Міжнародній наук.-практ. конф. «Стратегія забезпечення сталого розвитку України» (20 травня 2008 р., м. Київ); II Міжнародній наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів на сучасному етапі» (23-24 жовтня 2008 р., м. Чернівці); Міжнародній наук.-практ. конф. «Стан і перспективи соціально-економічного розвитку суспільства XXI століття» (17-18 квітня 2008 р., м. Харків); Всеукраїнській наук.-практ. конф. «Организаційно-

экономические проблемы регионального развития в условиях мирового кризиса» (22 квітня 2009 р., м. Сімферополь).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у 18 наукових працях загальним обсягом 6,70 друк. арк. (з них особисто автору належить 6,64 друк. арк.), у тому числі 7 статей у наукових фахових виданнях, 11 публікацій у матеріалах конференцій (із них 1 – у співавторстві).

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації 234 сторінки, у тому числі обсяг основного тексту – 172 сторінки. Дисертація містить 15 таблиць загальним обсягом 7 сторінок, 41 рисунок загальним обсягом 20 сторінок, 5 додатків загальним обсягом 16 сторінок і список використаних джерел із 175 найменувань на 19 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

1.1 Дослідження сутності сучасних міжнародних економічних відносин

На сучасному етапі розвитку світової економіки все більших масштабів досягає міжнародна підприємницька діяльність (експортно-імпортні операції), тобто сфера практичної реалізації форм міжнародних економічних відносин.

До основоположників теорії зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) належать економісти класичного напрямку та їхні послідовники. Праці цих економістів, хоча і базувалися на сучасній для них реальності, і нині мають суто теоретичну цінність, формують основу сучасних концепцій розвитку експортно-імпортних операцій (ЕІО).

У марксистському вченні проблемам економічного розвитку держав, а також проблемам розриву між бідними і багатими країнами з погляду динаміки закордонних капіталовкладень капіталістичних країн присвячена «теорія імперіалізму». Марксистська теорія передбачає, що замкнена капіталістична економіка, безумовно, страждає від хронічно недостатнього попиту, від диспропорцій, які можна виправити тільки виходом на зовнішні ринки. Тому імперіалізм, а саме пряма або опосередкована експлуатація відсталих територій, є невід'ємною властивістю кожної розвиненої капіталістичної економіки. Марксистсько-леніністська теорія імперіалізму багата і приваблива прогнозами, але реальний світ не менш багатий на приклади її спростування.

В основу сучасної теорії ЗЕД покладені постулати двох головних напрямків економічної науки: кейнсіанство і класичний підхід, а з іншого боку – некейнсіанство і монетаризм (неокласичний підхід). Саме ці два теоретичних напрями сформували і визначають сьогоднішній вид механізмів інструментів і критеріїв оцінки ЗЕД держав із ринковою економікою і міжнародних економічних і кредитно-фінансових інститутів.

Останні десятиліття, що ознаменувалися активізацією процесу національного відродження держав, внесли нові тенденції в теоретичне трактування процесів ЗЕД і міжнародного руху капіталу. Іноземний капітал усе частіше трактується західними економістами як необхідний ресурс для прискорення процесів національного заощадження, що доповнює внутрішні можливості фінансування інвестицій [10, 11].

Отже, основна ідея цієї теорії полягає в тому, що незалежно від соціальних і політичних поглядів на національний економічний розвиток держави існують оптимальні (з погляду найкращих можливостей його подальшого економічного розвитку) співвідношення між обсягом капіталів, що ввозяться або вивозяться, і національним доходом. Ці розрахункові співвідношення кожна держава повинна використовувати для контролю за господарською практикою і по можливості дотримуватися її, оскільки відхилення від цих оптимальних співвідношень ускладнює можливість подальшого економічного зростання, вносячи певну дисгармонію у взаємодію внутрішнього і зовнішнього ринків. Ця теорія залежності розвитку національних господарств від міжнародного руху капіталів підкріплюється побудовою ілюстративних математичних моделей.

Сучасна система здійснення зовнішньоекономічної діяльності охоплює широке коло об'єктів. Вона охоплює такі області і процеси економічного життя, як імпорт та експорт (у т.ч. методи, види і форми операцій щодо їх здійснення); валютні ринки, об'єкти, механізми та інструменти валютного регулювання; іноземні інвестиції та інвестиційні інститути; вільні економічні зони; міжнародні фінансові організації (у т.ч. напрямки й умови їхньої діяльності); міжнародні товарні ринки (товарні біржі, товарні аукціони, торги, ярмарки, виставки).

На рівні підприємств зовнішньоекономічна діяльність включає: розроблення ринкової стратегії фірм різних видів і форм власності; проведення маркетингових досліджень на зовнішньому ринку; укладання і виконання міжнародного контракту в комерційній діяльності; ціноутворення на зовнішньому ринку; способи і форми платежів у міжнародних розрахунках; облік зовнішньоекономічних операцій (експорт та імпорт товарів); забезпечення транспортування вантажів у зовнішній торгівлі; страховий захист вітчизняних і закордонних учасників різних форм міжнародного співробітництва [118].

Як розділ економіки зовнішньоекономічна діяльність так само передбачає і розроблення бізнес-планів підприємства, виходячи з його цілей, аналізу виробничого потенціалу і фінансово-планової діяльності, а також аналізу оточення (стану ринку, конкуренції і т.п.); прийняття інвестиційних рішень на основі існуючих методів оцінки інвестицій і фінансового аналізу інвестиційних проектів; розроблення стратегії, тактики і техніки залучення інвестора до реалізації проекту [107].

У прагматичному значенні міжнародну підприємницьку діяльність (бізнес) можна трактувати як діяльність, що передбачає науково-технічне, виробниче, торгівельне, сервісне та інше співробітництво господарських суб'єктів двох або більше країн. Сучасний міжнародний бізнес фактично охоплює всі сфери діяльності людей, що пов'язані з переміщенням і взаємопроникненням головних факторів виробництва (робочої сили, засобів і предметів праці), товарів і послуг через національні кордони [55].

Загальними мотивами, що спонукають окремих суб'єктів господарювання брати участь у міжнародному бізнесі, є можливе збільшення обсягів продажу товарів, придбання (використання) нових джерел ресурсів, диверсифікованість виробництва. Постійна присутність на міжнародному ринку дає можливість підприємствам (фірмам) значно збільшувати свої доходи, одержувати великі прибутки. Розвиток міжнародної підприємницької діяльності може бути зорієнтований і на реалізацію довгострокових інтересів держави, коли цілі забезпечення і збереження визначеної прибутковості не є пріоритетними [91].

Виробничі можливості того або іншого підприємства можуть бути обмежені зменшенням обсягу внутрішнього (національного) ринку через недостатню кількість споживачів або їх низьку купівельну спроможність. При сприятливій кон'юктурі на світовому ринку національна фірма має можливість нарощувати обсяги виробництва і продаж товарів, виходячи на міжнародний (світовий) ринок.

Збільшити ринки збуту (і відповідно свої доходи) та або інша фірма може за рахунок придбання за кордоном визначених видів сировини, напівфабрикатів і т.п. У деяких випадках вирішальне значення мають унікальні властивості закордонних

товарів або послуг, що використовуються вітчизняними підприємствами.

Різкі коливання у виробничій і комерційно-торговельній діяльності можна згладити диверсифікованістю підприємства, при якій підтримуються оптимальні обсяги продаж продукції (на випадок економічного спаду у своїй країні або фірмі) за рахунок виходу на ринки інших країн, економіка яких перебуває у стадії пожвавлення і підйому. Крім того, підприємство стає менш залежним від кон'юнктури внутрішнього ринку, якщо визначену частину ресурсних компонентів і напівфабрикатів воно одержує від імпорту із-за кордону.

Виходячи з механізму мотивації й особливостей здійснення міжнародної підприємницької діяльності (бізнесу), можна виділити певні її (його) типи і види (рис. 1.1).

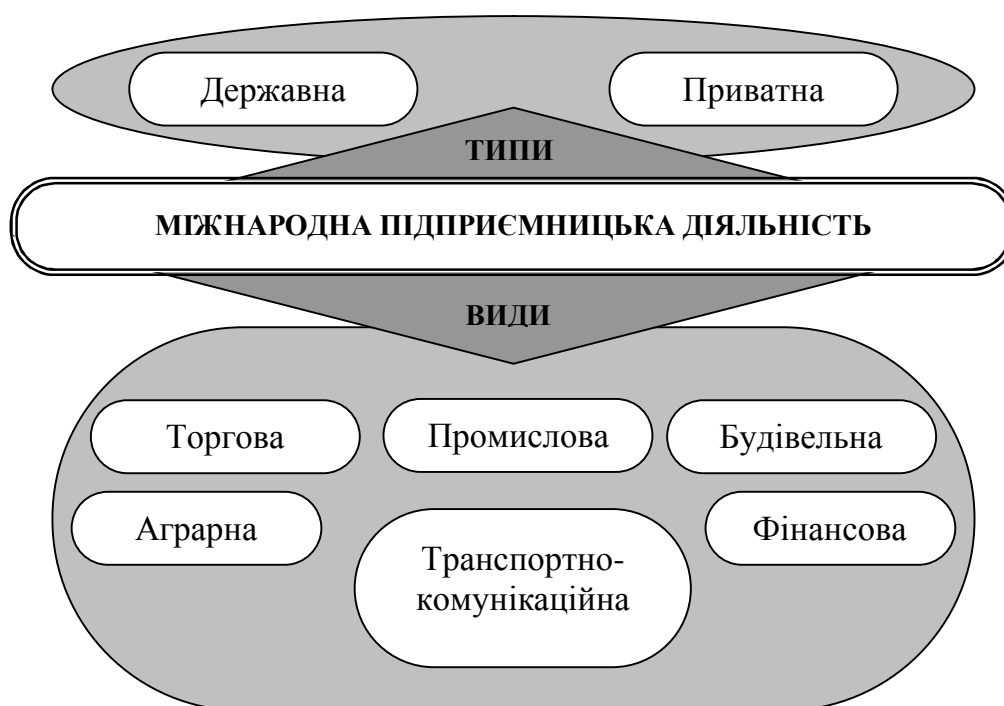

Рис. 1.1. Основні типи та види міжнародної підприємницької діяльності

Насамперед можна назвати два основних типи бізнесу - приватний і державний міжнародний бізнес. Таке виділення типів міжнародного бізнесу здійснюється на основі класифікації суб'єктів господарювання за ознакою форм власності. Загалом у країнах з перехідною економікою домінує тенденція до поступового збільшення частини приватного міжнародного бізнесу.

За галузевою, технологічною і функціональною ознаками розрізняють певні види міжнародного бізнесу: промисловий, аграрний, будівельний, торговельний, транспортно-комунікаційний і фінансовий. Найбільш швидкими темпами розвиваються промисловий, торговельний і фінансовий міжнародний бізнес.

У теорії і практиці міжнародної підприємницької діяльності (бізнесу) розрізняють певні форми цієї діяльності і рівні інтернаціоналізації різних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Форми міжнародної підприємницької діяльності та рівні інтернаціоналізації

Першою і найнижчою за рівнем інтернаціоналізації формою підприємницької діяльності є виконання окремих зовнішньоекономічних операцій – експортно-імпортних, лізингу, різних посередницьких, консультаційних і маркетингових послуг.

Другу форму підприємницької діяльності представляє різноманітна промислова кооперація – науково-технічна (в області науково-дослідних і дослідно-конструкторських іспитових робіт), виробнича, збутова, сервісна (післяпродажного технічного обслуговування і ремонту). Вона відображає теж відносно невисокий рівень інтернаціоналізації підприємств і організацій.

Широкомасштабною формою міжнародного бізнесу з відносно високим рівнем інтернаціоналізації є спільне підприємництво, що звичайно охоплює створення і функціонування спільних підприємств, ліцензування, управління за контрактом.

Четвертою формою підприємницької діяльності з найвищим рівнем інтернаціоналізації суб'єктів господарювання є комплекс територіально-виробничих і багатосторонніх зв'язків. Серед таких господарських зв'язків можна назвати прикордонну і прибережну торгівлю, формування консорціумів, реалізацію концесійних договорів тощо [55].

Економічні зв'язки із закордонними фірмами в більшості випадків реалізуються при здійсненні комерційних операцій, тобто визначених технічних і організаційних прийомів (процедур) для підготовки і проведення міжнародного співробітництва. Традиційною і найбільш розповсюдженою формою зовнішньоекономічної діяльності є зовнішньоторговельні операції: імпорт (імпортні операції) і експорт (експортні операції).

Якщо імпорт – це придбання (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів із ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи покупку товарів, призначених для власного споживання установами і організаціями України, розташованими за її межами, то експорт – продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у том числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. При цьому термін «реекспорт» означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності і вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України [52]. Причому варто розрізняти нерегулярний експорт, коли фірма експортує надлишки своїх товарів або окремі товари, виготовлені на замовлення, і активний експорт, при якому виробник постійно розширює обсяги експорту на конкретних міжнародних ринках. Крім того, будь-який суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності може експортувати свої товари самостійно (прямий експорт) або за допомогою міжнародних посередників.

Обмеженість конвертації національних валют у валюти інших країн, прагнення скоротити валютні ресурси на імпорт закордонних товарів є причиною відносно широкого розвитку так званої зустрічної торгівлі. Основними операціями зустрічної торгівлі є [55]: 1) бартер - одноразовий або послідовний обмін товарів у натуральній формі без грошей. При такій торговельній операції гроші виступають лише як розрахункова категорія; 2) зустрічна закупівля - торгівля за одним або декількома контрактами, кожний з яких повинен бути оплачений покупцем негайно, але із зобов'язанням продавця закупити, у свою чергу, визначений товар на відповідну суму в покупця. У даному випадку операції сплати і закупівлі розділені в часі; 3) кліринг (міжнародний) - безперервна зустрічна торгівля в обумовлених договорами (угодами) обсягах з використанням системи безготівкових розрахунків, тобто заліку взаємних вимог і зобов'язань; 4) компенсаційна операція – операція, подібна до бартерної, проте з можливим частковим погашенням заборгованості грошима; 5) офсет - такі виробничі взаємини, при яких продавець зобов'язується або виготовляти товар, або складувати готові вироби у місцях збуту (в іноземній державі), або купувати визначені компоненти (комплектуючі деталі і вузли) для даного товару у конкретних виробників цих компонентів.

Найбільш важливою формою міжнародного бізнесу визнане спільне підприємництво - діяльність, що ґрунтується на співробітництві вітчизняних і іноземних партнерів, загальному розподілі доходів і солідарному ризику при її здійсненні [55].

Необхідні передумови такого підприємництва створюються в процесі інтернаціоналізації суб'єктів господарювання, розвитку експортно-імпорتنих операцій. До основних видів спільного підприємництва належать ліцензування, управління за контрактом і спільне підприємство.

Надвисокий рівень інтернаціоналізації, що є важливим чинником зростання ефективності зовнішньоекономічної діяльності будь-якого суб'єкта господарювання, досягається лише при останній формі міжнародного бізнесу. Це пояснюється тим, що саме на цій стадії інтернаціоналізації фактично [55]: 1) інтегруються всі інші форми міжнародної підприємницької діяльності; 2) можуть

не тільки виконуватися окремі зовнішньоекономічні операції і мати місце усі види промислової кооперації, а й активно розвиватися спільне підприємництво, доповнене специфічними для даного рівня інтернаціоналізації елементами міжнародного співробітництва: створенням і ефективним існуванням вільних економічних зон, міжнародних консорціумів, концесій тощо.

Практично реалізувати окремі форми міжнародної підприємницької діяльності можна і доцільно двома способами [55]: перший - без створення нового підприємства (юридичної особи) у межах міжнародної торгівлі і кооперації (експорт-імпорт товарів або послуг, ліцензування, управління за контрактом, різні види промислової кооперації). У цьому випадку міжнародні відносини між партнерами регулюються відповідними економічними угодами або контрактами; другий - зі створенням нового спільного підприємства або закордонної філії (представництва), тобто нового суб'єкта господарювання і міжнародного бізнесу.

Вибір конкретного шляху поступового входження визначеної фірми або країни в міжнародний бізнес повинен базуватися на факторному обґрунтуванні відповідних форм (альтернатив).

Зовнішньоекономічні зв'язки (ЗЕЗ) являють собою форми реалізації міждержавних відносин у сфері науково-технічного, виробничого і торговельного співробітництва і валютно-фінансових відносин [96].

Зміст ЗЕЗ полягає в безумовному забезпеченні експортних поставок для державних потреб і міждержавних економічних, у тому числі фінансово-кредитних зобов'язань і міжурядових торговельних угод України, досягнутих, як правило, у рамках міжнародної спеціалізації і кооперації.

Планування обсягів ЗЕЗ і визначення переліку номенклатури товарів і послуг здійснюється державними структурами, тобто на урядовому рівні, за стратегічно важливими позиціями через систему державного замовлення (держзамовлення) і лімітів з централізованим забезпеченням матеріальними і валютними ресурсами організацій, визначених як державних замовників з експорту з функцією періоду виконання держзамовлення.

Зовнішньоекономічна діяльність являє собою сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій експортоорієнтованих підприємств з урахуванням обраної зовнішньоекономічної стратегії, форм і методів роботи на ринку іноземного партнера [109].

ЗЕД, на відміну від ЗЕЗ, здійснюється на рівні виробничих структур (фірм, організацій, підприємств, об'єднань і т.д.) з повною самостійністю у виборі зовнішнього ринку й іноземного партнера, номенклатури й асортиментних позицій товару для експортно-імпоротної угоди, у визначенні ціни і вартості контракту, обсягу і термінів постачання і є частиною їхньої виробничо-комерційної діяльності, як із внутрішніми, так і із закордонними партнерами.

ЗЕД відноситься до ринкової сфери, базується на критеріях підприємницької діяльності, структурного зв'язку з виробництвом і відрізняється правовою автономністю й економічною, а також юридичною незалежністю від галузевої відомчої опіки.

Вихідним принципом ЗЕД підприємств служить комерційний розрахунок на основі господарської і фінансової самостійності і самооплатності з урахуванням власних валютно-фінансових і матеріально-технічних можливостей.

Відповідальність за результати ЗЕД лежить на самому підприємстві не тільки в частині експортних постачань, але й імпорتنих закупівель для розвитку експортного та імпортозамінюючого виробництва, технічної реконструкції.

ЗЕД і ЗЕЗ не слід розглядати як дві окремі сфери функціонування і державного регулювання. Характер зовнішньоекономічної політики держави істотно визначає стратегію ЗЕД галузевих міністерств, відомств, окремих підприємств і об'єднань.

Однією з найважливіших тенденцій, що визначає сучасний стан світового господарства, є стрімка інтернаціоналізація господарського життя, тобто розвиток світової економіки характеризується інтенсифікацією зовнішньоекономічної діяльності.

На думку авторів роботи [127] зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – це одна із сфер економічної діяльності держави, підприємств, фірм, яка тісно пов'язана із

зовнішньою торгівлею, експортом і імпортом товарів, іноземними кредитами й інвестиціями, здійсненням з іншими країнами спільних проектів; яка багато в чому відображає не тільки фактори економічної, але і політичної природи держави.

Українське ж законодавство трактує це поняття в такий спосіб: «Зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України й іноземних суб'єктів господарської діяльності, заснована на взаєминах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами» [52].

Основною рушійною силою активізації зовнішньоекономічної діяльності є можливість збільшення масштабів і ефективності підприємництва за рахунок інтернаціоналізації визначених сегментів ринку, використання нових додаткових джерел матеріальних ресурсів, диверсифікованості виробничо-господарської діяльності.

Так, на думку Дж. Сакса [106], жодна з країн світу не може створити здорове внутрішнє економічне середовище, ізолювавшись від світової економічної системи, тому що економічний успіх будь-якої країни ґрунтується на зовнішній торгівлі.

Інтенсифікація міжнародних економічних відносин стала причиною багатьох процесів планетарного масштабу. Так, наприклад, А. Толстоухов [125, с. 14-15] до таких процесів відносить: поступове стирання географічних меж ринків збуту продукції і послуг; світовий розподіл праці; поступове зближення сфер виробництва і споживання; посилення влади транснаціональних корпорацій, загострення конфліктів за право володіння і використання невідновлюваних і обмежених природних ресурсів планети; стрімкий розвиток інформаційних технологій і комп'ютерної техніки; зниження ступеня культурної ізоляції народів; створення і застосування нових технологій влади, телекомунікаційних моделей і методів управління країнами; зниження ролі національних еліт і одночасне підвищення ролі транснаціональної еліти в регулюванні глобальних економічних і екологічних процесів.

У свою чергу, М. А. Хвесик і В. А. Голян у праці [133., с. 72] відзначають, що відмінними рисами сучасних міжнародних економічних відносин є: революція в інформаційних технологіях, економічна революція (плаваючі обмінні курси валют,

зниження торгових бар'єрів, стрімке зростання цін на енергоносії. Прискорений розвиток транснаціональних корпорацій і ринку послуг; «Зелена революція» в сільському господарстві; зниження регулюючої ролі національних урядів в економіці.

У праці [95, с. 15] міжнародні економічні відносини розглядаються як спосіб, що дозволяє будь-якій країні незалежно від її специфіки і ступеня розвитку використовувати економічні переваги, що відкриваються перед нею, в тому випадку, якщо країна стане відкрита для міжнародного розподілу праці, іноземного капіталу і технологій.

Академік Л. І. Абалкін у праці [117, с. 14] відзначає, що однією з відмінних ознак міжнародних економічних відносин, є глобалізація, яка є причиною формування єдиного міжнародного економічного і інформаційного простору, світового розподілу праці, впровадження інститутів цивільного суспільства, розвитку перспективних і появи нових форм підприємництва. Проте сучасні міжнародні економічні відносини криють в собі і потенційні небезпеки, з якими необхідно боротися. Автор підкреслює необхідність рішучої боротьби і обмеження можливості домінування на світових ринках і прояву агресії з боку економічно розвинених країн.

На думку А. Г. Гранберга, В. І. Данилова-Данільяна, М. М. Циканова і Е.С. Шопхоева [22, с. 70] міжнародні економічні відносини є процесом узгодження інтересів, можливостей і здібностей між численними суб'єктами світової економіки і політики. Підкреслюється, що інтенсифікація міжнародних економічних відносин підводить людство до необхідності створення і вибору нової стратегії господарювання у зв'язку з порушенням екологічного балансу і невідворотністю вичерпаності природних ресурсів.

Ю. В. Яковець [150, с. 6] також говорить про те, що характерною межею міжнародних економічних відносин є глобалізаційні процеси на тлі становлення постіндустріального суспільства. Наголошується реальна загроза майбутньому окремих країн, незалежно від ступеня їх участі в міжнародних економічних відносинах. Ця загроза пов'язана з існуванням сьогодні такої економічної моделі суспільства, яка відповідає інтересам транснаціональної еліти і корпорацій.

У праці [19] наголошується, що інтенсифікація міжнародних економічних відносин обумовлена революційним проривом економічно розвинених країн у сфері інформаційних технологій і комунікацій. Домінуючі країни і транснаціональна еліта нав'язує решті світу ринкову лібералізацію і дерегулювання, ігноруючи значні відмінності в темпах соціально-економічного розвитку і економічному потенціалі окремих країн.

На сучасному етапі розвитку міжнародних економічних відносин в господарській системі економічно розвинених країн відбулися глибокі зміни, пов'язані з науково-технічною революцією і переходом до постіндустріальної моделі розвитку. На думку А. Ельянова [148, с. 3-5], економічно розвинені країни фінансували ці зміни, керуючись, в першу чергу, вимогами гострої міжнародної конкуренції, прагненням технічними засобами вирішити економічні проблеми, а також необхідністю гонки озброєнь. Орієнтація на подібні зміни зажадала від економічно розвинених країн не просто підвищення конкурентоспроможності їх виробничих систем, а й серйозної перебудови організаційно-управлінських основ господарювання. Міжнародні економічні відносини повинні бути націлені на максимізацію економічної, науково-технічної і культурної взаємодії різних країн незалежно від їх географічного розташування і рівня економічного розвитку.

Проте однією з основних характерних ознак сучасних міжнародних економічних відносин стає поляризація світового суспільства. Виникає серйозний розрив між економічно розвиненими країнами і тими, які складають периферію світової економіки або зовсім виключені із глобальної економічної системи. Наростаюча нерівність між окремими країнами тісно пов'язана із зростанням нерівності усередині кожної конкретно узятої країни. У межах окремо узятої країни спостерігається ситуація, коли менша частина населення має доступ до новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, а значна частина – є лише пасивним споживачем або і зовсім «викинута за борт».

Ю. Пахомов [90, с. 9] вважає, що на основі інтенсифікації міжнародних економічних відносин базується небезпечна для людства деформація фінансово-економічних механізмів. Така деформація виявляється у процесі переродження

інструментів конкуренції. Конкуренція перероджується і перетворюється на свою протилежність. Серйозна небезпека також виходить від експансії спекулятивного капіталу транснаціональних корпорацій. Спостерігається ситуація, коли значна частина капіталу під впливом нових, несумірних із звичайним прибутком вигод переорієнтовується на спекулятивне збагачення.

На думку Ю. Шишкова [143, с. 4-5], інтенсифікація міжнародних економічних відносин приводить до стирання і знецінення регулюючих функцій національних урядів. Країни виявляються не в змозі ефективно захищати свої національні економічні інтереси від небажаних зовнішньоекономічних дій.

Глобальна орієнтація суб'єктів господарювання закономірно знижує для них значущість національних економічних систем. Стратегія здійснення їх експортно-імпортних операцій зміщується з національного на наднаціональний рівень. Світова економічна система перетворюється на єдиний простір для ігор великого бізнесу. У цій ситуації географія розміщення виробничих сил, галузева структура інвестицій, виробництва і збуту продукції визначаються суб'єктами господарювання на наднаціональному рівні, виходячи лише з глобальної економічної кон'юнктури і без урахування інтересів національних економік, а економічні підйоми і спади набувають у цих умовах світових масштабів.

У праці [14, с. 18] наголошується, що людство все глибше втягується у постіндустріальний етап розвитку цивілізації, основним чинником забезпечення конкурентоспроможності в якому виступає ефективне використання гуманітарних, інтелектуальних, інноваційних і природних ресурсів. Автор ставить закономірне питання про те, яким чином співвідноситься науково-технічний прогрес цивілізації і охорона навколишнього природного середовища.

А. М. Теліженко [121, с. 18] говорить про те, що суть сучасних міжнародних економічних відносин полягає в різкому розширенні і ускладненні взаємозв'язків і взаємозалежностей економічних систем різних країн, а також у формуванні єдиного планетарного інформаційно-комунікаційного простору, світового ринку товарів, робочої сили і капіталу, інтернаціоналізації проблем антропогенного і техногенного впливу на навколишнє природне середовище.

Розгляд питань, пов'язаних з міжнародними економічними відносинами, не може проводитися окремо від екологічної і природно-ресурсної складової, без урахування екологічного чинника розвитку продуктивних сил у транснаціональному масштабі. Екологічний чинник є об'єктивним чинником розвитку сучасних міжнародних економічних відносин, оскільки екологічні проблеми мають транснаціональний характер, стосуються життєвих інтересів всього людства і кожної конкретної людини без яких-небудь виключень. Для свого вирішення екологічні проблеми вимагають консолідованих зусиль всієї світової спільноти. Це пов'язано, по-перше, з геолого-географічною і якісною диференціацією запасів основних видів природних ресурсів між різними країнами, по-друге, із ступенем їх освоєння, технологіями їх добування і використання. Таким чином, екологічна складова є повноцінним елементом міжнародних економічних відносин для оптимізації, збалансованості стану навколишнього середовища, її екологічної ємності, природно-ресурсної бази і соціально-економічного розвитку світової цивілізації.

У другій половині ХХ століття глобальне осмислення проблем виживання людства привело до зміни пріоритетів в екології. Раніше практично всі національні і міжнародні зусилля були, перш за все, спрямовані на ідентифікацію і ліквідацію збитку, що наноситься навколишньому середовищу господарською діяльністю, на введення еконорм і екостандартів, тобто очищення, тепер же мета – чистота. Перетворення окремих проблем навколишнього середовища на глобальну екологічну загрозу привело до появи так званої концепції стійкого розвитку. Сьогодні необхідно перейти до такої форми глобального розвитку, при якій згладжувалися б суперечності між економічним розвитком і збереженням навколишнього природного середовища, збалансованим природокористуванням і цілісністю екосистем, тобто до такої форми розвитку, при якій нинішнє покоління не підривало б природно-екологічну базу майбутнього.

У працях вітчизняних вчених [43, 44, 138, 139] стверджується, що для затвердження подібних ідей необхідні глобальні, узгоджені зусилля, переоцінка самого поняття безпеки та конкурентоспроможності національної економіки.

Сьогодні необхідне те, що прийнято називати «міжнародна екологічна безпека», враховуючи, що вже давно існує регіональна і трансгранична екологічна небезпека – найважливіші чинники сучасних міжнародних відносин. Суспільне споживання, що сформувалося сьогодні, бездумно розтрачуючи ресурси, ставить людство на межу всесвітньої катастрофи, до якої може призвести безконтрольне зростання сучасного суспільного споживання і ринкової економіки, орієнтованої на отримання максимального прибутку без урахування природних обмежень ресурсів, якими володіє наша планета.

Найменш дослідженою у даний час є проблема обліку екологічного чинника в міжнародних економічних відносинах (МЕО) різних країн і їх регулювання. Прояв цього чинника в МЕО ми розглядаємо в трьох основних напрямках.

1. Транскордонне перенесення забруднюючих речовин. Так, наприклад, О.М. Теліженко у своїй праці [122] відзначає, що в Європі багато країн отримують значні обсяги забруднюючих речовин, які перетинають межі і надходять з інших країн, іноді віддалених на тисячі кілометрів (близько 65% кислотних опадів, що випали в Данії, принесено з-за кордону, в Польщі – 52%, а в Угорщині і Бельгії – по 50% відповідно).

2. Сумісне використання природних ресурсів, їх забруднення і виснаження. Сьогодні близько половини населення світу живе в басейнах річок, що протікають по територіях декількох держав. У світі існує 214 міжнародних річкових басейнів, причому 12 із них розташовані на території п'яти і більше країн. Тому особливе значення мають міжнародні двосторонні і багатосторонні угоди, які регулювали б управління екосистемами, що належать до одного річкового басейну.

3. Міжнародна торгівля, яка сьогодні є ще одним каналом розповсюдження екологічної небезпеки. Так, розширення міжнародної торгівлі різними отрутохімікатами, добривами, окремими видами пластмас і харчовими добавками викликало у країнах-імпортерах зростання забруднення навколишнього середовища і захворюваності населення. Велику тривогу почала викликати діяльність промислових фірм, особливо транснаціональних компаній, пов'язаних з «експортом забруднення навколишнього середовища» (продаж, розміщення і переробка

небезпечних відходів в інших країнах або будівництво там екологічно небезпечних виробництв).

У сучасних умовах навколишнє природне середовище є ключовим елементом багатьох міжнародних економічних процесів, а економічні рішення у цій області, у свою чергу, здійснюють величезний вплив на стан навколишнього середовища. З цієї точки зору міжнародна економіка є цілісним системним утворенням. Вона складається із сукупності національних господарств різних країн світу, сполучених між собою різноманітними еколого-економічними відносинами. Поглиблення інтернаціоналізації товарних, фінансових ринків і ринків капіталу підсилює взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, що все більше впливає на розвиток кожної окремої країни як цілісної еколого-економічної системи.

Розвиток економічних відносин з іншими державами або регіональними групами може нести країні як переваги, так і певні проблеми. З одного боку, участь країни в міжнародному розподілі праці дозволяє їй ефективніше розподіляти наявні природні ресурси, реалізуючи на світовому ринку товари, у виробництві яких вона має конкурентні переваги, в обмін на необхідні товари і ресурси, які країна не проводить. З іншого боку, вихід на світовий ринок нових суб'єктів загострює конкуренцію і може обумовлювати втрату іншими країнами завойованих конкурентних позицій. Крім того, у країн з незначним конкурентним потенціалом розвивається стійка еколого-економічна залежність від торгових партнерів, і значно зменшуються можливості позбавитися статусу постачальників сировини і напівфабрикатів на світовий ринок. У цьому полягає певна суперечність відвертості економіки, але в сучасних умовах складно представити економіку, яка б прагнула розвиватися тільки за рахунок внутрішніх резервів, не враховуючи тенденцій світового розвитку і не беручи участі у світогосподарських процесах [11, с. 93].

У праці [97] наголошується, що сучасне природокористування досліджує складноорганізовані, саморозвиткові об'єкти – системи. У багатьох його областях, вдосконалюються спеціальні наукові теорії розвитку, які адекватно відтворюють процеси, що відбуваються в саморозвиткових еколого-економічних системах. Самоорганізація є найважливішим чинником в утворенні якісно нових властивостей

речовин, нарощуванні ступеня упорядкованості в певних системах, що розвиваються. Порядок зазвичай виникає у результаті зовнішньої силової дії на відкриту систему, в нашому ж випадку мова йде про процеси виникнення і поглиблення порядку у відкритих системах, що розвиваються під впливом внутрішніх сил. Саме такі процеси названі самоорганізацією, яка постає як рушійна сила, яка забезпечує спостережуваний нами направлений характер розвитку певних систем.

Аналіз сучасної наукової картини світу, проведений Р.Е. Ровінським [97], приводить до висновку, що концепція розвитку міжнародних еколого-економічних відносин у найбільш стислому вигляді може бути виражена наступною формулою: системність, динамізм і самоорганізація. На думку Р.Е. Ровінського, система міжнародних еколого-економічних відносин є складно організованою саморозвитковою системою. На нашу думку, тільки перехід до стійкого розвитку може сприяти формуванню справедливих відносин між Україною та іншими державами з різним еколого-економічним і соціальним потенціалом, а також становленню рівноправної співпраці з цими країнами при інтеграції України в регіональну і глобальну системи міжнародного розподілу праці з урахуванням вимог стійкого розвитку. Під стійким розвитком зазвичай розуміється така модель діяльності суспільства, яка орієнтована на задоволення основних життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь людей без спричинення необоротного збитку біосфері. Особливе значення приділяється стійкій рівновазі між природою і суспільством (економічною системою).

Роботи [49, 92, 102, 112, 124, 134, 135, 149, 154] присвячені соціально-економічним аспектам розвитку міжнародних економічних відносин. В них стверджується про необхідність економічного регулювання ЕІО з європейським правовим полем.

В роботі [104, с.75] стверджується, що «сьогодні, у період економічної рецесії, розвинені економіки активно займаються пошуком якісно нових конкурентних переваг і стратегічних можливостей для майбутнього економічного і технологічного стрибка. На жаль, стратегії досягнення і утримання конкурентних переваг української економіки до цього часу базуються на «ресурсних» чинниках, зокрема

максимальному використанні природно-ресурсного потенціалу і експлуатації морально і технологічно застарілих технологій виробництва. ... З точки зору конфліктогенності, п'ятий і подальші технологічні уклади є потенційно менш екологічно конфліктними, оскільки чинники конкурентоспроможності мають зовсім іншу природу (технологічно-інноваційну), а не природно-ресурсну».

В роботі [103, с.190-201] В.В. Сабадаш говорить, що еколого-економічні конфлікти на міжнародному рівні «виникають в умовах жорсткої конкуренції за ресурси і через впровадження державами (територіями, суб'єктами) неефективних ресурсних режимів...».

Перехід на модель стійкого розвитку, що веде до відновлення властивостей екосистем на території України, і серйозне поліпшення умов життя людей, носитиме тривалий характер. Головна мета намічених дій полягає у тому, щоб в середньостроковий період подолати системну кризу і створити умови, що сприятимуть розквіту культури, поліпшенню якості життя, екологізації виробництва, міжнародних економічних відносин і відновлення природного потенціалу.

Сьогодні в Україні діє цілий ряд обставин еколого-економічного характеру, які ускладнюють реалізацію проектів стійкого розвитку. Майже скрізь різко скорочуються інвестиції в основний капітал, що призвело до прискореного старіння виробничих фондів, які зараз зношені більш ніж на половину і не можуть відповідати новим завданням. Україна не має у своєму розпорядженні засобів, необхідних для реалізації дорогих програм реконструкції. Під впливом зовнішнього ринку різко посилилася сировинна орієнтація національної економіки України. Разом з тим відбувається згортання високотехнологічних експортоорієнтованих галузей промисловості.

Проведений аналіз теоретичних основ, характеру і наслідків зовнішньоекономічної діяльності України дає підставу стверджувати, що основними недоліками у цій сфері є: 1) відсутність синхронізованих дій держави у проведенні внутрішніх ринкових реформ і трансформаційних процесів у зовнішньоекономічній і природоохоронній сферах; 2) безсистемність реалізації міжнародної еколого-економічної політики держави без чіткого визначення її тактичних і стратегічних завдань.

Зовнішньоекономічна діяльність України розвивалася на загальному негативному фоні, коли обсяги виробництва найбільш важливих видів прогресивної високоефективної промислової продукції радикально знижувалися. Наголошується, що в останнє десятиліття відбулося розширення зони бідності у світі за рахунок країн, які входили до складу колишнього СРСР. [93] Знаходячись у зоні бідності, Україна входить до групи країн, що формують периферію світової економіки [119, с. 103].

Нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін між ядром і периферією характеризується втягуванням периферійних країн в пастку сировинної спеціалізації і зовнішньої заборгованості [17, с. 11].

Негативною межею стратегії ВЕД України на макро рівні є небезпечно низький рівень експорту продукції кінцевого споживання, а так само імпорт значної кількості енергоресурсів. Україна використовує їх в основному для виробництва сировини і напівфабрикатів, реалізація яких є практично неприбутковою для національної економіки. Тобто сьогодні у структурі українського експорту переважають порівняно низькотехнологічні товари, перш за все – продукція чорної металургії і основної хімії, а також сировина і матеріали, серед яких необхідно відзначити марганцеву руду і продукцію сільського господарства [120, с. 72 – 73]. Перелічені явища супроводжуються загальним збільшенням ресурсоемності економіки, зокрема енергоемності, яка і у минулому завжди була невиправдано високою.

1.2 Необхідність формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій

Проведений аналіз показав, що проблема врахування прояву екологічного чинника в ЕІО різних країн та їх регулювання є однією з найменш досліджених проблем. На нашу думку, прояв цього чинника в ЕІО можна розглядати за такими основними напрямками [37, с. 35; 38, с. 171] (рис. 1.3): 1) транскордонне перенесення забруднюючих речовин; 2) спільне використання природних ресурсів, їх забруднення та виснаження; 3) збройні конфлікти з використанням новітніх технологій; 4) міжнародна торгівля, яка сьогодні є одним з основних каналів розповсюдження екологічної небезпеки.

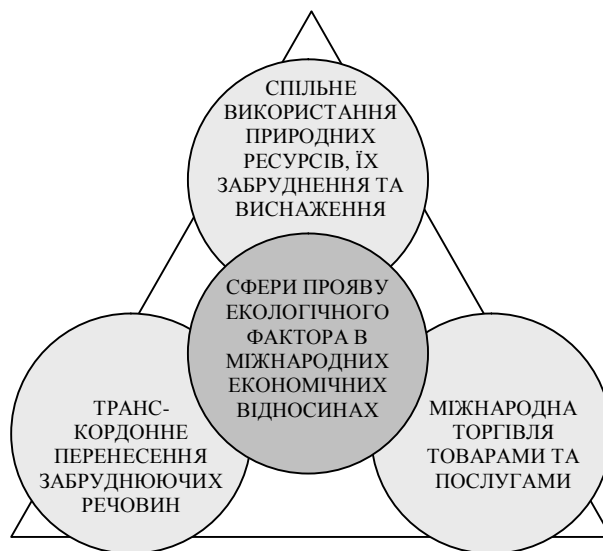

Рис. 1.3. Прояв екологічного фактора при здійсненні ЕІО

Міжнародні економічні відносини чинять вплив і одночасно залежать від стану навколишнього природного середовища. Віддзеркалення подібної взаємодії приймає різні форми і пов'язане з особливостями того або іншого виду зовнішньоекономічної діяльності (галуззю, технологіями, особливостями підприємств, населенням країни, економічної системи в цілому) і залученого навколишнього природного середовища.

У сучасних умовах навколишнє природне середовище є ключовим елементом багатьох міжнародних економічних процесів. У свою чергу, економічні рішення в області міжнародних відносин чинять величезний вплив на стан навколишнього середовища. З цієї точки зору міжнародна економіка є цілісним системним утворенням. Вона складається із сукупності національних господарств різних країн світу, сполучених між собою різноманітними еколого-економічними відносинами. Поглиблення інтернаціоналізації, глобалізація товарних і фінансових ринків підсилюють взаємозв'язок національних економічних систем, що все більше впливає на розвиток кожної окремої країни як цілісної еколого-економічної системи.

Розвиток економічних відносин з іншими державами може нести країні як переваги, так і певні проблеми. З одного боку, участь країни в ЕІО дозволить їй ефективніше розподіляти наявні природні ресурси, реалізуючи на світовому ринку товари, у виробництві яких вона має конкурентні переваги, в обмін на

необхідні ресурси і товари, які країна не має. З іншого боку, вихід на світовий ринок нових суб'єктів господарської діяльності загострює конкуренцію і може сприяти втраті іншими країнами своїх завойованих конкурентних позицій. Крім того, у країн з незначним конкурентним потенціалом розвивається стійка еколого-економічна залежність від торгових партнерів і значно зменшується можливість позбавитися від статусу постачальників сировини і напівфабрикатів на світовий ринок. У цьому полягає одна з найважливіших суперечностей відвертості економічної системи, але, на думку фахівців [11], в сучасних умовах складно представити економічну систему, яка б прагнула до розвитку тільки за рахунок своїх внутрішніх резервів, не враховуючи тенденції світового розвитку і не беручи участі у світових господарських процесах.

Одним з об'єктивних чинників розвитку сучасних міжнародних відносин є екологічна криза. Він зачіпає життєві інтереси всього людства в цілому і кожної людини окремо. Для вирішення проблем глобальної екологічної кризи потрібні сумісні превентивні дії всієї світової спільноти.

На думку С. Харічкова і Н. Андреевой [4, с. 142], існує пряма залежність між розвитком сучасної системи ЕІО і екологічними завданнями, які стоять перед суспільством. Трансформація сучасної системи ЕІО здійснює вплив на навколишнє середовище, і вплив цей постійно посилюється.

Слід зазначити, що у сфері ЕІО існує ряд загроз, які здатні негативно впливати на стан навколишнього середовища. До них можна віднести: 1) низький пріоритет проблем охорони навколишнього середовища в комплексі внутрішніх соціально-економічних проблем країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою; 2) низький рівень соціально-економічного розвитку окремих країн; 3) обмеженість впливу, нестача фінансових і кадрових ресурсів національних органів охорони навколишнього середовища; 4) відсутність наднаціональних природоохоронних органів, які наділені відповідними повноваженнями і здатні забезпечити реалізацію міжнародної екологічної політики в різних країнах; 5) можливі прорахунки оцінки потенційних можливостей і переваг участі країни в ЕІО.

Однією з найбільш актуальних проблем сьогодні є впровадження такого підходу до ЕІО, при якому всі країни могли б забезпечувати достатньо високий

рівень економічного розвитку, об'єднуючи при цьому свої економічні інтереси з інтересами збереження і підвищення значущості навколишнього середовища.

Е. В. Хлобистов [140, с. 8] підкреслює, що подолання екологічних проблем, у тому числі і на міжнародному рівні, є однією із складових економічної політики держави. Економічну безпеку країни може гарантувати тільки конкурентоспроможна економіка. Екологічну безпеку забезпечує реалізація стратегічних цілей дотримання національних еколого-економічних інтересів, у свою чергу, обумовлюється необхідність постійного регулювання і контролю з боку держави.

У сучасних умовах регулювання ЕІО здійснюється, перш за все, за допомогою переговорів між різними країнами. Узгодження еколого-економічних інтересів і їх координація відбувається за допомогою укладення міжнародних договорів і угод. Необхідно звернути увагу на відсутність наднаціональних природоохоронних органів, які були б наділені відповідними повноваженнями і здатні забезпечувати реалізацію єдиної міжнародної екологічної політики в різних країнах по всьому світу.

Важливе значення для визначення взаємозв'язку і взаємодії зовнішньоекономічної діяльності і навколишнього середовища має організація економічної системи. В умовах ринкової економіки суперечності між господарською діяльністю і охороною навколишнього середовища стоять дуже гостро. Економічна і екологічна політика держави повинні взаємно доповнювати одна одну.

Так, у праці [89, с. 59-61] стверджується, що найбільш ефективно використання природних ресурсів дозволяє досягти вдосконалення існуючих систем платежів за забруднення і виснаження навколишнього середовища, а також застосування таких економічних інструментів, як податки, збори і штрафні санкції стосовно економічних суб'єктів.

Прості ринкові підходи можуть забезпечити істотну економію природних ресурсів. Проте, перспективу поліпшення соціально-економічного розвитку і стану навколишнього середовища не можна пов'язувати тільки із розвитком ринкової

економіки і ЕІО. Ринкові механізми не завжди спрацьовують і дають бажаний результат по обліку екологічного чинника в зовнішньоекономічній діяльності. Причина цього полягає у самій суті ринкового механізму. Основною метою зовнішньоекономічної діяльності у ринкових умовах є отриманням прибутків. Це, природно, накладає відбиток на характер взаємозв'язків між зовнішньоекономічною діяльністю і навколишнім середовищем.

Зовнішньоекономічна діяльність в умовах ринкової економіки сприяє постійному збільшенню темпів вилучення природних ресурсів, які не тільки відповідають реальним потребам економічного зростання, а і значною мірою їх перевищують. Це приводить до прискорення виснаження природних ресурсів і погіршує якість навколишнього середовища. Неконтрольований розвиток ЕІО сприяє інтенсивному забрудненню і виснаженню навколишнього середовища, різко підвищує імовірність повного руйнування природних екосистем і навколишнього середовища в цілому.

На думку фахівців Всесвітньої комісії ООН із стійкого розвитку [47], центральну роль у процесі поступового підвищення значущості екологічного чинника в міжнародних екологічних відносинах відіграватиме міжнародний бізнес. На сучасному етапі розвитку міжнародних екологічних відносин загрозливих масштабів досягає панування транснаціональних корпорацій. Стираються національні і історичні особливості природокористування. Посилюються еколого-економічні відмінності між економічно розвиненими країнами і країнами третього світу. Комерційний інтерес великого міжнародного бізнесу починає домінувати над еколого-економічними інтересами окремих країн. Так, наприклад, у країнах третього світу дуже поволі проходять процеси інноваційного оновлення матеріально-технічної бази господарського комплексу. Єдиним чинником соціально-економічного розвитку в більшості таких країн є природно-ресурсний потенціал, який екстенсивно використовується в господарській діяльності. Основним пріоритетом ЕІО для таких країн повинне бути стимулювання розвитку таких галузей промисловості, які сприяють раціональнішому використанню природних ресурсів і забезпечують їх економію.

Отже, можна виділити такі основні екологічні обмеження розвитку міжнародних екологічних відносин (рис. 1.4).

Рис.1.4. Екологічні обмеження розвитку міжнародних економічних відносин

Існування екологічних обмежень міжнародних екологічних відносин обумовлене, в першу чергу, тим, що інтенсифікація міжнародних відносин є результатом обмеженості природних ресурсів на тлі поглиблення розбалансованості в системі «економічний розвиток – навколишнє природне середовище». Проблема раціонального природокористування і захисту навколишнього середовища трансформується в проблему забезпечення екологічно безпечних міжнародних екологічних відносин, які виступають необхідними умовами соціально-економічного розвитку країни як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Цим обумовлена необхідність пошуку найбільш раціональних форм природокористування на міжнародному рівні з метою оптимізації глобальної системи «економічний розвиток – навколишнє природне середовище». Окремим країнам необхідно адаптувати свою економічну і екологічну політику для ефективної міжнародної співпраці у сфері природокористування і охорони навколишнього середовища. Таким чином, природно-ресурсні чинники виступають основою соціально-економічного розвитку навіть на інформаційній фазі розвитку міжнародної економічної системи.

Інтенсифікація ЕІО вносить значні зміни до світової економічної системи і породжує цілий ряд складних екологічних і соціально-економічних проблем, оскільки для ринкової економічної системи характерне прагнення одних суб'єктів господарювання (на всіх рівнях – від окремих домогосподарств, фірм, підприємств до країн у цілому) передавати свої витрати, труднощі, проблеми або менш вигідні операції іншим суб'єктам господарювання (партнерам, конкурентам, державі) або навколишньому середовищу. Вона приводить до збільшення масштабів міжнародного розподілу праці, розчленовування цілісних національних економічних систем і незбалансованого розвитку окремих їх частин, розтягання по всьому світу господарських ланцюжків виробництва, споживання продукції і відтворення природно-ресурсного потенціалу. Наслідком цього є перенесення багатьох екологічних диспропорцій і проблем з економічно розвинених країн на периферію світової економіки. Так, у країнах, що розвиваються, і країнах третього світу швидко розвиваються галузі промисловості, виробничі потужності яких володіють високим техногенно-антропогенним навантаженням на навколишнє середовище, а при зниженні попиту на їх продукцію закриваються, в першу чергу, залишаючи після себе величезну кількість не розв'язаних екологічних і соціально-економічних проблем.

На думку А. Ельянова [148, с. 11-13], інтенсифікація ЕІО може сприяти скороченню бази оподаткування у зв'язку з діяльністю офшорних зон і транснаціональних компаній. Зростають витрати, пов'язані із залученням у національну економіку іноземних інвесторів, підвищується ступінь територіальної і соціально-економічної поляризації світової спільноти.

Інтенсифікація ЕІО з кожним роком набуває все більших масштабів. Причини цього мають об'єктивну природу і є наслідком того, що певні види природних ресурсів і природно-ресурсний потенціал у цілому окремих країн не завжди мають конкретну територіальну прив'язку. Це примушує незалежні держави синхронізувати свої еколого-економічні політики з метою забезпечення ефективної взаємодії екологічного чинника з системою соціально-економічного розвитку суспільства на міжнародному рівні. Істотна диференціація країн за ступенем

антропогенної і техногенної дії на навколишнє природне середовище, за природно-ресурсним і асиміляційним потенціалом навколишнього середовища вимагає обережного підходу до формування міжнародної системи природокористування. Система міжнародної співпраці, що склалася в області природокористування і охорони навколишнього середовища, є досить складною за своїми функціями, структурою і протікаючими внутрішніми процесами. Ця система є сукупністю міжнародних регіональних і національних суб'єктів, що взаємодіють між собою, яка забезпечує стабільний соціально-економічний розвиток суспільства в умовах глобальної взаємозалежності суб'єктів ЕІО. На думку М. А. Хвесика і В. А. Голяна [133, с. 76], механізм міжнародної співпраці в області природокористування і охорони навколишнього середовища повинен бути синтезом ідей, концепцій і теоретичних досліджень, запропонованих світовою економічною наукою.

Враховуючи існуючі тенденції світових інтеграційних процесів основні передумови, характерні риси і результати інтенсифікації ЕІО можна згрупувати таким чином (рис. 1.5).

Різні регіони світу відрізняються один від одного як за рівнем соціально-економічного розвитку, так і своїм географічним положенням, своїм природно-ресурсним потенціалом і ступенем його виснаження. Таким чином, в процесі економічних відносин різні країни опиняються в нерівній ситуації. В одних країнах приділяється достатня увага питанням раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища, проводяться заходи, що сприяють відновленню природно-ресурсного потенціалу територій. В інших – пріоритетними є вимоги економічного зростання. Тому ступінь забруднення навколишнього середовища і виснаження природно-ресурсного потенціалу в різних країнах значно відрізняються. Це свідчить про те, що в умовах інтенсифікації ЕІО, зростання обсягів виробництва та споживання різних видів продукції і послуг проблеми взаємодії навколишнього середовища і економічної системи суспільства набувають все більш гострого характеру.

Нерівномірність соціально-економічного розвитку країн-учасників ЕІО і тенденція зростання ступеня деградації навколишнього середовища ще більше

загострюють ситуацію. Стійка тенденція погіршення якості навколишнього середовища, виснаження і вичерпаність природних ресурсів у майбутньому можуть призвести до виникнення озброєних політичних конфліктів через права на володіння невідновлюваними і умовно відновлюваними природними ресурсами (енергоресурси, земельні ресурси, питна вода і т. п.).

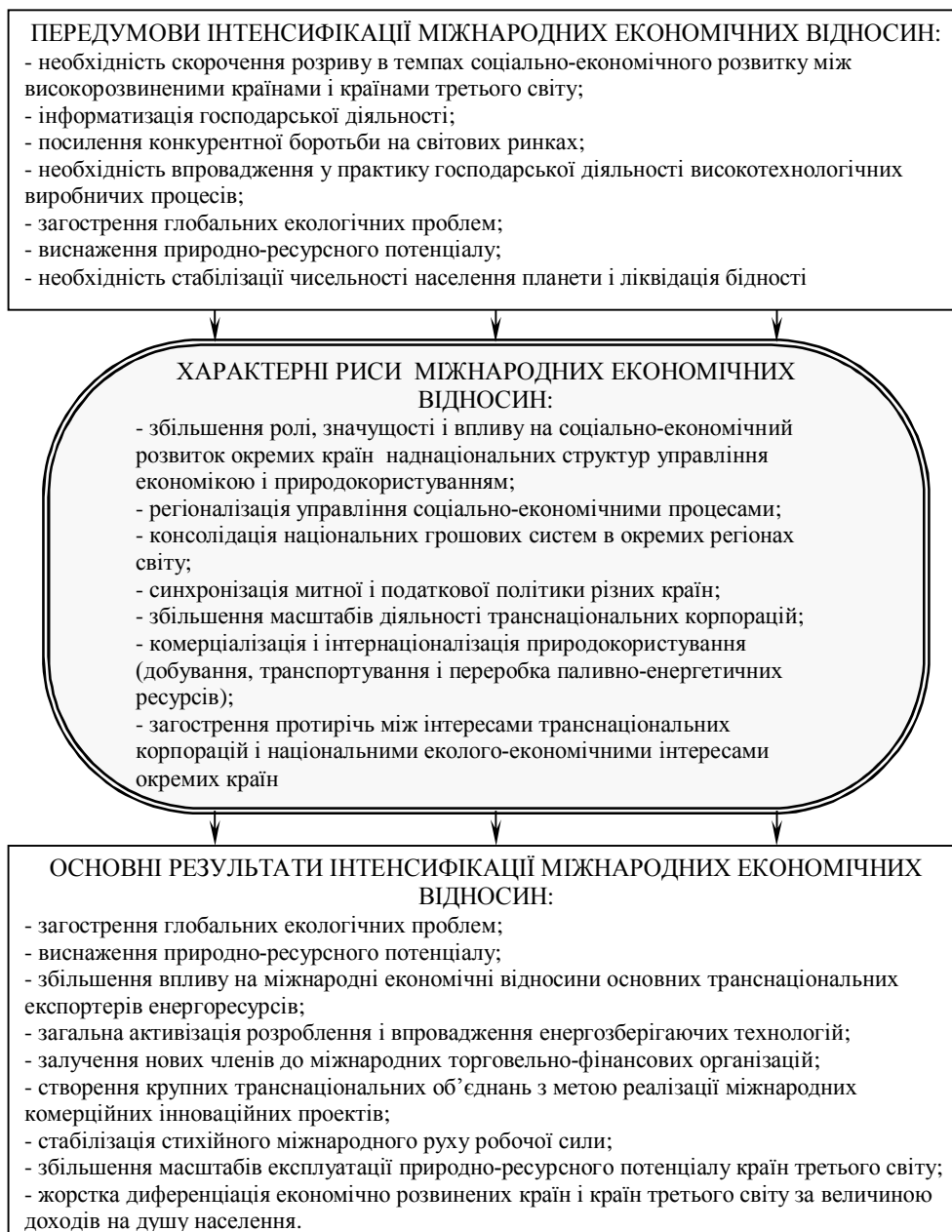

Рис.1.5. Загальна характеристика міжнародних економічних відносин на сучасному етапі розвитку суспільства

Так, Ю В. Павленко [88, с. 41-57] підкреслює, що економічно розвинені країни, ґрунтуючись на ринковій економічній системі, розвернули глобальне використання природно-ресурсного потенціалу планети у своїх цілях. Це призвело до швидкого

виснаження природно-ресурсного потенціалу, забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості життя. Після цього економічно розвинені країни почали серйозно займатися питаннями раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища на своїй території, що сприяло перенесенню екологічно небезпечних виробництв за межі території економічно розвинених країн і розміщенню його відходів в інших частинах країни.

У праці [48, с. 140] стверджується, що рівень добробуту країни впливає на стан навколишнього природного середовища. Цей вплив може бути виражений у вигляді зворотної пропорційної залежності між рівнем економічного розвитку країни і ступенем деградації навколишнього природного середовища. Іншими словами, чим вище економічні показники країни, тим нижче рівень деградації навколишнього природного середовища і виснаження природно-ресурсного потенціалу цієї країни.

Виробництво будь-якої продукції і надання послуг здійснюється з метою отримання певного економічного результату і задоволення соціально-економічних потреб суспільства. ВВП є одним з основних макроекономічних показників, яким вимірюється результат економічної діяльності країни і її здатність задовольняти соціально-економічні потреби громадян. Відповідно, чим більше ВВП, тим більш економічно розвиненою є країна. Кінцевою метою будь-якого виробництва, у тому числі і екологічно небезпечного, є отримання прибутку, економічний розвиток суб'єктів господарювання і країни в цілому. Проведені дослідження свідчать про те, що екологічно небезпечні галузі промисловості розміщені переважно у країнах з низьким рівнем ВВП на душу населення, тоді як країни з вищим рівнем ВВП на душу населення мають значно нижчий відсоток розміщених на їх території екологічно небезпечних галузей промисловості (рис. 1.6).

Таким чином, із зростанням доходів на душу населення рівень деградації навколишнього природного середовища і виснаженням природно-ресурсного потенціалу спочатку зростає, а потім, досягши певного рівня добробуту країни, починає знижуватися. Це твердження може бути проілюстроване кривою, яка має назву «екологічна крива Кузнеця» [164, 167, 173] за аналогією до гіпотези С. Кузнеця про залежність між рівнем нерівності доходів і їх зростанням.

Процес економічного зростання починається з низького рівня соціально-економічного розвитку країн. На цьому етапі на перший план виходять природоексплуатуючі сектори економіки. Це призводить до зростання ступеня забруднення навколишнього середовища і виснаження природних ресурсів. У міру економічного зростання країни, підвищення рівня добробуту населення збільшується значущість екологічної компоненти якості життя. Постіндустріальна стадія розвитку суспільства з пріоритетами інформаційних технологій сприяє структурно-технологічним змінам системи господарювання, впровадженню екологічно чистих ресурсо- і енергозберіжних технологій. Тим самим рівень антропогенного і техногенного тиску на навколишнє середовище знижується.

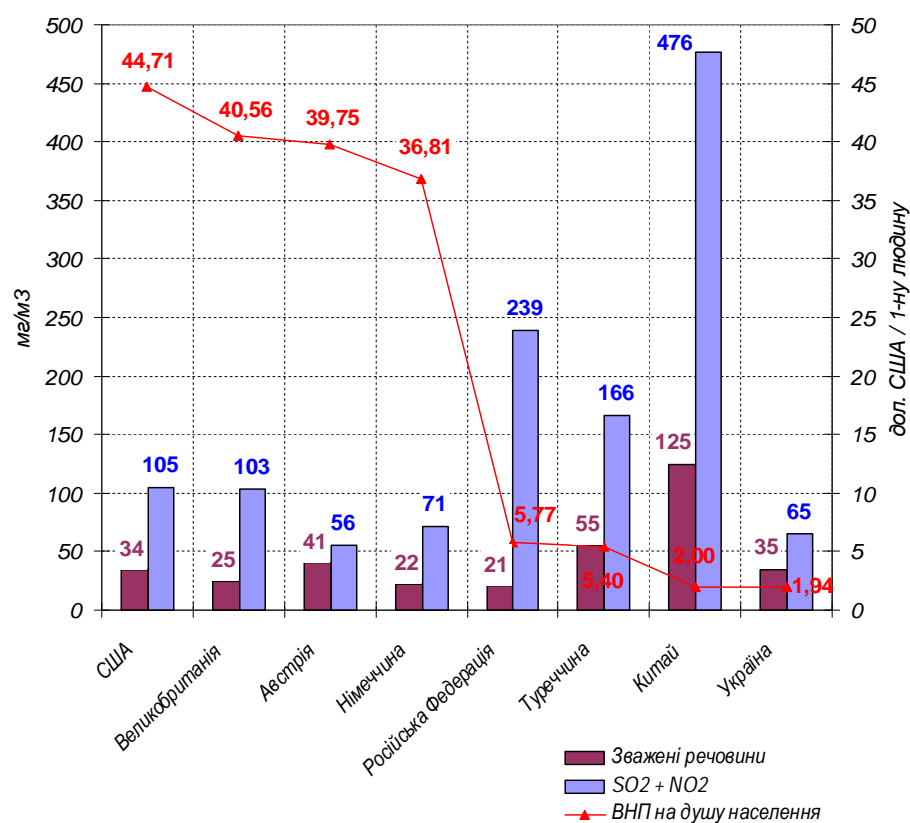

Рис. 1.6. Антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище і рівень доходів на душу населення (рисунок побудований за даними The World Development Indicators 2007 [162])

При розгляді впливу екологічного чинника на формування сучасної системи ЕЮ можна виділити три основні аспекти. Перший пов'язаний із впливом національного екологічного регулювання на міжнародні торгові потоки і конкурентоспроможність країни на міжнародному рівні. Другий – стосується

узгодження цілей і принципів екологічної політики окремих країн на міжнародному рівні. Третій аспект досліджуваної проблеми – впливу ЕІО на якість навколишнього природного середовища і природно-ресурсний потенціал як окремо узятої країни, так і на глобальну екологічну ситуацію у світі.

Останнім часом багато вчених розглядають у своїх працях питання впливу еколого-економічного регулювання на міжнародні економічні відносини. Їх висновки не є остаточними і однозначними. Так, наприклад, M. N. Harris, L. Konya і L. Matyas в праці [160] стверджують, що еколого-економічне регулювання не впливає на міжнародні торгові потоки.

Навпаки, M. Mani і D. Wheeler у праці [169] вивчали взаємини експорту і імпорту продукції екологічно небезпечних галузей і знайшли підтвердження того, що екологічно шкідливі виробництва переміщуються в країни з нижчим рівнем еколого-економічного регулювання. Аналогічно W. Antweiler, B. R. Copeland і M. S. Teylor, що вивчали вплив лібералізації торгівлі (ослаблення еколого-економічного регулювання торгівлі) на обсяги викидів двоокису сірки (SO_2), у праці [152] розглядають факти, що підтверджують вплив еколого-економічного регулювання на міжнародну торгівлю. Van Beers і Van den Bergh [174] також стверджують, що еколого-економічне регулювання впливає на міжнародні економічні відносини.

R. M. C. Mc Guire [170], W. I. Baumol і W. E. Oates [153], Pething [172], що вивчали проблему переміщення екологічно небезпечних виробництв з економічно розвинених країн в країни, що розвиваються, дійшли висновку, що країни, які послаблюють або взагалі нехтують еколого-економічним регулюванням міжнародних відносин, добровільно акумулюють на своїй території екологічно небезпечні виробництва і технології.

У працях [166, 157] звучить думка про те, що еколого-економічне регулювання повинне розглядатися як другорядне або, іншими словами, як засіб захисту національної промисловості.

Нами пропонується розглядати вплив ЕІО на навколишнє середовище, оскільки в сучасних умовах міжнародна торгівля прагне до мінімізації торгових бар'єрів.

Економічні рішення, які приймаються керівництвом країн, що розвиваються, у процесі ЕІО при визначенні виграшу від міжнародної торгівлі, як правило, не враховують негативного впливу на навколишнє природне середовище.

На нашу думку, виграш від міжнародної торгівлі повинен зіставлятися з витратами, які викликані погіршенням стану навколишнього природного середовища. У цьому випадку міжнародна торгівля буде економічно доцільна тільки тоді, коли традиційний виграш перевищуватиме втрати від зниження якості навколишнього природного середовища.

При розгляді ЕІО і зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у взаємозв'язку з екологічним чинником з урахуванням світових тенденцій розвитку і лібералізації міжнародної торгівлі, міжнародної інвестиційної діяльності і конкурентної боротьби на міжнародних ринках необхідно виділяти такі їх основні елементи:

1) надання послуг, яке сприяє забрудненню навколишнього середовища і виснаженню природних ресурсів, зокрема, транзит екологічно небезпечних речовин через митну територію країни;

2) експорт (імпорт) екологічно небезпечної продукції, використання якої забруднює навколишнє середовище країни-імпортера, виснажує її природні ресурси;

3) експорт (імпорт) продукції, виробництво якої забруднює навколишнє середовище і виснажує природні ресурси країни-експортера;

4) перенесення екологічно небезпечних виробництв, які забруднюють навколишнє середовище і виснажують природні ресурси країни-реципієнта (за межами митної території країни-донора);

5) експорт (імпорт) застарілих і/або екологічно небезпечних технологій, використання яких забруднює навколишнє середовище і виснажує природні ресурси країни-імпортера такої технології;

6) експорт (імпорт) виробничих відходів.

Взаємозв'язок основних елементів ЕІО представлений на рис. 1.7.

Економічно менш розвинені країни значну увагу приділяють питанням економічного зростання і мають низькі екологічні стандарти. Інтенсифікація ЕІО

дозволяє таким країнам отримувати цінові конкурентні переваги на світовому ринку перед економічно розвиненими країнами з жорсткішими економічними стандартами, що, у свою чергу, сприяє погіршенню якості навколишнього природного середовища і зниженню їх природно-ресурсного потенціалу.

Рис.1.7. Основні елементи міжнародних економічних відносин, що здійснюють вплив на стан навколишнього середовища

Проведені дослідження показали, що під впливом ЕІО екологічно небезпечні виробництва (споживання екологічно небезпечної продукції) переміщуються в країни з нижчим рівнем еколого-економічного регулювання. У економічно розвинених країнах спостерігається стійка тенденція до зростання платежів за забруднення навколишнього природного середовища [156]. Не дивлячись на це, на тлі

посилення еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі в економічно розвинених країнах спостерігається підвищення рентабельності міжнародних торгових операцій.

Суб'єкти господарювання економічно розвинених країн під тиском жорстких внутрішніх еколого-економічних вимог вимушені згортати екологічно небезпечні виробництва і здійснювати пряме інвестування капіталу в їх розвиток на території тих країн, де еколого-економічні питання не врегульовані належним чином. Країни, що розвиваються, намагаються привернути до себе іноземних інвесторів, щоб ті вклали інвестиції в будь-які доступні галузі промисловості. Цим країни, що розвиваються, намагаються збільшити свій ВВП і, в короткостроковій перспективі, вирішити гострі соціально-економічні проблеми без урахування тих еколого-економічних і соціальних наслідків, які пов'язані із зростанням рівня антропогенного навантаження і порушенням природного стану навколишнього природного середовища. Саме цим фактом може бути пояснена обернено пропорційна залежність між рівнем доходів на душу населення і ступенем антропогенного навантаження.

У країні-реципієнті прямих іноземних інвестицій починають інтенсивніше використовуватися наявні виробничі комплекси і вводяться в експлуатацію нові, ще могутніші підприємства. Це, у свою чергу, приводить до підвищення рівня антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище країни-реципієнта. Значна частина прибутків від діяльності підприємств з іноземними інвестиціями на повністю законних підставах привласнюється інвесторами і переходить за кордон. В той же час інші економічні суб'єкти (підприємства, домогосподарства) стикаються з результатами збільшення антропогенного навантаження. Це недоотримання доходу економічними суб'єктами, окремими територіями і в цілому країною-реципієнтом прямих іноземних інвестицій у вигляді втрат податків і інших надходжень до бюджету держави і регіонів. Сюди можна віднести втрати, пов'язані з підвищеною смертністю і захворюваністю людей, додаткові витрати на захист людей і виробничих комплексів від шкідливого впливу порушення природного стану навколишнього природного середовища; упущена вигода в результаті неможливості здійснювати виробництво продукції або вести діяльність, чутливу до порушення стану навколишнього природного

середовища і тому подібне. Таким чином, відбувається переміщення екологічно небезпечних виробництв (споживання екологічно небезпечної продукції) з економічно розвинених країн з високим рівнем екологічних вимог у країни, що розвиваються, з нижчим рівнем еколого-економічного регулювання за допомогою прямих іноземних інвестицій з відповідними еколого-економічними наслідками.

Якщо рівень ВВП на душу населення в країнах, де розміщені екологічно небезпечні галузі промисловості, значно нижчий, ніж в економічно розвинених країнах, а рівень екологічного навантаження є вищим, то виникає питання про доцільність розміщення екологічно небезпечних галузей на території таких країн. Відповідна країна повинна отримувати значну компенсацію за розміщення на своїй території екологічно небезпечних галузей промисловості, враховуючи, що при цьому використовуються умовно відновлювані природні ресурси, які поступово переходять в категорію невідновлюваних. Розмір такої компенсації повинен забезпечувати поступове зниження негативного впливу антропогенного навантаження, викликаного міжнародною економічною діяльністю, на економічний розвиток країни, а також сприяти переходу до такого стану економічної системи, коли розвиток ЕІО не перешкоджатиме розвитку майбутніх поколінь.

Негативний вплив ЕІО на навколишнє природне середовище може виявлятися у зростанні масштабів міжнародної торгівлі економічно небезпечною продукцією, в сприянні продажу країнам, що розвиваються, екологічно небезпечних технологій або простому перенесенні на їх територію екологічно небезпечних виробництв, що належать зарубіжним або транснаціональним компаніям.

Взаємозв'язок між здійсненням експортно-імпортних операцій і навколишнім середовищем може бути представлений на рисунку (рис. 1.8).

Інтенсифікація ЕІО може обмежувати можливості окремих країн захищати національні еколого-економічні інтереси, наприклад, за допомогою встановлення жорстких національних екологічних стандартів, які можуть розглядатися як торгові бар'єри. З іншого боку, зниження екологічних стандартів і відміна ряду торгових обмежень може ускладнювати виконання тих міжнародних екологічних угод, які

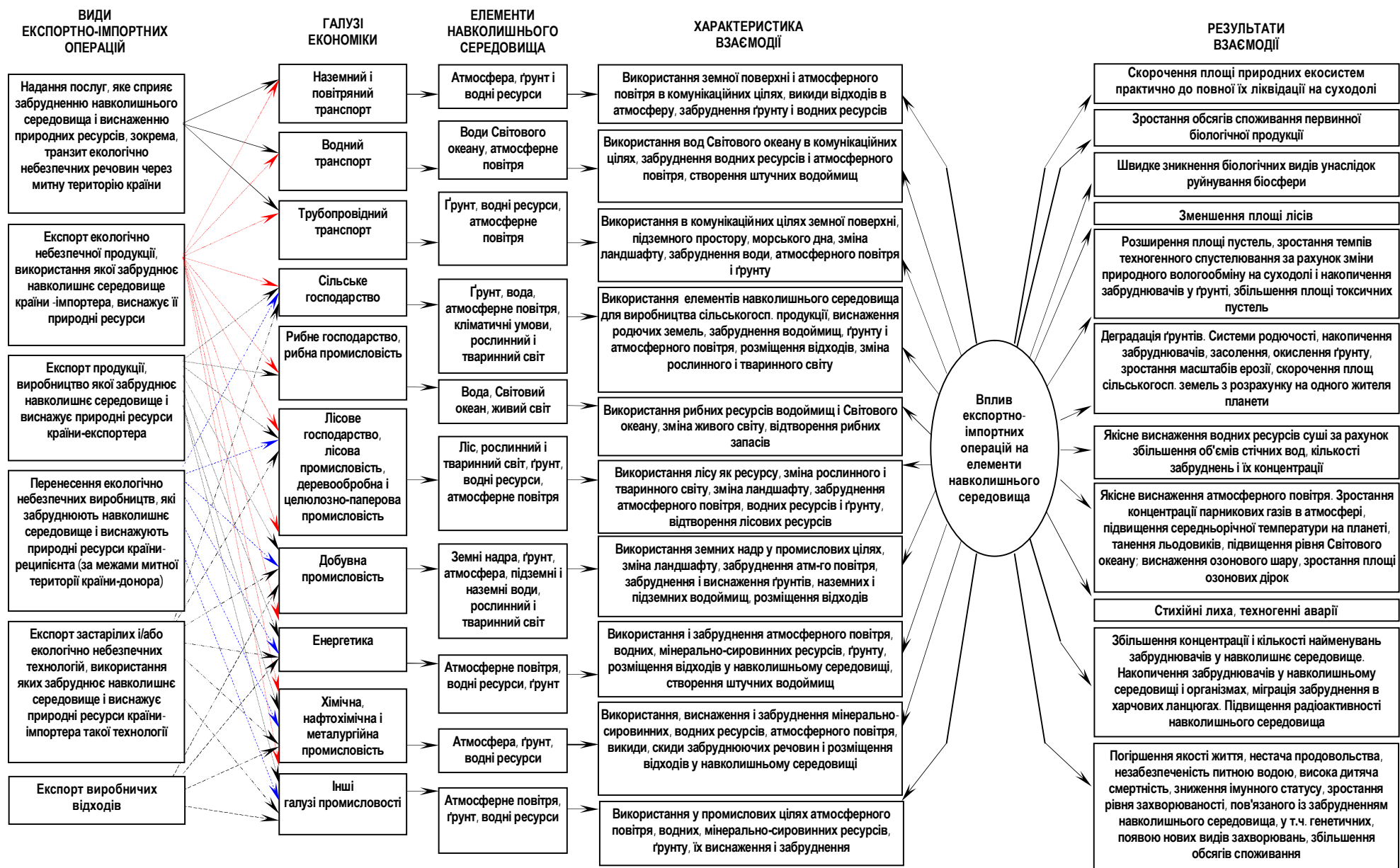

Рис. 1.8. Прояв екологічного фактора в експортно-імпорتنних операціях

передбачають можливість використання специфічних торгових обмежень (екологічне маркування продукції, жорсткі правила щодо використання добавок і т.п.).

Сьогодні охорона природних ресурсів і їх раціональне використання займає важливе місце в системі ЕІО. Інтенсифікація ЕІО стає причиною швидкого виснаження запасів корисних копалин, прісної води, ресурсів рослинного і тваринного світу, величезних масштабів забруднення природного середовища. Від стану навколишнього середовища, кількості і якості природних ресурсів багато в чому залежить рівень соціально-економічного розвитку кожної країни.

У наш час згідно з даним Всесвітньої організації охорони здоров'я [175], майже одну п'яту частину причин усіх захворювань і смертності мільйонів людей по всьому світу становлять негативні екологічні чинники. У зв'язку з цим спостерігається збільшення числа хвороб, обумовлених забрудненням навколишнього середовища, і зниження імунітету у більшій частини населення Землі. Внаслідок забруднення навколишнього середовища у світі гинуть мільйони людей. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я [175] від токсичного забруднення навколишнього середовища у світі щорічно гине 5 мільйонів дітей і ще 18 мільйонів страждають від неврологічного розладу в результаті порушення екології Землі.

Спостерігається глобальна негативна тенденція забруднення і виснаження найважливіших ресурсів життєзабезпечення (перш за все енергетичних, продовольчих і ресурсів прісної води). Згідно з даним ЮНЕП [158] з 15 основних рибпромислових зон у світі 11 частково або повністю виснажені, у той же час основним джерелом доходів близько 200 млн. осіб є рибний промисел. За даними ЮНЕП [158] до 2010-2015 рр. близько 60% населення планети відчуватиме дефіцит прісної води, і це може спровокувати міжнародні конфлікти.

Розвиток ЕІО відображає всі процеси, які відбуваються у світовому господарстві у сфері виробництва матеріальних благ та послуг. Товарообмін продукцією базується на розбіжностях в забезпеченості ресурсами, а також спеціалізації країн щодо виробництва окремих видів послуг, товарів або їх

компонентів. Основними причинами вагомих змін у структурі міжнародної торгівлі є зміни в розміщенні окремих виробництв добувної та переробної промисловості, коливання споживчого попиту, глибокі зміни транспортної системи світу та кон'юнктури світового ринку. При цьому процес залучення до міжнародної торгівлі країн, що розвиваються, відповідає насамперед інтересам високорозвинених країн. Без сумніву, цим обумовлено переміщення на периферію світового господарства виробничих потужностей багатьох галузей промисловості з країн Західної Європи, США та Японії. Тобто відбувається перенесення праце- та енергоємних виробництв, а також екологічно брудних галузей промисловості (металургія, хімічна промисловість, виробництво будівельних матеріалів тощо). Це стало можливим в умовах сучасного розподілу праці: все більша кількість країн світу залучається до процесу створення того чи іншого товару або послуги на всіх стадіях виробничого циклу в процесі міжнародного товарообміну.

Розвиток міжнародного розподілу праці та спеціалізації в міжнародній торгівлі викликає взаємний вплив еколого-економічної політики країн-партнерів. До міжнародної торгівлі товарами та послугами можна застосовувати теорему Хекшера-Оліна, згідно з якою країни будуть експортувати товари та послуги, виробництво яких вимагає значних витрат ресурсів, які країна має у відносно надмірній кількості, та невеликих витрат дефіцитних для неї ресурсів в обмін на товари, виготовлені у зворотній пропорції. Тобто відбувається прихований імпорт дефіцитних факторів виробництва та експорт факторів, які є у надмірній кількості. Необхідно підкреслити, що мова йде про відносну забезпеченість чинниками виробництва, а не про їх кількість, наявну у країні. Якщо в одній країні якого-небудь чинника виробництва буде відносно більше, ніж у інших, то й ціна на нього буде відносно нижчою. Відповідно й ціна того продукту, який виготовлено на основі цього дешевого чинника, буде нижчою, ніж в інших країнах.

Таким чином, країна, яка володіє надмірною кількістю природних ресурсів, буде імпортувати екологічно брудну продукцію та послуги, а країна з високим рівнем деградації навколишнього природного середовища буде навпаки намагатися імпортувати екологічно чисту продукцію та експортувати екологічно брудну.

Розвиток міжнародного розподілу праці та спеціалізації в міжнародній торгівлі викликає взаємний вплив еколого-економічної політики країн-партнерів. Зміна порівняльних переваг змінює не тільки напрями торговельних потоків, але й спричиняє переміщення факторів виробництва між країнами. Якщо припустити, що капітал має міжнародну мобільність, то за інших рівних умов можна спостерігати переміщення капіталу екологічно бідної країни в екологічно багату. Таким чином, еколого-економічна політика однієї країни впливає на еколого-економічну політику іншої та стан навколишнього природного середовища в цій країні. Це свідчить про те, що за ЕЮ країни можуть нав'язувати країнам, що розвиваються, екологічно несприятливі економічні рішення.

Економічні рішення, які приймаються керівництвом країн, що розвиваються в процесі міжнародної торгівлі при визначенні виграшу від міжнародної торгівлі, як правило, не враховують негативного впливу на навколишнє природне середовище. На нашу думку, виграш від міжнародної торгівлі повинен зіставлятися з витратами, що викликані погіршенням стану навколишнього природного середовища. У цьому випадку міжнародна торгівля буде вигашною тільки тоді, коли традиційний виграш буде перевищувати втрати якості навколишнього природного середовища.

Таким чином, для того, щоб діяльність економічної системи не виходила за межі екологічних обмежень, вирішальним чинником є відповідальність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за вплив забрудненого навколишнього середовища на діяльність інших економічних суб'єктів. Історично склалося, що головну роль у подібному еколого-економічному регулюванні зовнішньоекономічної діяльності повинен відігравати національний уряд.

Державне регулювання ЕЮ з урахуванням екологічного чинника повинне спиратися на три основні групи регуляторів, за допомогою яких держава, як правило, може впливати на хід свого еколого-економічного розвитку, а саме: 1) регулятори матеріальних потоків (ліцензії, квоти, державні замовлення тощо); 2) бюджетні асигнування; 3) непрямі регулятори (податки, митні тарифи, відсотки за кредит, норми амортизації тощо).

З метою створення ефективної системи державного регулювання ЕЮ України з

урахуванням прояву екологічного чинника в умовах ринкової економіки необхідно використовувати як досвід, накопичений у попередній (радянський) період розвитку України (прогнозування і програмування еколого-економічних процесів) [94, с. 62], так і позитивний закордонний досвід у сфері прогнозування розвитку ринкової економіки [58], створення комплексних цільових еколого-економічних програм управління НТП тощо [151]. Значний інтерес може представляти досвід Японії [56] в області формування загальнодержавної еколого-економічної системи інформаційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, що знаходиться під керівництвом спеціального уповноваженого органу, створення широкої мережі інформаційно-консультативних служб.

Державне регулювання ЕЮ з урахуванням екологічного фактора може здійснюватися за допомогою певної сукупності конкретних методів, форм та інструментів (рис. 1.9).

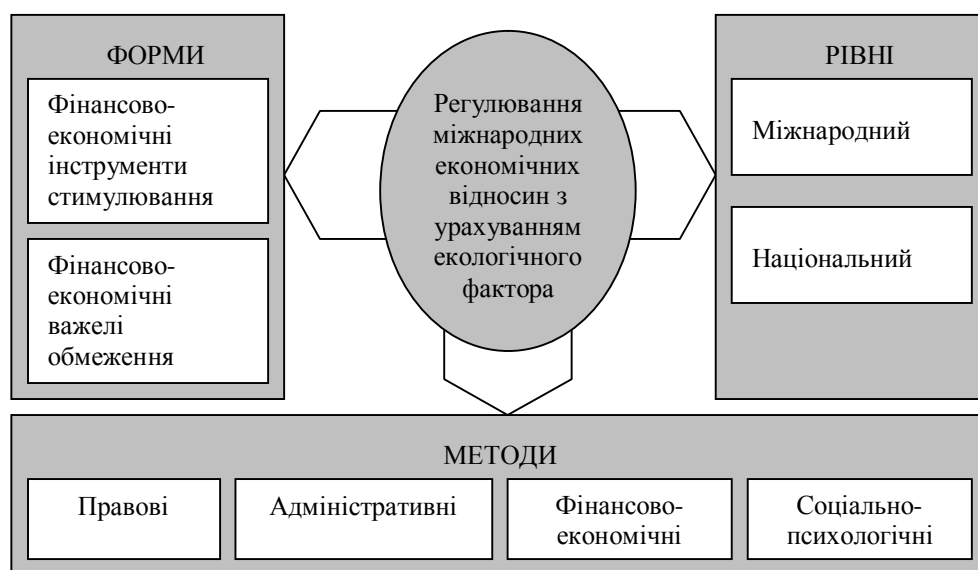

Рис.1.9. Методи, форми і рівні регулювання експортно-імпортних операцій з урахуванням екологічного фактора

На нашу думку, методи регулювання ЕЮ можна розбити на такі основні групи: 1) адміністративні і правові методи; 2) прямі і непрямі економічні методи; 3) соціально-психологічні методи.

Державне правове регулювання здійснюється на основі господарського законодавства через систему встановлених ним норм і правив. Тобто правові

методи мають відповідне інституціональне забезпечення і охоплюють цивільне і процесуальне право, державний арбітраж тощо. Розширенням і продовженням правових методів можна вважати адміністративні методи, що юридично визначають господарську діяльність суб'єктність ЕІО, регламентують форми власності майна і результатів діяльності, а також механізм вирішення конфліктних соціально-економічних ситуацій у судовому порядку. До адміністративних методів регулювання відносяться різноманітні «міри» контролю за доходами, цінами, обліковим відсотком, квотування, ліцензування та ін. Ці міри відносяться до адміністративних тому, що вони не ґрунтуються на економічних інтересах і реалізовуваних їх стимулах, а спираються на «силу наказу».

До «прямого» економічного регулювання належать різноманітні форми цільового фінансування територій, галузей та підприємств.

До «непрямих» форм економічного регулювання належать державна політика у сфері кредитно-фінансових, валютних відносин, митної, податкової системи тощо. Тобто непрямі форми економічного регулювання впливають на виробництво і споживання опосередковано, автоматично, носять безадресний характер.

Соціально-психологічні методи повинні бути орієнтовані на формування визначеної ідеології, типу менталітету окремих громадян і суспільства в цілому за допомогою існуючих державних інститутів.

Якщо держава вирішує застосовувати більш жорсткі екологічні регулятори, це неминуче приведе до зростання сукупних витрат виробництва. Існуюча основа (теорія) регулювання міжнародної торгівлі, що не надає явної екологічної компенсації, призводить до ризику втрати значної частки національного доходу через неконкурентоспроможно високий рівень цін на вироблену екологічно орієнтовану продукцію. Сьогодні природоохоронні витрати складають лише незначну частину сукупних витрат виробництва практично в усіх секторах економіки. Отже, екологічний чинник або взагалі не впливає, або лише незначною мірою впливає на торговельні потоки і рішення, які приймаються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. До деякої міри це може впливати на основу регулювання міжнародної торгівлі, що, у свою чергу, перешкоджає здійсненню

ефективного еколого-економічного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Можна припустити, що є два шляхи, що у майбутньому приведуть до трансформації існуючої основи регулювання міжнародної торгівлі як одного з основних елементів сталого розвитку.

Перший шлях. Подальший рух до економічної інтеграції приведе до застосування більш жорстких торговельних бар'єрів, що, в свою чергу, повинне привести до удосконалення еколого-економічного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Якщо ж основа регулювання міжнародної торгівлі залишиться без змін, то це приведе до підвищення опору економічної системи проти жорсткості національної екологічної політики через тиск міжнародної конкуренції.

Другий шлях. Швидше за все у майбутньому зросте контроль за природоохоронними витратами. Однак, як тільки економічна система перейде до більш ефективного використання синергізму в економічних і екологічних процесах, необхідність такого контролю застаріє, тому що природоохоронні витрати стануть практично невіддільні від економічної системи. Але на стадії трансформації значення контролю за природоохоронними витратами як складової витрат виробництва значною мірою зростатиме.

1.3 Напрямки екологізації експортно-імпортних операцій

У відкритій економічній системі незалежно від того, якою кількістю природних ресурсів володіє країна, і незалежно від того, які заходи застосовуються для захисту навколишнього середовища, все одно при виробництві та споживанні товарів і послуг буде порушуватись екологічна рівновага, тим самим піддаючи небезпеці здоров'я людей, їх життя і життя майбутніх поколінь.

Для водних ресурсів вже зараз очевидні кризові наслідки інтенсифікації міжнародних економічних відносин у промисловому і аграрному секторах економіки. Вони забруднені органікою, важкими металами, фенолом, нафтопродуктами та іншими шкідливими речовинами. У найближчій перспективі

можна чекати посилення цих явищ. Гострою проблемою є забруднення підземних водних горизонтів, що призводить до загострення дефіциту питної води і супроводжується кризовими явищами в забезпеченні водою населення урбанізованих регіонів. Зростає кількість накопичених відходів, зокрема токсичних. Проблема щодо їх поховання і утилізації вирішується украй незадовільно. Багато видів умовно-відновних і невідновних природних ресурсів близькі до вичерпання.

В умовах інтенсифікації міжнародних економічних відносин різко зростає небезпека виникнення значних техногенних аварій і екологічних катастроф, що пов'язане з колосальним зношенням промислового, транспортного та очисного устаткування. Техногенний, природоємний тип експортно-імпортних операцій у перспективі є кризовим не тільки у зв'язку з екологічними і економічними обмеженнями, але і через чисто соціальні причини. Серед них на першому місці - погіршення в глобальних масштабах здоров'я населення та різке скорочення тривалості життя.

Існування еколого-економічних обмежень на шляху техногенного розвитку експортно-імпортних операцій української економіки в цілому вимагає пошуку шляхів зміни існуючого типу розвитку, екологізації експортно-імпортних операцій, переходу до збалансованого типу розвитку економічної системи.

На нашу думку, в сучасних умовах господарювання необхідно використовувати макроекономічний підхід, у рамках якого необхідно досліджувати все народне господарство з позицій екологізації експортно-імпортних операцій та зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище.

У праці [147, с. 833] під екологізацією розуміється створення екологічно орієнтованих виробничих систем, що забезпечують мінімальне залучення природних ресурсів території до виробничого процесу з одночасним їх відтворенням, мінімальне утворення відходів у процесі виробництва, експлуатації і утилізації проведеної продукції, надходження їх у природне середовище.

При цьому під екологізацією експортно-імпортних операцій розуміється процес цілеспрямованих перетворень у системі зовнішньоекономічних відносин, що забезпечують зменшення антропогенного навантаження та підтримку екологічної рівноваги в регіоні.

Спроби вирішувати екологічні проблеми експортно-імпортних операцій на основі звужених підходів, розробляти екологічні та природоохоронні програми на локальному, а не на макроекономічному рівні не завжди є ефективними. Таким чином, у першу чергу необхідно переорієнтовувати експортно-імпортних операції на макрорівні на цілі екологозбалансованого розвитку.

У зв'язку з цим при розгляді питання екологізації експортно-імпортних операцій потрібна нова ідеологія природокористування, потрібні підходи, принципово відмінні від існуючих. На нашу думку, доцільна наступна пріоритетність в екологізації експортно-імпортних операцій і вирішенні екологічних проблем: (напрямки екологізації експортно-імпортних операцій): 1) структурна перебудова існуючої економічної системи; 2) зміна експортно-імпортової політики; 3) сприяння розвитку маловідходних і ресурсозберігаючих технологій, виробництва та споживання товарів і послуг; 4) прямі заходи щодо охорони навколишнього середовища, в тому числі економічного характеру тощо. Перераховані напрями є основними у вирішенні проблем екологізації експортно-імпортних операцій, формуванні екологічно збалансованого типу економічного зростання.

У першу чергу в процесі екологізації експортно-імпортних операцій необхідно реалізувати варіанти, безпосередньо не пов'язані з природоексплуатуючою і природоохоронною діяльністю. Прямі заходи щодо охорони довкілля повинні реалізовуватися лише при неможливості вирішення проблем екологізації експортно-імпортних операцій при даному технологічному рівні на основі альтернативних варіантів або маловідходних і безвідходних технологій.

Для здійснення позитивної структурної зміни експортно-імпортних операцій необхідне розроблення ефективної структурної еколого-економічної політики, направленої на здійснення заходів щодо формування, підтримки і зміни пропорцій в експортно-імпортних операціях для ефективнішого використання всіх видів ресурсів і повнішого задоволення суспільних потреб. Реалізація структурної зміни експортно-імпортних операцій повинна здійснюватися через еколого-орієнтовану інвестиційну політику, систему ринкових інструментів (податки, кредити, субсидії та ін.), правове регулювання тощо.

На сучасному етапі розвитку експортно-імпортних операцій можливе значне зменшення антропогенного навантаження на природне середовище в результаті зміни експортно-імпортної політики, зниження природоємності експорту. Перш за все це стосується експортно-імпортної політики в області сільськогосподарської продукції, продукції добувної, хімічної, машинобудівної промисловості та деяких інших видів економічної діяльності. Так, наприклад, в Україні в сучасних умовах господарювання значна частина експортної виручки йде на придбання продовольства і сільськогосподарської сировини. Питома вага таких закупівель становить близько 25% щорічно. Відбувається своєрідний обмін в основному невідновних або умовно-відновних природних ресурсів на легковідновні сировинні ресурси.

У той самий час значна частина, до 30%, вітчизняної сільськогосподарської продукції і сировини просто втрачається. З позицій зниження антропогенного навантаження на довкілля і збільшення економічної вигоди набагато ефективніше ліквідувати втрати продовольства, а не розширювати видобування паливно-енергетичних ресурсів, руд та інших невідновних природних ресурсів для вимушеного експорту з метою стабілізації внутрішнього ринку продовольства. Таке видобування вимагає зростання витрат і призводить до тяжких кризових еколого-економічних наслідків. Це вимагає істотної зміни структури капітальних вкладень як в окремі види економічної діяльності, так і всередині них.

Наступний напрям екологізації експортно-імпортних операцій може полягати в широкому розвитку маловідходних і ресурсозберігаючих технологій. Якщо перші два варіанти екологізації експортно-імпортних операцій пов'язані в основному з макроекономічним рівнем, то розвиток маловідходних і ресурсозберігаючих технологій швидше за все має носити регіональний характер і може бути пов'язаний з мікроекономічним рівнем - цех, підприємство, група підприємств на певній території.

Трансформація традиційних технологій у маловідходні і ресурсозберігаючі дозволить поступово перейти від відкритих виробничих систем до напіввідкритих з частковим використанням матеріалів, що видобуваються, і очищенням відходів.

Теоретично можливий перехід і до виробничих систем закритого типу з повною переробкою всіх ресурсів, що надходять, і утилізацією відходів, що утворюються, та припиненням забруднення останніми навколишнього середовища.

Науково-технічний прогрес має вирішальне значення для подібної технологічної трансформації. Тільки на основі досягнень науково-технічного прогресу можна забезпечити перехід від традиційних ресурсоємних технологій до ресурсозберігаючих і маловідходних технологій.

На регіональному рівні поступовий перехід до комплексів маловідходного і ресурсозберігаючого виробництва дозволяє значно знизити навантаження на навколишнє середовище. Такі технології дають можливість суттєво зменшити кількість родовищ, що розробляються, зберегти для майбутніх поколінь запаси вичерпаних невідновних природних ресурсів та перейти до екологічно збалансованого економічного розвитку.

Прямі природоохоронні заходи є традиційним способом охорони довкілля. Вони є практично єдиною відповіддю на деградацію довкілля в результаті техногенного розвитку економіки. Промислова та сільськогосподарська експансія на навколишнє середовище породила бажання захищатися шляхом будівництва різного роду очисних споруд, фільтрів, певним чином відокремити екосистеми від техносфери за допомогою створення природних територій, що охороняються, удосконалення системи розміщення відходів, відновлення порушених земель тощо. На сучасному етапі розвитку світової економічної системи цим заходам приділяється основна увага в різних природоохоронних програмах і планах практично в усьому світі. Але все це спроби боротися із наслідками незбалансованого економічного розвитку, а потрібно ліквідувати причини.

Охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів в умовах інтенсифікації експортно-імпортних операцій є однією з актуальних проблем сучасності. Результати інтенсифікації експортно-імпортних операцій на природу необхідно розглядати не тільки у світлі незбалансованого розвитку технічного прогресу і зростання населення, а і залежно від специфіки тих соціальних умов, в яких вони виявляються. Відношення до навколишнього

середовища є мірою соціально-економічних і технічних досягнень людського суспільства, характеристикою рівня розвитку цивілізації.

Забруднене довкілля може негативно впливати на здоров'я людей, стан промислових, транспортних і житлово-комунальних об'єктів, якість сільськогосподарських угідь, лісів, водоймищ тощо. Такий негативний вплив виявляється в основному в підвищенні захворюваності і смертності, погіршенні умов їх життєдіяльності, зниженні продуктивності біологічних природних ресурсів, прискоренні зношення основних фондів.

Можна виділити наступні основні напрями екологізації експортно-імпортних операцій. Перший напрямок, екологізація експортоорієнтованого виробництва і споживання імпортової продукції – поетапне скорочення ступеня впливу на навколишнє середовище від усіх антропогенних джерел. Основними елементами цього напрямку можуть бути нова система нормування допустимого впливу на довкілля, що передбачає поступову відмову від встановлення індивідуальних дозволів щодо кожного окремого підприємства і встановлення нормативів і планів поетапного зниження забруднення до рівнів, що відповідають передовим екологічно безпечним світовим технологіям виробництва і споживання продукції і послуг. А також створення ефективної системи утилізації відходів. Другий напрямок – створення екологічно безпечного і комфортного середовища існування населення країни, місць його праці, відпочинку та іншої соціальної активності. Цей напрям може включати ліквідацію накопиченого забруднення, відновлення територій, що зазнають впливу ерозії або засмічення, ефективне управління побутовими відходами тощо. Третій напрямок – створення ефективного екологоорієнтованого сектору економіки. Цей сектор може включати конкурентоспроможний бізнес у сфері загального і спеціалізованого машинобудування, хімічної промисловості, екологічного консалтингу та аудиту. Четвертий напрямок – збереження і захист природного середовища.

Основу такого напрямку повинні складати нові методи територіального планування, землекористування і забудови, що в процесі здійснення експортно-імпортних операцій враховують екологічні обмеження. Необхідно створити таку

систему природних територій, що знаходяться під особливою охороною, яка б забезпечувала збереження природних екосистем в усіх природно-кліматичних регіонах світу, роблячи їх центрами збереження генетичного фонду, інкубаторами відновлення початкової біорізноманітності.

Екологізація експортно-імпортних операцій є не тільки особливим напрямом діяльності економічної системи, економічної політики, але і характеристикою інноваційного розвитку економіки, що тісно пов'язана з підвищенням ефективності охорони навколишнього середовища. Згідно з Національною доповіддю України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі [66] сучасні підходи до забезпечення екологічно збалансованого економічного розвитку передбачають створення умов для реалізації заходів щодо еколого-економічної безпеки у кожній з країн світу, що неможливе без екологізації експортно-імпортних операцій. Основою екологізації експортно-імпортних операцій може бути відповідність певним стандартам якості економічних і екологічних благ, які формуються у відповідності до наявних потреб суспільства, що представлені сукупністю індивідуальних потреб кожної окремо узятої людини.

При цьому потребу екологізації експортно-імпортних операцій слід розглядати як інтегральну вимогу людського співтовариства.

Експортно-імпортні операції задовольняють економічні потреби споживачів, але одночасно можуть знищувати умови для задоволення екологічних потреб суспільства. Для запобігання такому впливу доцільною є вимога здійснення екологізації експортно-імпортних операцій. Але однозначного підходу до екологізації експортно-імпортних операцій в сучасній економіці не сформовано. Існуючі теоретичні підходи до екологізації виробничої діяльності [54, 80, 81, 82] поки що не можуть бути реалізовані на практиці. Оскільки економічна ситуація, що склалася в країні, вимагає зростання промислового виробництва і впровадження інноваційних рішень.

Створення умов для практичного впровадження теоретичних положень екологізації експортно-імпортних операцій потребує накопичення значної кількості фінансових ресурсів і вирішення питань щодо оптимізації їх використання. Однією з

найважливіших проблем екологізації експортно-імпортних операцій на сучасному етапі розвитку економічної системи є брак інвестиційних ресурсів у підприємств і підприємців.

Необхідні для проведення екологізації експортно-імпортних операцій капіталовкладення прийнято розглядати як суспільні витрати, що складаються з приватних і державних інвестицій, які безпосередньо спрямовуються на удосконалення виробничих об'єктів, а також усунення проявів зовнішніх ефектів. Причини виникнення зовнішніх ефектів полягають в особливостях здійснення експортно-імпортних операцій, протікання процесів виробництва і споживання та вимагають розроблення спеціального комплексу заходів щодо запобігання і нейтралізації негативних наслідків здійснення експортно-імпортних.

Інтенсифікація експортно-імпортних операцій в Україні вимагає разом з оптимістичними оцінками перспектив, темпів і напрямів розвитку економічної діяльності звернути увагу на можливі прояви і масштаби впливу зовнішніх ефектів, обумовлених зростанням промислового виробництва та споживання імпортової продукції.

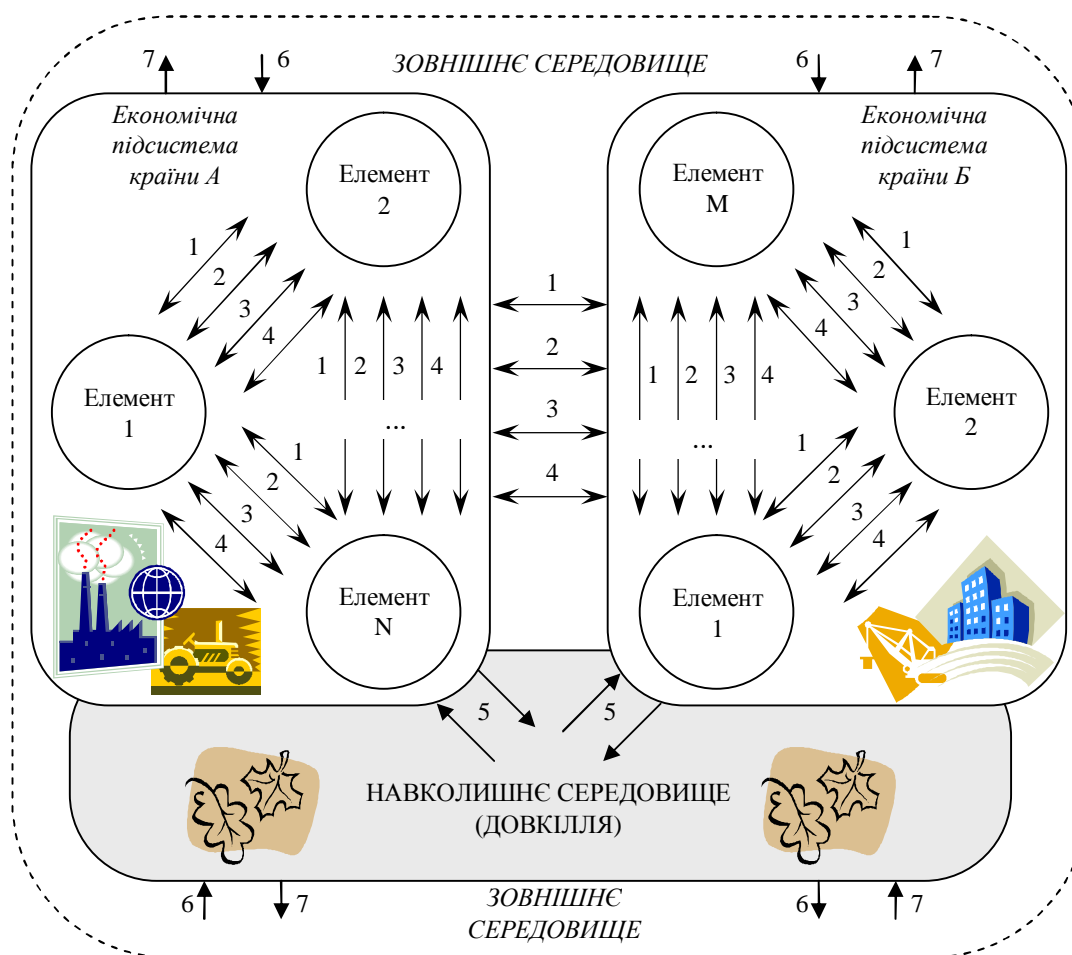
Вплив експортно-імпортних операцій на довкілля є багаторівневим процесом і має досить складну структуру, що відображає ступінь розвитку як продуктивних сил суспільства, так і економічних відносин.

На нашу думку, характер впливу експортно-імпортних операцій на довкілля можна розглядати з двох різних точок зору. Перша полягає в тому, що економіка є відкритою системою, яка і взаємодіє з довкіллям як зі своїм зовнішнім середовищем. Друга виходить з того, що економіка і довкілля взаємодіють один з одним як дві частини замкнутої єдиної еколого-економічної системи.

На наш погляд, перша точка зору на питання до взаємодії економіки з довкіллям заслуговує на особливу увагу, оскільки вона ґрунтується на визнанні діалектичної єдності взаємодіючих економічних та природних об'єктів і дозволяє повніше розкрити сутність впливу експортно-імпортних операцій на процеси довкілля, що відбуваються у сфері взаємодії економіки і природи.

Вплив експортно-імпортних операцій на довкілля здійснюється завдяки цілій

сукупності зв'язків і відносин, що виникають між суб'єктивними і об'єктивними елементами. Еколого-економічні системи можуть мати речовинно-енергетичні, матеріально-технічні, економічні та інституційні зв'язки і відносини. На нашу думку, такі зв'язки можуть виникати лише в економічній системі і недостатньо повно відображають її єдність з навколишнім середовищем. Функціонування еколого-економічної системи неможливе без такого виду зв'язків, що діє за схемою «економіка – природа». Подібний вид зв'язків може характеризуватися як еколого-економічні зв'язки (рис. 1.10).

Умовні позначення: 1 – інституційні зв'язки; 2 – матеріально-технічні зв'язки; 3 – речовинно-енергетичні зв'язки; 4 – економічні зв'язки; 5 – еколого-економічні зв'язки; 6 – вплив зовнішнього середовища; 7 – вплив на зовнішнє середовище.

Рис. 1.10. Еколого-економічні взаємозв'язки основних елементів економіки та довкілля

Наявність таких зв'язків обумовлена тим, що експортно-імпортні операції є частиною єдиної еколого-економічної системи і можуть здійснюватися лише у взаємодії з навколишнім середовищем. Еколого-економічні зв'язки дозволяють економічній підсистемі здійснювати речовинно-енергетичний обмін з навколишнім середовищем, використовувати природні процеси в економічній діяльності, необхідній як для існування та розвитку людини, так і для відтворення природи, визначаючи динамічний, але не завжди збалансований розвиток еколого-економічної системи.

Саме еколого-економічні зв'язки забезпечують єдність довкілля і економічної складової єдиної еколого-економічної системи. За допомогою таких зв'язків на природу з боку економіки в процесі здійснення експортно-імпортних операцій здійснюється як позитивний, так і негативний вплив.

Здійснення експортно-імпортних операцій припускає постійне відновлення своєї робочої сили, засобів виробництва, суспільного продукту, системи економічних відносин і зв'язків, що забезпечують взаємодію економіки і природи. Завдяки еколого-економічним зв'язкам довкілля стає необхідною складовою відтворювального процесу. Ця складова включає природні ресурси і природні умови, які забезпечують здійснення експортно-імпортних операцій, прямо або побічно задовольняючи потреби суспільства, що виникають у процесі суспільного відтворення на конкретному етапі розвитку світової економічної підсистеми.

Результатом економічної діяльності є суспільний продукт, вартість якого у процесі розподілу і перерозподілу формує відтворювальні фонди цільового призначення, які забезпечують безперервність функціонування економічної підсистеми.

Забезпечуючи розширене відтворення, експортно-імпортні операції при даних технологічних способах виробництва відіграють подвійну роль. З одного боку, експортно-імпортні операції побічно, через продуктивні сили, здійснюють деструктивний вплив на довкілля, з іншого - саме завдяки експортно-імпортним операціям суспільство має можливість вирішувати еколого-економічні проблеми, що виникають, змінюючи, таким чином, характер еколого-економічних зв'язків.

На нашу думку, одна частина фінансових коштів, отриманих від здійснення експортно-імпортних операцій, повинна спрямовуватися на створення нового суспільного продукту, інша - на відтворення навколишнього середовища, позитивно впливаючи на еколого-економічні зв'язки.

Сьогодні проблема збалансованого еколого-економічного розвитку експортно-імпортних операцій займає одне з найголовніших місць серед проблем економічного розвитку. Це обумовлено тим, що за умови інтенсифікації експортно-імпортних операцій та з переходом до ринкової економіки можливе істотне збільшення екстенсивності і інтенсивності матеріально-енергетичних потоків в економічній і екологічній підсистемах регіону. Виникає необхідність організації такої системи здійснення експортно-імпортних операцій, яка б будувала стратегію свого розвитку виходячи з порівняння антропогенного навантаження на довкілля з його стійкістю до такого впливу.

Формування системи екологічно збалансованого розвитку експортно-імпортних операцій припускає перехід на принципово нову систему управління розвитком експортно-імпортних операцій, розроблення додаткових економічних інструментів, спрямованих на підтримку такої збалансованості. Реалізація концепції збалансованого еколого-економічного розвитку експортно-імпортних операцій вимагає перетворення виробничо-господарських систем в нову якість, при якій територіальна економічна підсистема забезпечувала б мінімально можливе споживання природних ресурсів і забруднення довкілля в еколого-економічній системі регіону.

Вплив експортно-імпортних операцій на довкілля проявляється в першу чергу на регіональному рівні. Тому саме на регіональному рівні необхідно усувати еколого-економічні суперечності у сфері здійснення експортно-імпортних операцій, що виникають між інтересами споживачів і виробників товарів та послуг, з одного боку, і територіальними природними комплексами – з іншого. З метою екологізації експортно-імпортних операцій необхідно створити принципово нову організаційно-економічну систему територіального управління експортно-імпортними операціями, що забезпечує екологічно збалансований соціально-економічний розвиток регіону

відповідно до загально визнаної концепції сталого економічного розвитку суспільства.

У свою чергу, Н. Моїсєєв [79, с. 179-200] у своїх дослідженнях розглядає еколого-економічну систему як обмежену певною територією частину ноосфери, в якій природні, соціальні і виробничі структури і процеси пов'язані між собою взаємодіючими потоками речовини, енергії і інформації. Так, Ю. Одум [85, с. 24] визначає еколого-економічну систему як певне поєднання спільно функціонуючих екологічної і економічної систем, що володіє емерджентними властивостями, що не зводяться до суми властивостей їх окремих елементів. У праці [146, с. 304] наголошується, що екологічна підсистема є певною сукупністю живих організмів, що взаємодіють один з одним і місцем свого існування. У свою чергу, економічна підсистема розглядається як організована сукупність продуктивних сил, яка перетворює вхідні матеріальні і енергетичні потоки природних ресурсів у вихідні матеріально-енергетичні потоки засобів виробництва і предметів споживання. Відзначається, що матеріальні та енергетичні елементи екологічної підсистеми використовуються як виробничі ресурси економічної системи, в той же час існують постійні зворотні енергетичні та матеріальні потоки з економічної системи в навколишнє середовище.

М. Т. Мелешкін [73, с. 37] зазначає, що інтенсивна взаємодія і взаємопроникнення економіки і екології призводить до їх зрощення в єдину еколого-економічну систему та породжує комплексні системні зміни стану як економіки, так і навколишнього середовища.

Е. П. Ушаков [129] вважає, що для екологічно збалансованого розвитку еколого-економічної системи будь-якого регіону необхідно досліджувати основні матеріально-енергетичні та інформаційні потоки, що виникають при функціонуванні такої системи та є результатом взаємодії її економічної та екологічної підсистем.

Можливість екологічно збалансованого розвитку експортно-імпорتنих операцій будь-якого регіону за рахунок відповідних природних ресурсів може ґрунтуватися на принципах, розроблених В. Я. Шевчуком [142]: 1) встановлення меж і стандартів використання природних ресурсів і забруднення навколишнього

природного середовища; 2) визначення вартісної оцінки природних ресурсів з урахуванням екологічних витрат; 3) забезпечення ефективності використання економічною системою кожної одиниці природних ресурсів; 4) усвідомлення суспільної відповідальності за формування і здійснення екологічної політики; 5) гарантування відвертості еколого-економічної інформації.

У праці [12, с. 175] стверджується, що формування стратегії подальшого економічного розвитку суспільства має антропоцентричний характер. Наголошується, що природне середовище не є рівнозначним елементом еколого-економічної системи, а лише засобом забезпечення благополуччя для нинішніх і майбутніх поколінь.

У цьому контексті збалансований розвиток суспільства сприймається авторами праці [70, с.111] як такий розвиток, при якому задоволення потреб здійснюється у рамках збереження динамічної рівноваги між всіма компонентами еколого-економічної системи з раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів за умови широкого залучення до господарської діяльності відходів виробництва і споживання, що припускає досягнення узгодженого розвитку всіх без винятку елементів еколого-економічної системи. Це передбачає необхідність переходу до раціональних екологічно обумовлених потреб при здійсненні експортно-імпортних операцій.

Необхідність трансформації економічної підсистеми, у т. ч. експортно-імпортних операцій у напрямі її екологізації, підтримується багатьма авторами. Так, наприклад, П.В. Касьянов [61] відзначає, що загальним напрямом діяльності щодо вирішення екологічних проблем є усунення суперечностей між екологічною і економічною підсистемами шляхом повернення економічній підсистемі функції організаційно-економічного механізму задоволення суспільних потреб і розвитку екологічної потреби до рівня основної.

Взаємозв'язок між екологічними потребами і екологічними обмеженнями досліджується також І. Потравним [70]. Він стверджує, що економіка і екологія знаходяться в нерозривній єдності і взаємозв'язку.

Інший підхід до формування системи екологічно збалансованого розвитку

пропонується Т. Акімовою [2]. Вона вважає, що концепція єдиної еколого-економічної системи вимагає високого рівня самоорганізації економіки і збалансованості виробничого та природного потенціалів регіону, при якому саме економічне зростання виробництва буде забезпечувати збереження довкілля .

М. Я. Лемешевим [68, с. 17] сформований основний принцип збалансованого природокористування. Згідно з цим принципом регулювання і розвиток експортно-імпортних операцій певного регіону може здійснюватися відповідно до його екологічної стійкості щодо антропогенного впливу. Цей принцип визначає верхню межу антропогенного впливу на навколишнє середовище регіону. Він реалізується за допомогою лімітації експортно-імпортних операцій і оптимізації взаємодії виробництва, споживання і довкілля у рамках єдиної еколого-економічної системи. Тобто вилучення в процесі експортно-імпортних операцій місцевих природних ресурсів не повинно перевищувати швидкості їх відновлення, а надходження відходів виробництва і споживання в навколишнє середовище – швидкості їх асиміляції. Якщо асиміляційний потенціал регіону забезпечує нейтралізацію забруднень до прояву їх шкідливої дії на реципієнтів, стан єдиної еколого-економічної системи може характеризуватися як стійкий.

Питання екологічної збалансованості економічного розвитку є об'єктом дослідження різних авторів впродовж тривалого періоду часу [41; 57; 64; 86]. У них сформульовано концептуальні положення збалансованого розвитку еколого-економічних систем від глобального до регіонального рівнів.

Д.М. Стеценко [116, с. 171] вважає, що еколого-економічна збалансованість в регіоні передбачає комплексне та економне використання природних ресурсів, обмеження або ліквідацію негативного впливу господарської діяльності, у т. ч. експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище. Автор праці [144] вважає, що найбільш важливим є пізнання закономірностей встановлення пропорцій збалансованості в природокористуванні і економічному розвитку, в першу чергу, пропорції відтворення та використання природних ресурсів. Динаміка таких пропорцій відображає характер і інтенсивність взаємодії економіки і довкілля.

У праці [61, с. 826] стверджується, що проблема збалансованості еколого-

економічної системи ускладнюється наявністю хвилеподібного процесу розвитку економіки, існуванням тривалих і коротких циклів як у світовій економіці, так і в економіці окремих країн.

У працях [72, 128] стверджується, що спроби вирішення таких конфліктів, що здійснюються з боку регіонального управління, в єдиній еколого-економічній системі на користь однієї з її складових призводять до деградації всієї еколого-економічної системи в цілому. Тому для запобігання конфліктним і кризовим ситуаціям необхідно здійснювати збалансоване управління розвитком двох підсистем одночасно. Тобто в єдиній еколого-економічній системі функція охорони природи повинна бути замінена на активну підтримку екологічно збалансованої взаємодії експортно-імпортних операцій та довкілля. Перехід системи експортно-імпортних операцій до стану екологічно збалансованого економічного розвитку припускає зменшення діапазону коливань параметрів еколого-економічної системи в цілому та кожної з її підсистем з подальшим приведенням їх до величин гомеостатичного діапазону. У випадку якщо еколого-економічна система знаходиться в збалансованому стані, діапазон відхилення її параметрів досить малий. Це дозволяє шляхом оперативного управління, використовуючи дію організаційно-економічних механізмів, забезпечувати підтримку параметрів єдиної еколого-економічної системи в діапазоні допустимих відхилень. Якщо еколого-економічна система знаходиться у незбалансованому стані, то відхилення можуть вийти за межі допустимих значень, а сама керуюча система може виявитися нездатною повернутися до рівноважного стану. Одним з основних завдань є визначення критичного порогу стійкості еколого-економічної системи до антропогенного навантаження та допустимого діапазону відхилень параметрів кожної з підсистем від взаємообумовленого рівноважного стану.

Одним з основних принципів забезпечення еколого-економічної збалансованості є умова, згідно з якою експортно-імпортні операції на даній території повинні здійснюватися у відповідності до екологічної стійкості території до антропогенного впливу. Однією з умов забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку території є перевищення еколого-економічною системою

сукупного антропогенного навантаження експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище регіону. При цьому темпи економічного розвитку видів економічної діяльності регіону повинні бути збалансовані зі швидкостями відтворення і відновлення якісних і кількісних параметрів його екологічної підсистеми в межах діапазону допустимих значень.

Під час здійснення експортно-імпортних операцій збалансований еколого-економічний розвиток повинен забезпечувати мінімальні сукупні витрати регіону на виробництво і споживання ресурсно-збалансованого обсягу споживчих вартостей відповідно до величини попиту на його внутрішньому та зовнішньому ринках. Такі сукупні витрати можуть включати як явні, так і неявні елементи, обумовлені прямими та зворотними зв'язками в еколого-економічній системі регіону.

Усі матеріальні та енергетичні потоки, що пов'язують екологічну підсистему регіону з рештою його підсистем, мають конкретний вартісний вираз, визначений доходами і витратами відповідних економічних суб'єктів регіону, таких, як, наприклад, підприємства, домогосподарства, системи територіального управління та його зовнішнє середовище. Слід відмітити, що доходи та витрати економічних суб'єктів регіону прямо або побічно обумовлені станом його навколишнього середовища і антропогенним навантаженням, якого воно зазнає в результаті здійснення експортно-імпортних операцій.

Від'ємні грошові потоки, обумовлені впливом експортно-імпортних операцій на довкілля, можна представити як такі [61, с.828-829]: 1) витрати підприємств, пов'язані із споживанням природних ресурсів регіону для виробничих цілей, здійснювані у формі плати за природні ресурси, оплати ліцензій тощо; 2) витрати підприємств, пов'язані з відтворенням природних ресурсів: відновленням ландшафтів, рекультивацією землі, відтворенням біологічних ресурсів тощо; 3) витрати підприємств, пов'язані з розміщенням відходів виробництва в навколишньому середовищі, здійснювані у формі зборів за забруднення навколишнього середовища, витрат на нейтралізацію і поховання відходів, штрафів за порушення природоохоронного законодавства; а також витрати підприємств, пов'язані із запобіганням утворення відходів, їх очищенням, знешкодженням і

утилізацією, здійснювані у формі поточних витрат на придбання відповідних ресурсів – матеріальних, енергетичних, трудових, природних, капітальних, інвестиційних; 4) витрати регіональної системи управління на природоохоронні цілі, здійснювані у формі витрат на природоохоронні заходи (фінансування з місцевих бюджетів і позабюджетних фондів), контролінг, моніторинг, аудит навколишнього середовища тощо; 5) витрати населення, пов'язані із споживанням природних ресурсів регіону (мінерально-сировинних, енергетичних, водних, землі, рослинного і тваринного світу), здійснювані у формі плати за використання відповідних видів ресурсів; 6) витрати, які можуть нести економічні суб'єкти регіону (підприємства, домогосподарства, регіональна система управління) у зв'язку з імпортом-експортом забруднень (транскордонні перенесення) за межі ринку .

Значна частина названих витрат обумовлена в еколого-економічній системі будь-якого регіону наявністю зворотних зв'язків. Зворотні зв'язки характеризують реакцію довкілля на порушення його екологічної рівноваги в результаті здійснення експортно-імпортних операцій та її прояв в діяльності економічних суб'єктів регіону. Економічні наслідки порушення екологічної рівноваги навколишнього середовища для економічних суб'єктів носять неявний характер. На відміну від першої групи витрат вони не мають адресності і не можуть бути ідентифіковані за місцем прояву. Такі витрати є результатом як прямого, так і непрямого впливу антропогенного навантаження на реципієнтів. Економічні наслідки забруднення навколишнього середовища об'єктивно існують, але вони не піддаються ні аналітичному, ні синтетичному обліку та контролю з боку суб'єктів господарювання тому що їх виникнення має імовірнісний характер. Об'єктивний характер існування і прояву таких витрат все ж таки дозволяє виділити певні грошові потоки, що обумовлені порушенням екологічної рівноваги в регіональній еколого-економічній системі.

За своєю цільовою спрямованістю додаткові витрати, викликані проявом екологічного фактора в результаті здійснення експортно-імпортних операцій, можуть бути такими: 1) втрати доходів у зв'язку із зростанням витрат на виробництво продукції, обумовлених проведенням заходів щодо запобігання

порушенням екологічної рівноваги, здійсненням витрат на усунення і компенсацію негативних наслідків; 2) втрати доходів економічних суб'єктів у зв'язку з недовикористанням економічних ресурсів у часі і за продуктивністю. Наприклад, підвищена захворюваність економічно активного населення приводить до втрат робочого часу і до зниження продуктивності праці працівників; 3) доплати працівникам підприємств за роботу у шкідливих умовах праці; 4) виплати у зв'язку з тимчасовою або повною втратою працездатності внаслідок підвищеної захворюваності працівників; 5) виплати населенню у зв'язку з техногенними екологічними катастрофами, соціальні трансферти з державного і місцевих бюджетів; 6) витрати, пов'язані з усуненням наслідків порушення екологічної рівноваги – ремонт основних фондів, лікування захворювань, відновлення родючості ґрунтів, продуктивності біологічних ресурсів тощо; 7) витрати, пов'язані із запобіганням наслідків порушення екологічної рівноваги, – очищення забрудненого повітря, води перед використанням, профілактика захворювань, нанесення захисних покриттів від дії забрудненого природного середовища тощо; 8) втрати доходів економічних суб'єктів, викликані відверненням економічних ресурсів з продуктивної сфери діяльності в непродуктивну.

Виходячи із загальної схеми екологізації регіональної економічної системи суспільного виробництва як основи формування збалансованого еколого-економічного розвитку будь-якого регіону, можна запропонувати загальні напрями екологізації експортно-імпортних операцій на регіональному рівні. Схема екологізації експортно-імпортних операцій регіону представлена на рис. 1.11.

На думку авторів праці [61, с. 833], екологізація будь-якої економічної системи регіону може складатися з таких елементів: екологізація структури споживання в регіоні; екологізація структури виробництва в регіоні; екологізація виробничих систем, що діють на території регіону; екологізація економічного потенціалу території; екологізація територіальної системи управління; екологізація соціальної інфраструктури території.

Об'єктом екологізації експортно-імпортних операцій є фактори прямого або непрямого впливу на процеси вилучення та споживання природних ресурсів,

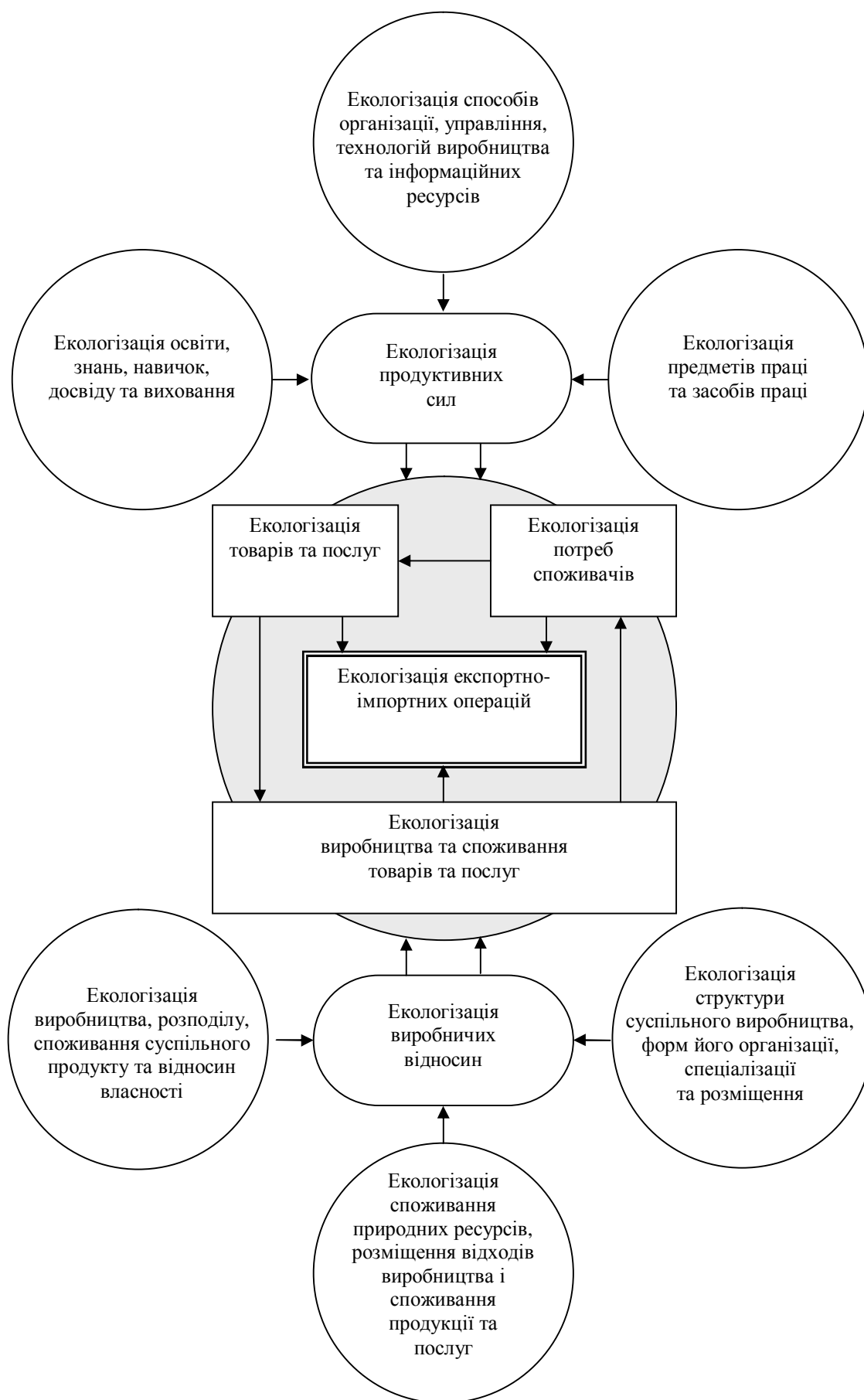

Рис. 1.11. Схема екологізації експортно-імпортних операцій

утворення відходів виробництва та споживання і надходження їх у навколишнє середовище. До екологізації можуть бути схильні як самі способи виробництва продукції, так і окремі елементи технологічних процесів: 1) організаційно-економічна система управління ЕЮ, що є одним з основних об'єктів екологізації, оскільки від неї залежить екологізація всіх інших елементів експортно-імпортних операцій, формування екологічно орієнтованих міжнародних економічних відносин; 2) робочі і силові машини і устаткування, технологічне обладнання, устаткування, інструменти, які впливають на споживання природних ресурсів, виникнення і уловлювання відходів виробництва і споживання в процесі експортно-імпортних операцій; 3) способи організації процесів виробництва і споживання продукції та послуг в процесі експортно-імпортних операцій, зокрема способи і методи організації взаємодії предметів і засобів праці та робочої сили в часі та просторі. Від цих факторів прямо залежить дотримання технологічної дисципліни, ресурсоемність виробництва, виникнення відходів та можливості їх утилізації; 4) вироблювана експортна та імпортна продукція, що споживається (екологізація продукції проводиться у напрямках зниження її природоємності при її виробництві, експлуатації і утилізації); 5) технологічні рішення, від яких найбільшою мірою залежить процес екологізації експортно-імпортних операцій, оскільки саме від технології залежать особливості виробництва експортної та споживання імпортної продукції і природних ресурсів, утворення відходів та їх утилізація; 6) науково-технічна інформація, що виробляється або використовується на підприємстві та містить відомості про екологічні наслідки застосування тих або інших технологій, винаходів, наукових ідей тощо.

Екологізація експортно-імпортних операцій передбачає екологізацію організаційно-економічних відносин, а також відносин людини з природою в процесі виробництва та споживання товарів і послуг. Екологізація експортно-імпортних операцій може виявлятися в удосконаленні процесів виробництва експортної і споживання імпортної продукції, у процесах споживання і відтворення природних ресурсів під час здійснення експортно-імпортних операцій, у процесах розміщення відходів виробництва експортної і споживання імпортної продукції в

навколишньому середовищі. Екологізація експортно-імпортних операцій в процесі виробництва експортної продукції передбачає екологізацію структури та організації суспільного виробництва (спеціалізацію, концентрацію виробництва та його розміщення, поділ і кооперацію праці). Якість навколишнього природного середовища відображає рівень антропогенного впливу на навколишнє середовище і є основним індикатором зворотного зв'язку, що може бути використаний у системі управління експортно-імпортними операціями з урахуванням екологічного фактора. Завдання екологізації експортно-імпортних операцій управління полягає в тому, щоб забезпечити таку взаємодію елементів еколого-економічної системи, при якій будуть наявні високі темпи розширеного відтворення, економічного зростання у поєднанні із збереженням, розвитком і безперервним поліпшенням стану навколишнього середовища.

Висновки до першого розділу

1. Забезпечуючи розширене відтворення, експортно-імпортні операції при даних технологічних способах виробництва відіграють подвійну роль. З одного боку, експортно-імпортні операції побічно, через продуктивні сили, здійснюють деструктивний вплив на довкілля, з іншого – саме завдяки експортно-імпортним операціям суспільство має можливість вирішувати еколого-економічні проблеми, що виникають, змінюючи, таким чином, характер еколого-економічних зв'язків.

2. Вплив експортно-імпортних операцій на довкілля проявляється в першу чергу на регіональному рівні. Тому саме на регіональному рівні необхідно усувати еколого-економічні суперечності у сфері здійснення експортно-імпортних операцій, що виникають між інтересами споживачів і виробників товарів та послуг, з одного боку, і територіальними природними комплексами – з іншого. З метою екологізації експортно-імпортних операцій необхідно створити принципово нову організаційно-економічну систему територіального управління експортно-імпортними операціями, що забезпечує екологічно збалансований соціально-економічний розвиток регіону відповідно до загально визнаної концепції сталого економічного розвитку.

3. Для забезпечення екологічної безпеки країни необхідно провести екологізацію експортно-імпортних операцій. Під екологізацією експортно-імпортних операцій розуміється процес цілеспрямованих перетворень у системі зовнішньоекономічних відносин, що забезпечують зменшення антропогенного навантаження та підтримку екологічної рівноваги в регіоні. Це надає можливість обґрунтувати необхідність формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій та проаналізувати підходи щодо її здійснення. Об'єктом екологізації експортно-імпортних операцій є фактори впливу на процеси вилучення та споживання природних ресурсів, утворення відходів виробництва та споживання і надходження їх у навколишнє середовище. Доцільна наступна пріоритетність в екологізації експортно-імпортних операцій і вирішенні екологічних проблем: 1) структурна перебудова існуючої економічної системи; 2) зміна експортно-імпортової політики; 3) розвиток маловідходних і ресурсозберігаючих технологій, виробництва та споживання товарів і послуг; 4) прямі заходи щодо охорони навколишнього середовища.

4. Формування системи екологічно збалансованого розвитку експортно-імпортних операцій припускає перехід на принципово нову систему управління розвитком експортно-імпортних операцій, розроблення додаткових економічних інструментів, спрямованих на підтримку такої збалансованості. Реалізація концепції збалансованого еколого-економічного розвитку експортно-імпортних операцій вимагає перетворення виробничо-господарських систем в нову якість, при якій територіальна економічна підсистема забезпечувала б мінімально можливе споживання природних ресурсів і забруднення довкілля в еколого-економічній системі регіону за допомогою правового регулювання, еколого-орієнтованої інвестиційної політики та системи ринкових інструментів (податки, кредити, субсидії тощо).

Матеріали розділу відображені у публікаціях: [26, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39]

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ

2.1 Організаційно-економічне забезпечення процесів екологізації експортно-імпортних операцій

На нашу думку, механізм екологізації міжнародних економічних відносин може охоплювати всі види людської діяльності. Такий механізм пропонується розглядати як цілісну систему взаємозв'язаних елементів, яка складається з трьох основних підсистем: політичної, правової і господарсько-економічної.

Політична підсистема механізму екологізації ЕІО – це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, які підпорядковані кодексу політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних і культурних норм, традиціям, що історично склалися, і установкам політичного режиму.

Політична підсистема механізму створює так звану політичну сферу екологізації ЕІО [59], тобто сукупність людей, соціальних шарів і груп, наділених політичними функціями, які створюють політичні установи, апарати управління, органи влади, політичні партії і рухи і тому подібне. Політичні інститути екологізації ЕІО – сукупність політичних установ з організованими структурами і тому подібне. Ступінь і характер інституціоналізації суспільства, тобто числа створених в ньому інститутів, легкості їх створення, свідчить про рівень розвитку і тип суспільства, його політичну систему. Кожен політичний інститут екологізації ЕІО виконує певний вид політичної діяльності щодо мінімізації деструктивного впливу ЕІО на навколишнє середовище.

Політичні норми екологізації ЕІО – це основні правила участі громадян в різних політичних процесах, пов'язаних з екологізацією ЕІО. Вони діляться на два типи: норми-закони і норми-звички. Вони регулюють взаємовідношення усередині політичної системи суспільства і між ними, а також між політичними і неполітичними інститутами – це засоби, необхідні для зниження ступеня деструктивного впливу ЕІО на навколишнє середовище.

Політична підсистема механізму екологізації ЕІО функціонує на рівні державних органів, органів місцевого самоврядування, партій, політичних лідерів, засобів масової інформації і тому подібне. Механізм державного управління екологізацією ЕІО є одним з основних елементів політичної складової механізму екологізації ЕІО і одночасно об'єднує в собі політичні і адміністративні інструменти. Державне управління екологізацією ЕІО – це управління суспільством в цілому і окремими його елементами (групами, організаціями, інститутами) в різних суспільних сферах з метою забезпечення реалізації основних суспільних і державних пріоритетів екологізації ЕІО [15].

Прогнозувати напрями подальшого розвитку політичної складової механізму екологізації ЕІО в сучасній Україні досить складно, оскільки характер його еволюції залежить від величезної кількості факторів – як внутрішніх, так і зовнішніх.

Таким чином, для політичної підсистеми механізму екологізації ЕІО в Україні характерні риси перехідних суспільств – така підсистема практично не діє і не забезпечує якого-небудь зниження ступеня деструктивного впливу ЕІО на навколишнє середовище. На думку деяких авторів [15], на даному етапі це обумовлено тим, що органи державного управління виявилися нездатними до проведення еколого-економічних реформ, а так само внаслідок лобіювання органами влади інтересів фінансово-промислових олігархій у сфері вигідного розподілу бюджетних і кредитних ресурсів, державної власності і створення пільгових податкового і митного режимів замість отримання тіньових доходів.

Юридична підсистема механізму екологізації ЕІО – це механізм взаємодії правових і інших соціально-економічних факторів на всіх етапах життя суспільства [59]. У складі цієї підсистеми можна виділити три основні елементи: юридичні форми, правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків. Іншими словами - це юридичний механізм дії права у сфері екологізації ЕІО.

Якщо вважати, що суб'єктивні права реалізуються не тільки в правовідносинах, а і в правових зв'язках, то в такому випадку юридичний механізм екологізації ЕІО є взаємозв'язком двох елементів: юридичних норм і правових зв'язків. Механізм дії права у сфері екологізації ЕІО має певну структуру: соціально-економічні керуючі

підсистеми (механізм державного і соціального управління, норми права); соціально-економічні фактори (соціально-економічні, політичні, соціально-демографічні); передавальні підсистеми (інформаційні, нормативно-ціннісні, соціально-психологічні); регулюючі соціально-економічні системи і як результат правомірна і активна соціально-економічна поведінка.

Визначаючи соціально-економічні функції правового механізму екологізації ЕІО, необхідно виходити з того, що: 1) юридична підсистема механізму екологізації ЕІО визначається матеріальними умовами життя суспільства, і його соціальні функції обумовлені саме системою суспільних відносин; 2) юридична підсистема механізму екологізації ЕІО – продукт свідомої діяльності людини, направлений на забезпечення і охорону особи, соціальних общин, досягнення загальної мети соціального розвитку, регулювання суспільних відносин; 3) юридична підсистема механізму екологізації ЕІО є елементом соціальної системи, який впливає на всі її складові.

Соціально-економічні функції юридичної підсистеми механізму екологізації ЕІО об'єднані єдиною системою соціально-економічного управління в нерозривному зв'язку з економічними, політичними і ідеологічними цілями суспільного розвитку. Основними функціями юридичної підсистеми механізму екологізації ЕІО можуть бути: інтеграційна, регулятивна, комунікативна і охоронна. Серед цієї безлічі функцій основною є функція інтеграції, формування соціально-економічних общин і верств населення. Юридична підсистема механізму екологізації ЕІО взаємодіє з суміжними соціальними системами – екологічною, економічною, політичною, моральною і тому подібне, спрямовуючи їх діяльність на досягнення своїх основних цілей захисту навколишнього природного середовища, соціально-економічного і національного процвітання, забезпечення і захисту інтересів людини, а тим самим і суспільства. Юридична підсистема механізму екологізації ЕІО організовує і стимулює поведінку і діяльність людей і суб'єктів господарювання, сприяє їх об'єднанню і затвердженню прогресивних загальнолюдських цінностей і норм захисту навколишнього природного середовища і екологізації ЕІО.

Таким чином, юридична підсистема механізму екологізації ЕІО служить інструментом інтеграції елементів політичної і соціально-економічної систем, сприяє зміцненню взаємозв'язків між ними. Юридична підсистема механізму екологізації ЕІО є основою діяльності цивільних, суспільних об'єднань, функціонування трудових колективів, безпосередньою базою демократичного суспільства. Саме з цих позицій необхідно оцінювати соціально-економічну значущість і ефективність функціонування юридичної підсистеми механізму екологізації ЕІО, переваг того або іншого методу регулювання комплексу міжнародних економічних відносин. Юридична підсистема механізму екологізації ЕІО може успішно реалізовувати в суспільстві завдання і цілі не тільки зміцнення і закріплення пануючого правопорядку у сфері охорони навколишнього природного середовища, а і ефективно забезпечувати виконання інших важливих завдань, зокрема функції соціального об'єднання і забезпечення контролю за здійсненням ЕІО. Реальне наповнення юридичної підсистеми механізму екологізації ЕІО суспільно-корисним сенсом залежить від типу соціально-економічної системи, від того, інтереси яких верств населення захищаються з її допомогою, яку мету в своїй зовнішньоекономічній діяльності переслідують суб'єкти господарювання і держава в цілому, його органи влади, як вона захищає інтереси і потреби охорони навколишнього природного середовища.

Для реалізації соціально-економічної дії юридичної підсистеми механізму екологізації ЕІО важливе значення мають форми юридичної дії норм права у сфері охорони навколишнього природного середовища. Правове регулювання екологізації ЕІО шляхом надання прав і покладання обов'язків на суб'єкт є найбільш специфічною формою правової дії. Юридична підсистема механізму екологізації ЕІО бачить як суб'єктів права конкретних суб'єктів господарювання-індивідів, які мають відповідний юридичний і економічний статус. Це соціально-економічний вплив юридичної підсистеми механізму екологізації ЕІО, результатом чого стає формування способу права, тобто узагальненої соціально-економічної форми віддзеркалення правової дійсності у вигляді комплексу уявлень про закони і методи їх реалізації при здійсненні ЕІО. Даний спосіб є справедливим у сфері екологізації

ЕІО – це, по суті, своєрідний згусток еколого-економічної правосвідомості, її конкретність. На формування способу права у сфері екологізації ЕІО впливають закони і діяльність органів охорони правопорядку і навколишнього середовища. Таким чином, спосіб права у сфері екологізації ЕІО безпосередньо формується саме під впливом самих законів і практики їх реалізації. Проте, з одного боку, закони, якщо вони є втіленням права, а не свавілля, повинні бути віддзеркаленням об'єктивних правових потреб суспільства, а з іншого – діяльність з практичної реалізації законів у сфері екологізації ЕІО не може не відчувати на собі вплив найрізноманітніших не юридичних, але пов'язаних з правом факторів. Слід зазначити, що будь-яке підприємство зобов'язане здійснювати експортно-імпорتنі операції у межах чинного законодавства, яке регулює абсолютно всі напрями його діяльності.

Господарська (економічна) підсистема механізму екологізації ЕІО – це сукупність різноманітних механізмів, які покликані в умовах постійного зовнішнього середовища, що змінюється, організовувати ефективну роботу економічної системи (здійснення ЕІО) на користь власника і держави з урахуванням екологічного фактора. Основним призначенням цих механізмів є формування і підвищення економічного потенціалу організації, певної території і країни в цілому. Залежно від основних параметрів міжнародних економічних відносин в структурі господарської підсистеми механізму екологізації ЕІО можна виділити наступні елементи: 1) структурні механізми екологізації ЕІО – здійснюють керуючу дію шляхом формування організаційних структур і їх реструктуризації, дозволяють визначити склад і характеристики факторів виробництва і виробничого процесу шляхом формування системи цілей підприємства і визначення пріоритетів у їх досягненні, формування адекватної цим цілям структури діяльності або її реструктуризації з урахуванням екологічного фактора в зовнішньоекономічній діяльності; 2) організаційно-технічні і організаційно-адміністративні механізми екологізації ЕІО впливають на технічні, соціотехнічні і технологічні параметри виробничого процесу та на діяльність персоналу, включаючи стандартизацію продукції і організації виробництва, яка здійснюється на користь створення єдиної

організаційно-технічної основи спеціалізації і кооперації виробництва, забезпечення його ритмічності, ефективності використання виробничих ресурсів, підвищення якісних показників, впровадження у виробництво нової техніки і технологій, поліпшення умов і підвищення безпеки і ефективності праці з урахуванням екологічного фактора; 3) економічні механізми екологізації ЕІО – впливають на економічні параметри виробничо-господарської діяльності, економічний механізм екологізації ЕІО ґрунтується на системі економічних законів, принципів, методів управління і таких важелів господарської діяльності як цілі, прибуток, розвиток відносин власності і тому подібне. Однією з складових цього механізму є механізм корпоративного планування (залежно від важливості і терміновості вирішення завдань, а також оптимальності рішень, що приймаються в умовах постійного змінного зовнішнього середовища, доцільно виділяти стратегічне планування, формування стратегічних програм, оперативне планування і розроблення бізнес-планів з урахуванням вимог охорони навколишнього природного середовища); 4) організаційні механізми екологізації ЕІО включають: функції управління, організаційні структури управління, кадрів, техніку і технологію управління екологізацією, управлінські рішення, наукову організацію праці, правові основи управління, ірраціональні фактори управління і т.п.; основним завданням цих механізмів є мобілізація можливостей дії системи господарських механізмів екологізації ЕІО на всі сторони діяльності компанії з урахуванням екологічного фактора; 5) інформаційні механізми екологізації ЕІО дозволяють використовувати інформацію як специфічний вид ресурсів, які роблять свій вплив на науково-технічний розвиток і фактори виробництва, дозволяють захистити підприємство від ухвалення помилкових рішень і ефективно протистояти конкурентам (серед інформаційних механізмів можна виділити: механізми економічної інформації різного характеру, механізм науково-технічної інформації, механізм впровадження нововведень і механізм маркетингової інформації) з урахуванням міжнародних вимог охорони навколишнього природного середовища.

У сучасній науковій літературі досить глибоко вивчений організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю. Подібні дослідження

проводилися такими авторами, як Е. Гірусов, В. Новицький, М. Лук'янчиков, І. Потравний, Е. Фомічева, Е. Лапін, Л. Мельник, В. Кислий, О. Веклич і ін. (табл. 2.1). У той же час питання, пов'язані з вивченням механізму екологізації ЕЮ, все ще залишаються недостатньо дослідженими.

Таблиця 2.1

Деякі визначення понять «організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю» і «організаційно-економічний механізм екологізації господарської діяльності»

Автор джерело	Визначення
Е. Гірусов [16, с. 254]	Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю є адміністративними і ринковими інструментами, об'єднаними шляхом жорсткої податкової, кредитної і штрафної політики, який пресингує і практично пригнічує розвиток окремих галузей і господарських комплексів у сфері розширення їх природного базису, в цілому сприяючи економії використання природних ресурсів
В. Новицький [83, с. 191]	Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю – це комплекс інструментів тарифної, цінової політики, тих нормативів, а також інституційних структур і заходів, які засобами фінансово-економічного і організаційного впливу стимулюють поліпшення екологічних умов господарської діяльності
М. Лук'янчиков, І. Потравний [70, с. 439]	Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю – це система, що складається з таких елементів, як екологічне стимулювання господарської діяльності, платність, ринок, ціноутворення з урахуванням еко-фактора, торгівля правами на забруднення навколишнього середовища, підсистеми «застава-повернення» і страхування
Е. Фомічева [131, с. 389]	Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю – це система методів, способів і прийомів вилучення державою плати у суб'єктів господарювання, які використовують у своїй діяльності природні ресурси і розподіл всієї сукупності вилучених засобів на природоохоронні і природовідновлювані заходи
Е. Лапін [67, с. 69]	Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю – це система економічних законів, принципів, методів управління і таких важелів господарської діяльності, як цілі, прибуток, розвиток відносин власності і тому подібне
Л. Мельник [75, с. 324]	Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю – порядок і методи перерозподілу доходів економічних суб'єктів для досягнення екологічних цілей, і включає адміністративний перерозподіл засобів (головним чином, штрафи, субсидії); фінансові трансферти (податки, платежі, кредити, виплати, ін.); вільні ринкові механізми перерозподілу засобів (напр., продаж прав на викиди); сприяння на ринку (напр., нагородження спеціальними знаками, безкоштовна реклама, ін.)
О. Веклич [13, с. 65]	Організаційно-економічний механізм екологізації господарської діяльності базується на концепції платності природокористування, охоплює систему економічних інструментів, направлених на акумуляцію матеріальних ресурсів для реалізації природоохоронних програм, і спонукає товаровиробників до підвищення екологічності використовуваних технологій і власної продукції
В. Кислий [63, с. 203]	Організаційно-економічний механізм екологізації господарської діяльності можна визначити як цілісну структурно-функціональну систему організаційно-економічних форм, методів і важелів, що забезпечують узгодження економічних і екологічних інтересів господарюючих суб'єктів і суспільства в цілому.

На нашу думку, механізм екологізації ЕЮ – це система інституційних структур, принципів їх організації, економічних методів, способів і прийомів впливу на суб'єкти господарювання, які забезпечують дотримання екологічних норм і нормативів та вимог чинного законодавства під час проведення експортно-імпорتنих операцій. Сучасні тенденції розвитку ринкової економіки вимагають

нових, нетрадиційних підходів до управління експортно-імпортними операціями. Орієнтації на споживчий попит, проведення маневреної науково-технічної інноваційної політики, прагнення до нововведень, виправданий ризик і максимізація прибутків стали основоположними ідеями нової філософії міжнародних економічних відносин.

На наш погляд, можна сформулювати такі основні характерні ознаки сучасного механізму екологізації ЕІО: 1) розгляд механізму екологізації ЕІО як цілісної системи елементів, нерозривно пов'язаних із зовнішнім середовищем; 2) використання ситуаційного підходу при розгляді механізму екологізації ЕІО; 3) гостра необхідність розроблення механізму екологізації ЕІО, що поєднує стратегічний підхід до постановки завдань і програмно-цільовий підхід до їх реалізації; 4) визначальне значення інноваційного екологоорієнтованого регулювання ЕІО, що забезпечує сприйнятливості організації до всього нового (до передових досягнень науки і техніки), для постійного розвитку і подальшого успішного функціонування національної економіки; 5) соціально-економічна відповідальність керуючої підсистеми перед керованою (як перед окремими людьми, окремими суб'єктами господарювання, так і перед суспільством у цілому) за результати екологоорієнтованого регулювання ЕІО.

Причому, відбувається висунення на перший план проблем гнучкості і адаптивності механізму екологізації ЕІО до постійних змін зовнішнього середовища.

У широкому сенсі під адаптацією екологоорієнтованого механізму регулювання ЕІО розуміється здатність його системи пристосовуватися до зміни зовнішніх умов. Іншими словами, ґрунтуючись на визначенні адаптації, приведеного у праці В.І. Скурихіна, В.А. Забродського і Ю.В. Копейченко [108], адаптація екологоорієнтованого організаційно-економічного механізму регулювання ЕІО – це накопичення і використання інформації для досягнення оптимального стану екологоорієнтованого організаційно-економічного механізму регулювання ЕІО при початковій невизначеності в зовнішніх умовах, що змінюються. Адаптивною може вважатися система, яка пристосовується до змін внутрішніх і зовнішніх умов.

Адаптивний екологоорієнтований організаційно-економічний механізм регулювання ЕЮ може застосовуватися з метою поліпшення якості роботи системи регулювання ЕЮ. В.І. Скурихін, В.А. Забродський і Ю.В. Копейченко [108] виділяють ряд принципів функціонування адаптивних систем (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Основні принципи функціонування адаптивних систем

У науковій літературі [130] існують також і інші визначення адаптації і споріднених з нею понять. Суть таких визначень полягає в тому, що знання про об'єкт управління і його зовнішнє середовище, середовище, в якому він функціонує, достатньо не визначені, відомі лише їх приналежність до заданого класу і мета управління, від якої залежить бажана поведінка об'єкта. У такій ситуації для екологізації організаційно-економічного механізму регулювання ЕЮ існує необхідність створення адаптивного регулятора, що забезпечує досягнення поставлених цілей узгодженості економічних і екологічних інтересів окремих суб'єктів господарювання при будь-якому стані керуючої підсистеми керованого

об'єкта і будь-яких параметрах його зовнішнього середовища, що належать до заданого класу.

У природних умовах, наприклад, в живій природі, подібна проблема вирішується за допомогою механізму зворотного зв'язку. Зворотним зв'язком можна назвати зворотну дію керованої підсистеми на керуючу підсистему, тобто своєю поведінкою система може впливати на фактор, який на неї впливає, у тому числі і з боку зовнішнього середовища.

Прийнято виділяти негативний зворотний зв'язок, коли своїми діями система ослаблює дію фактора, що впливає на неї, і позитивний зворотний зв'язок, коли своєю поведінкою система підсилює дію фактора, що впливає на неї. При негативному зворотному зв'язку для компенсації зміни дії зовнішнього середовища включаються допоміжні механізми системи, що діють в напрямі, зворотному напрямку дії середовища. Так, наприклад, Л.Г. Мельник [76] стверджує, що механізм негативного зворотного зв'язку діє в природі, соціально-економічних системах і на використанні цього механізму заснована більшість регулюючих дій в техніці.

Вважається, що механізми негативного зворотного зв'язку сприяють вирішенню питань адаптації екологоорієнтованого організаційно-економічного механізму регулювання ЕЮ до змін умов зовнішнього середовища. Ті системи, яким це вдається краще, ніж іншим, відбираються природою в ході природного відбору, який діє по відношенню до окремих особин, біологічних видів, елементів екосистем, суб'єктів господарювання і економічних систем в цілому.

У праці [67] зазначається, якщо характеристики зовнішнього середовища виходять за критичні значення, при яких ще можливе застосування механізму негативного зворотного зв'язку, змінюватися доводиться самій системі. Цього разу система включає те, що прийнято називати «механізмом позитивного зворотного зв'язку», при якому зміни в системі відбуваються як би по ходу дії змін у зовнішньому середовищі. У разі дії механізму позитивного зворотного зв'язку система перебудовує свою організаційну структуру, переходячи при цьому на новий рівень розвитку. Таким чином, можна сказати, що механізм позитивного зворотного зв'язку направляє на руйнування старого гомеостазу і формування нового, а механізм

негативного зворотного зв'язку забезпечує підтримку існуючого гомеостазу системи.

Особливий інтерес становить розгляд об'єктів, які мають соціально-економічну природу, пов'язані з функціонуванням системи міжнародних економічних відносин і соціально-економічних процесів, що протікають в них. Необхідно зазначити, що істотні особливості соціально-економічних систем у цілому і міжнародних економічних відносин зокрема не дають можливості повною мірою використовувати методи адаптивного управління, які розроблені для технічних систем.

У праці [1] серед факторів, що значно ускладнюють екологоорієнтоване організаційно-економічне регулювання ЕЮ, виділяють такі: 1) імовірнісний характер процесів, що протікають усередині системи і в її зовнішньому середовищі; 2) складність визначення початкових координат системи і неможливість їх точного вимірювання; 3) нерегулярність прояву властивостей системи і дії на неї факторів зовнішнього середовища; 4) відсутність стандартності внутрішніх і зовнішніх характеристик міжнародних економічних процесів, відсутність їх чіткої структури і періодичності.

Відмінність соціально-економічних і природних систем від технічних обумовлена якісною відмінністю типів їх параметрів. Параметри в технічних системах мають, як правило, строго певні фізичні розмірності. Формалізація при цьому відбувається за допомогою застосування строго певних фізичних і математичних законів. Для соціально-економічних систем проведення формалізації так само важко реалізується через труднощі точного опису елементів, їх параметрів і взаємозв'язків між ними. У соціально-економічних системах управління не може проводитися за усередненими характеристиками, це не дає очікуваного ефекту, оскільки в процесі його здійснення змінюється і сама система, і її зовнішнє середовище. Внаслідок цього математична формалізація процесу управління соціально-економічними і природними системами веде до побудови моделі, що є недостатньо адекватною для реальної системи.

Труднощі формалізації соціально-економічних систем обґрунтовують необхідність застосування в подібних системах адаптивного механізму управління, що має на увазі зміну структури і параметрів моделі опису процесів, що протікають

в соціально-економічних системах, відповідно до зміни характеристики зовнішнього оточення.

Одним з визначальних факторів, які обумовлюють застосування адаптивного механізму управління, є нестационарне зовнішнє середовище. Неможливість формального опису подразнюючих дій у соціально-економічних системах пов'язана із специфічною природою відхилень, що відбуваються у відповідних процесах і з імовірнісним характером їх прояву. Необхідність урахування змін зовнішнього середовища в умовах невизначеності приводить до необхідності застосування адаптивного механізму управління.

Складність, нестандартність і невизначеність соціально-економічних систем не дозволяють використовувати при проектуванні методів адаптації підходи, розроблені для технічних систем. У технічних системах, не дивлячись на відмінності в розмірності фізичних величин управління і характеристик процесу, як правило складно заперечувати їх взаємозв'язок формальним чином як сукупність формалізованих моделей.

Сучасні соціально-економічні системи відрізняються великою кількістю елементів і зв'язків між ними, високим ступенем динамічності, наявністю нефункціональних зв'язків між елементами, дією різних за своїм характером перешкод [1, 108]. Оскільки процеси, що протікають в даних системах, погано формалізуються, завдання створення оптимального механізму управління вирішується в два етапи [1]: 1) планування (будується планова траєкторія розвитку системи); 2) регулювання (визначається керуюча дія, необхідна для реалізації намічених планів, тобто керуючих дій, які направлені на усунення дестабілізуючого впливу випадкових дій, що відхиляють керовану соціально-економічну систему від оптимальної програмної траєкторії).

Опис динамічних властивостей соціально-економічних систем у формалізованому вигляді практично неможливий, оскільки важко назвати функціональний взаємозв'язок між станом і управлінням. Неможливо визначити параметри системи управління за параметрами об'єкта управління і, отже, немає можливості побудувати алгоритм адаптера. Це викликано рядом причин, серед яких

складність процесів, що протікають в соціально-економічних системах. До інших причин належать дії суб'єктивних факторів, обумовлених участю людини в процесах, що протікають в подібних системах, яка приймає рішення в ході виконання певних робіт. Багато факторів, що характеризують функціонування соціально-економічних систем, важко виміряти, а між деякими з них існують якісні взаємозв'язки. Крім того, хід процесів планування і регулювання, а також зовнішні дії на ці процеси не можна точно передбачити через вплив випадкових факторів. Для даних систем, на думку авторів статті [1], характерна істинна і інформаційна невизначеність. Істинна – пояснюється властивостями соціально-економічних процесів, що протікають усередині системи, і впливом зовнішнього середовища, а інформаційна – неточностями вимірювання соціально-економічних процесів [21].

Таким чином, адаптивний механізм управління соціально-економічними системами складається з двох взаємозв'язаних частин: системи планування і системи регулювання, які структурно є повною ідентичністю і складаються з наступних взаємозв'язаних частин [1]: 1) модель планування (регулювання); 2) імітаційна модель формування процесу; 3) внутрішній (імітаційний) адаптер; 4) зовнішній (об'єктний) адаптер.

Зовнішній адаптер на основі аналізу характеристик об'єкта і зовнішнього середовища вибирає модель планування, а також імітаційну модель, здійснюючи тим самим структурну адаптацію системи управління. Далі на основі аналізу результатів виконання планів і впливу зовнішнього середовища в минулих періодах він підлаштовує параметри моделі планування (регулювання) і імітаційної моделі, що включає імітаційні моделі об'єкта, середовища і системи регулювання. За імітаційною моделлю здійснюється реалізація плану і оцінюються втрати, що не дозволяють отримати (досягти) бажаного результату. Імітація реалізації плану виконується кілька разів для отримання статистично значущих оцінок показників плану. В тому випадку, якщо план з урахуванням можливостей його реалізації прийнятний, він застосовується до виконання. Інакше внутрішній адаптер, ґрунтуючись на результатах імітації, підлаштовує параметри моделі планування і моделі регулювання, і робота схеми повторюється.

Найбільшого поширення адаптивний механізм управління набув у рамках еволюційного менеджменту, який володіє достатньою гнучкістю і відповідає величезній складності сучасних організацій. Соціально-економічні системи, будучи складними системами, що самоорганізуються, набагато менше підпорядковані керуючому впливу, ніж це передбачається в більшості теорій і методів традиційного системно-орієнтованого менеджменту [136, 137].

Еволюційний менеджмент припускає аналіз організаційних методів при розробленні і впровадженні корпоративної мережі, що забезпечує різні горизонтальні зв'язки будь-яких рівнів у системі. Полегшення контактів і інформованість збільшують потенційну можливість виникнення нових ідей і ініціатив [8]. Уміння прогнозувати і моделювати розвиток соціально-економічної системи, рух і зміну інформації в ній, аналізувати імовірні сценарії розвитку подій і тенденцій – це дуже складна мета нового (еволюційного) менеджменту, досягши якої використовуються адаптивні механізми управління.

У сучасному управлінні міжнародними економічними відносинами з урахуванням екологічного фактора відбувається інтенсивна інтеграція традиційних методів жорсткого управління і м'якого, поведінкового управління в нову концепцію управління, орієнтовану на провідну роль механізму екологізації ЕІО як засобу формування необхідної поведінки суб'єктів господарювання і окремої людини в управлінні міжнародними економічними відносинами в цілому і регулюванні ЕІО зокрема. Іншими словами, логіка сучасного управління міжнародними економічними відносинами в основу ефективного регулювання ЕІО ставить механізм екологізації ЕІО. Такий механізм надає цілеспрямовану дію, необхідну для узгодження сучасної діяльності людей; тобто процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для досягнення поставлених цілей у сфері екологізації ЕІО. Робота механізму екологізації ЕІО характеризується формуванням стратегії розвитку міжнародних економічних відносин, цілями, типами, завданнями, процесом і структурою управління експортно-імпортними операціями. Всі компоненти механізму екологізації ЕІО визначаються впливом зовнішнього середовища і внутрішніми характеристиками керуючої і керованої

підсистем. Досвід провідних економічно розвинених країн показує, що ключ до успішного функціонування системи міжнародних економічних відносин, це, перш за все, чітка організація управління здійсненням ЕІО з урахуванням екологічного фактора – ефективний механізм екологізації ЕІО. Механізм екологізації ЕІО можна розглядати як сукупність взаємозв'язаних в єдине ціле елементів, тобто як систему, яка володіє наступними особливостями: 1) є відкритою системою, яка може існувати лише за умови активної взаємодії із зовнішнім середовищем; 2) є штучною системою, яка створена людиною для досягнення своїх власних цілей.

Оскільки здійснення ЕІО розділене між різними суб'єктами господарювання, окремими виконавцями, то існує об'єктивна необхідність у координації їх дій для досягнення поставленої мети регулювання таких операцій з урахуванням екологічного фактора. Таким чином, необхідність створення ефективного механізму екологізації ЕІО пов'язана з процесом розвитку міжнародних економічних відносин.

У праці [20] М.В. Горбунова зазначає, що специфічність вітчизняного механізму екологізації ЕІО, перш за все, пов'язана з тим, що цей механізм діяв у штучному середовищі і опинився поза еволюційною логікою розвитку, властивою для всіх економічно розвинених країн. В даний час перед менеджерами з розвинених і постсоціалістичних країн стоять абсолютно різні завдання. М.В. Горбунова зауважує, що для успішного здійснення «наздоганяючого розвитку» керуюча підсистема повинна усвідомити, що змін вимагають такі елементи системи: 1) позиція, з якою ухвалюються основні управлінські рішення, щоб припинити діяти для виконання вказівок за всяку ціну, а почати діяти для досягнення економічного успіху з мінімальними витратами; 2) відношення до проблеми оптимізації виробничої діяльності і організаційної культури; 3) практика управління без чітко певної, вимірної мети і виділення критичного фактора успіху.

Сучасний підхід до механізму екологізації ЕІО є оптимальним поєднанням організаційних змін, безперервних адаптацій до змін зовнішнього середовища і людських цінностей. Керуюча підсистема у своїй діяльності спирається на пізнання економічних законів і може використовувати як елементи механізму екологізації

ЕІО, конкретні форми виробничих відносин, які виражаються в таких категоріях, як кредити, цілі, заробітна плата, премії та ін. Це об'єктивно існуючі зв'язки, не залежні від специфіки керованої підсистеми в цілому або окремих конкретно узятих суб'єктів господарювання, з якими доводиться рахуватися керуючій підсистемі при регулюванні здійснення ЕІО з урахуванням екологічного фактора. Подібні зв'язки мають свої мобільні і відносно самостійні форми. Саме ці їх властивості використовуються керуючою підсистемою для дії на елементи керованої підсистеми.

Особливе місце механізму екологізації ЕІО в управлінні економікою пояснюється тим, що саме такий механізм забезпечує інтеграцію інтересів охорони навколишнього середовища і економічних процесів, які протікає в країні, пов'язує в єдине ціле внутрішні ресурси країни і її зовнішнє середовище, підсилюючи адаптивність і конкурентоспроможність національної економіки.

2.2 Структурно-логічна побудова організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій

В даний час існує вже сформована концепція стійкого розвитку економіки, що базується на збалансованості еколого-економічних відносин. На думку Ю.М. Осипова [87, с. 347], генеральна лінія розвитку господарства і його економічного механізму полягає в переході від індустріальної економіки до економіки екологічної.

Необхідність формування механізму екологізації ЕІО обумовлена існуванням об'єктивних суперечностей між економічними процесами і екологічними вимогами. З позиції виробника забезпечення відповідності продукції жорстким міжнародним екологічним вимогам пов'язане з додатковими витратами. Ці витрати знижують конкурентоспроможність продукції, її рентабельність, економічний потенціал підприємства і національної економіки в цілому. При цьому споживачі не зовсім адекватно сприймають появу на ринку нової продукції, виготовленої з урахуванням жорстких екологічних вимог, за яку, як правило, доводиться платити більше. Разом з

тим міжнародні економічні процеси самі по собі сприяють виснаженню навколишнього природного середовища. Вони характеризуються як безперервне і безмежне споживання природних ресурсів на мікрорівні і, як наслідок, не можуть враховувати екологічні вимоги людини і суспільства на макрорівні.

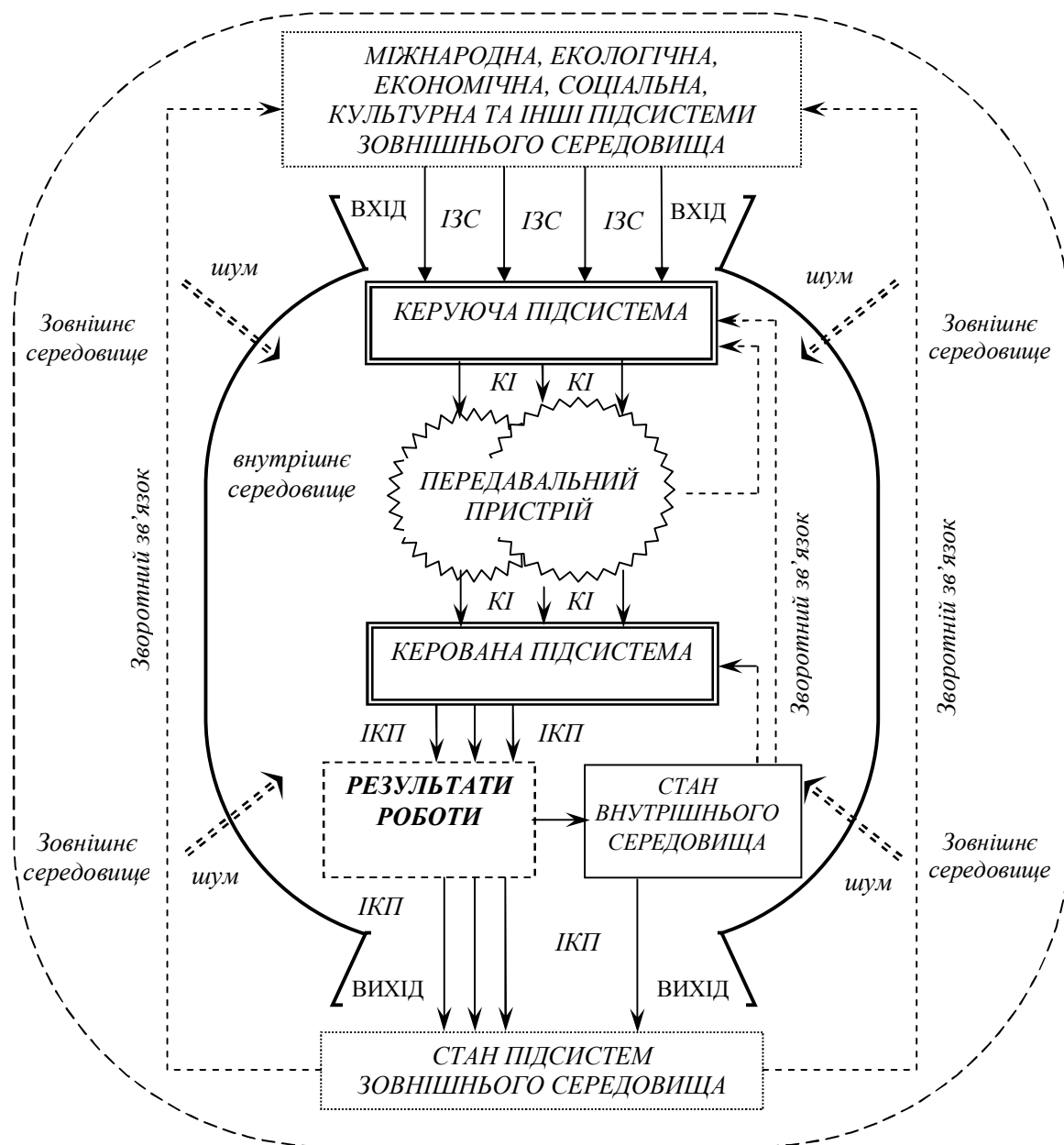
Саме цей факт і мотивує розроблення, виробництво і споживання екологічно безпечної продукції. При цьому динаміка цін, попиту і пропозиції зберігатиметься, але в рамках екологічно обумовленого регулювання ЕІО, а сам економічний механізм господарювання повинен трансформуватися в механізм регулювання господарської діяльності в цілому і ЕІО зокрема. Таким чином, екологізація ЕІО на сучасному етапі передбачає відповідну екологізацію організаційно-економічного механізму регулювання ЕІО.

Практична реалізація концепції побудови екологічно орієнтованих міжнародних економічних відносин припускає розроблення відповідного ефективного механізму екологізації ЕІО, що забезпечує узгодження економічних і екологічних інтересів суб'єктів господарювання і суспільства в цілому. Існуючі наукові розробки не розглядають економічні важелі і стимули як систему, що охоплює всі елементи механізму екологізації ЕІО. Вони орієнтовані в основному на стимулювання окремих функцій екологоорієнтованого управління експортно-імпортними операціями, таких, як міжнародні дослідження ринку, збут екологічно чистої продукції і т. д. На наш погляд, доцільно застосувати системний підхід до формування механізму екологізації ЕІО.

Системи управління можуть бути вельми різноманітними, проте практично всі вони складаються з таких основних частин: 1) керуючої підсистеми, яка генерує керуючий імпульс на заданий «рух» під впливом стану зовнішнього і внутрішнього середовища; 2) керованої підсистеми, яка приймає переданий їй керуючий імпульс і виконує заданий «рух»; 3) проміжного пристрою, передавального імпульсу від керуючої підсистеми до керованої. У загальному вигляді схему механізму екологізації ЕІО можна представити як показано на рис. 2.2.

Формування теоретичних і методологічних основ створення дієвого механізму екологізації ЕІО припускає дослідження системи еколого-економічних відносин, що

виникають на підприємстві, між підприємствами, іншими суб'єктами господарювання, державами при реалізації тієї або іншої еколого-економічної політики як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Умовні позначення: *ІЗС* – імпульс зовнішнього середовища; *КІ* – керуючий імпульс; *ІКП* – імпульс керованої підсистеми.

Рис. 2.2. Принципова схема керуючої і керованої підсистем регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Розроблення механізму екологізації ЕІО ґрунтується на загальній теорії формування, функціонування і розвитку господарського механізму економіки на мікро- і макрорівнях. Що, у свою чергу, зумовлює внутрішній зміст механізму, його структуру, форми і методи функціонування, застосовувані економічні інструменти і важелі, його місце в ієрархічній системі економічних механізмів різного рівня.

При розгляді механізму екологізації ЕІО як системи можливі два підходи: від часткового до цілого і від цілого до часткового. При першому підході дослідженню піддаються окремі елементи, частини, деталі і ціле представляється як складене з них. При другому підході механізм розглядається як цілісна система, що взаємодіє по вертикалі і горизонталі із зовнішнім середовищем, іншими механізмами, а елементи самої системи притягуються до її характеристики поступово, в міру необхідності. У нашому випадку механізм екологізації ЕІО є підсистемою економічного механізму функціонування національної економіки в цілому.

Структура механізму екологізації ЕІО – це його елементний склад, виражений у просторовому, часовому і функціональному взаєморозташуванні елементів. Цей склад визначає якість механізму екологізації ЕІО і відповідає концепції його створення. Формування механізму екологізації ЕІО припускає опис таких параметрів: 1) мети, завдань механізму і відповідних їм функцій; 2) форми, способу, системи методів і інструментів реалізації механізму; 3) визначення ресурсів, які забезпечують функціонування механізму і їх джерел; 4) визначення підсистеми керуючого механізму; 5) визначення керованої підсистеми механізму – виділення об'єктів, на які спрямована регулююча дія механізму; 6) виділення суб'єктів, які прямо або побічно пов'язані з функціонуванням механізму.

На наш погляд, ключовим моментом при побудові механізму екологізації ЕІО є формування системи цілей, які можна класифікувати на основну мету, головні і конкретні цілі. Кожен рівень цілей визначає завдання механізму екологізації ЕІО, які реалізуються за допомогою його функцій.

Загальну мету розроблення механізму екологізації ЕІО можна сформулювати як забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини на основі екологізації здійснення ЕІО. Необхідно зазначити, що поняття екологізації здійснення ЕІО в

нашому випадку вживається в розширеному сенсі і охоплює абсолютно всі види господарської діяльності, що мають відношення до міжнародних економічних відносин або забезпечують запобігання негативній дії таких відносин на навколишнє природне середовище.

Основна мета механізму екологізації ЕІО визначається нами як створення умов, що забезпечують при здійсненні ЕІО узгодження економічних і екологічних інтересів суб'єктів господарювання і суспільства в цілому за допомогою використання економічних важелів і стимулів.

Конкретні цілі механізму формуються відповідно до його основної мети. Конкретні цілі одночасно є і завданнями механізму екологізації ЕІО, а саме:

- 1) стимулювання застосування екологічно безпечних технологій виробництва продукції або технологій, що забезпечують найменшу деструктивну дію на навколишнє природне середовище;
- 2) стимулювання дотримання технологічної дисципліни для забезпечення екологічних вимог до технологічних процесів при виробництві продукції;
- 3) стимулювання процесів створення екологічно безпечної продукції, техніки і технологій;
- 4) стимулювання раціонального використання природних ресурсів;
- 5) стимулювання використання сировини, матеріалів енергетичних ресурсів, що відповідають жорстким екологічним вимогам;
- 6) стимулювання попиту на екологічно безпечну продукцію з боку покупців і споживачів;
- 7) стимулювання екологічності утилізації продукції і відходів;
- 8) забезпечення екологічної безпеки транзитного переміщення вантажів;
- 9) економічна оцінка наслідків «експорту-імпорту» неекологічної продукції, технологій та послуг і розробка відповідних інструментів регулювання;
- 10) урахування екологічних факторів та обмежень в теорії та практиці міжнародної торгівлі, вивчення впливу національної еколого-економічної політики на конкурентоспроможність вітчизняної продукції, послуг та економічної системи в цілому;
- 11) теоретичне обґрунтування та розроблення відповідної міжнародної еколого-економічної політики з урахуванням вимог сталого розвитку.

Основним напрямом екологізації міжнародних економічних відносин може бути підтримка цілісності функцій життєзабезпечення природних систем з метою

стійкого розвитку суспільства, забезпечення однакової уваги до його економічної, соціальної і економічної складових, еколого-економічної безпеки країни і визнання неможливості економічного зростання при деградації навколишнього природного середовища. Тактичний напрям повинен включати систему цілеспрямованих і форсованих заходів щодо екологізації міжнародних економічних відносин, подолання кризових явищ у виробничій сфері з урахуванням віддалених еколого-економічних наслідків ухвалюваних рішень.

Впровадження механізму екологізації ЕІО України з урахуванням екологічного фактора передбачається в три етапи [36, с.41] (рис. 2.3).

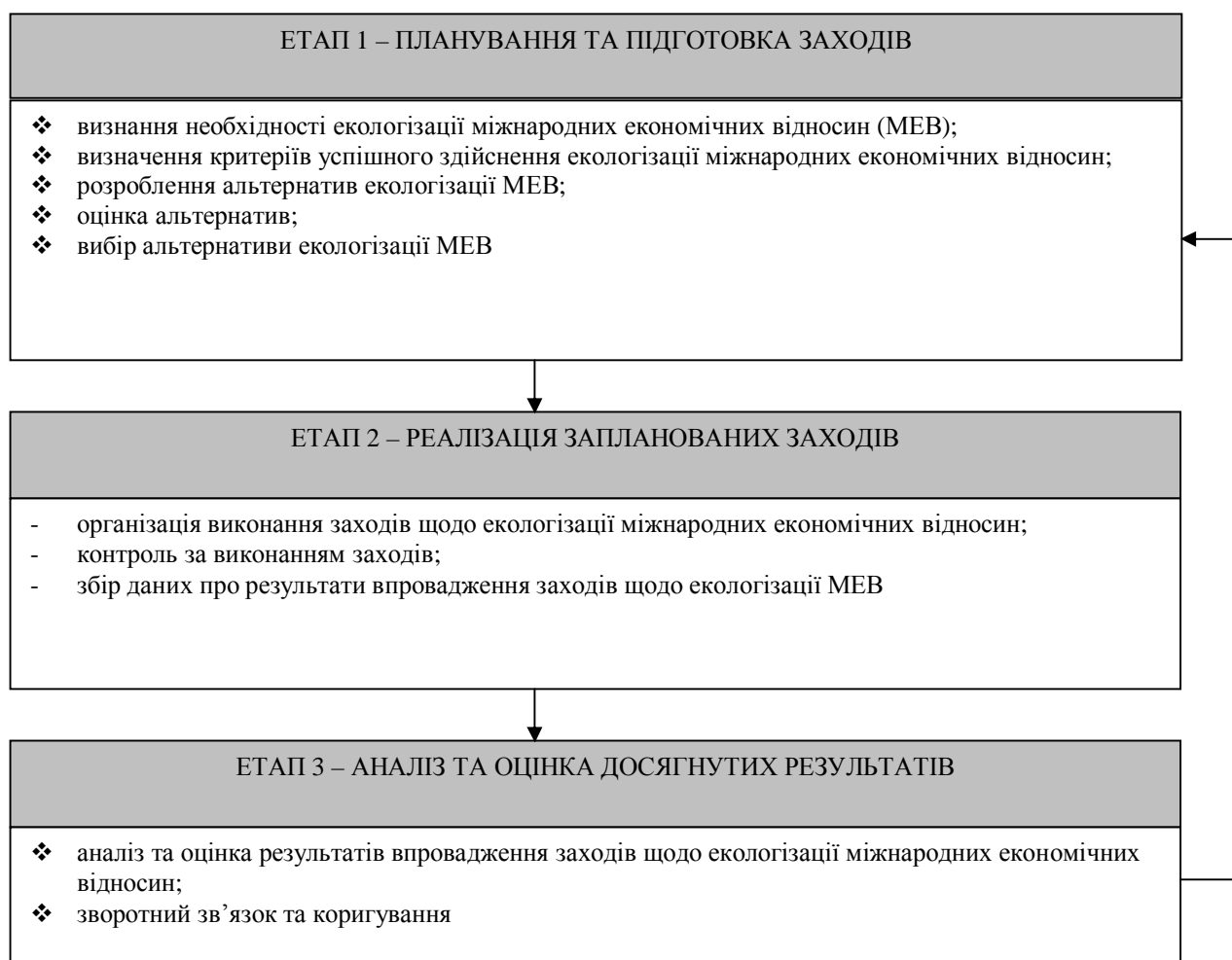

Рис. 2.3. Процес екологізації міжнародних економічних відносин

На першому етапі відбувається модернізація системи державного регулювання та нормативно-правової бази, що забезпечують ефективну взаємодію адміністративного регулювання та ринкових механізмів екологізації міжнародних економічних відносин. На цьому етапі визначаються пріоритетні заходи та джерела їх фінансування.

На другому етапі здійснюються перетворення в економіці та соціальній сфері, що передбачені заходами щодо екологізації міжнародних економічних відносин. На цьому етапі очікуються перші результати.

На третьому етапі проводиться оцінка досягнутих результатів екологізації міжнародних економічних відносин та їх впливу на соціально-економічний розвиток держави. Наприкінці цього етапу діючі заходи переглядаються та коригуються.

Впровадження механізму регулювання міжнародних економічних відносин України з урахуванням екологічного фактора, на наш погляд, повинне базуватися на таких принципах: 1) забезпеченні активної участі держави у виконанні міжнародних домовленостей щодо охорони навколишнього природного середовища; 2) активній участі держави в міжнародних процесах щодо перешкоджання транскордонному переміщенню технологій, товарів та послуг, використання яких може завдати шкоди навколишньому природному середовищу; 3) забезпеченні єдності митної території України; 4) єдності системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та контролю за її здійсненням; 5) пріоритеті економічних методів регулювання; 6) рівноправності всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності, захисті державою їх майна та законних інтересів, відсутності дискримінації; 7) виключенні невиправданого втручання держави та її органів у зовнішньоекономічну діяльність, спричинення збитків їх учасникам та економіці країни в цілому; 8) співробітництві у сфері перешкоджання незаконному обігу природних ресурсів.

Джерелами фінансових коштів для забезпечення цілей функціонування механізму екологізації ЕІО можуть бути: засоби державного бюджету, засоби місцевих бюджетів, власні засоби підприємств і населення, засоби іноземних інвесторів, кредити банків та інші джерела фінансування. В сукупності ці засоби можна використовувати в напрямках, приведених в табл. 2.2.

Інформаційною основою функціонування механізму екологізації ЕІО є система даних про міжнародні ринки та інші умови зовнішнього середовища, що істотно впливають на функціонування механізму (табл. 2.3).

Таблиця 2.2

Основні напрями використання фінансових коштів для забезпечення цілей функціонування механізму екологізації ЕІО

Напрямок фінансування	Коротка характеристика
Фінансування капітальних вкладень екологічної спрямованості, що забезпечують технічну, технологічну, інформаційну оснащеність екологічного маркетингу	Сюди можна віднести: проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектних робіт із створення екологічно чистих видів продукції, техніки і технологій; технічне переозброєння, реконструкцію діючих виробництв, з метою підвищення рівня їх екологічності; створення системи екологічного моніторингу, що забезпечує контроль якості продукції, що виробляється, дотримання технологічної дисципліни, відповідності екологічним стандартам початкової сировини і матеріалів; організацію пропаганди екологічних знань, екологічного виховання і освіти населення з метою орієнтації попиту на екологічно чисту продукцію підприємства
Матеріальне стимулювання суб'єктів господарювання за розроблення, виробництво екологічно чистих видів продукції, використання екологічної сировини, матеріалів, впровадження екологічно безпечних і ресурсозберігаючих технологій	Частина таких витрат може фінансуватися за рахунок оборотних коштів підприємств і відноситися на собівартість вироблюваної продукції. Зокрема, це витрати на дослідження ринку екологічної продукції, вивчення попиту і пропозиції на екологічні технології і ресурсозберігаючу техніку, стимулювання попиту на екологічно чисту продукцію, формування у споживачів мотивів використання екологічної продукції і тому подібне

Таблиця 2.3

Інформаційна основа функціонування механізму

Вид інформації	Коротка характеристика
Інформація про міжнародні ринки	Відноситься до закупівельних ринків і ринків збуту
Інформація про ринки закупівель	Може включати інформацію про екологічно безпечну сировину, матеріали, енергоресурси, екологічно чисті технології і екологічно безпечне устаткування, використовуване при виробництві продукції
Інформація про ринки збуту	Може включати інформацію про місткість таких ринків, кількість покупців, потенціал ринків, можливість їх сегментації на цільові групи, можливість зміни попиту і пропозиції на даний вид товару
Інформація про інші умови зовнішнього середовища, що істотно впливають на функціонування механізму	Стосується динаміки розвитку всіх економічних, науково-технічних, соціальних процесів, що впливають на положення підприємства в обраному секторі ринку. Сюди відносяться форми і ступінь державного регулювання економіки, законодавча база, кон'юнктура, інфляція, вартість відтворення робочої сили, структура потреб, мотиви і стимули до праці. Досягнення поставлених цілей припускає використання відповідних методів і інструментів економічного і неекономічного характеру, які складають основу механізму екологізації маркетингової діяльності підприємства

Інформаційне забезпечення ЗЕД є однією з підсистем, що забезпечують нормальне (якісне і безперебійне) функціонування процесу розроблення і прийняття рішень у сфері взаємовідносин (комунікацій) між різними фірмами, що приймають участь у процесі міжнародного обміну товарами і послугами на комерційній або некомерційній основі (рис. 2.4).

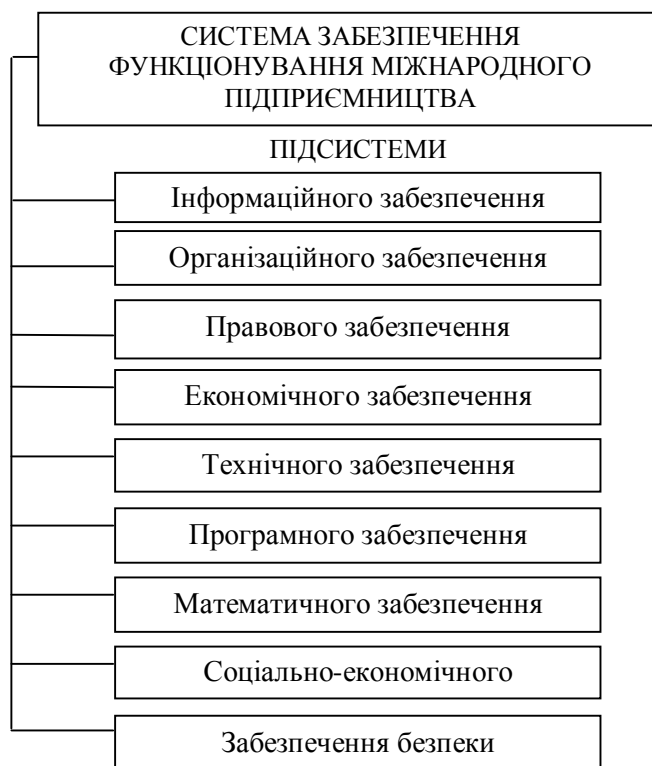

Рис. 2.4. Основні підсистеми забезпечення здійснення ЕІО [5, с.92]

Інформаційне забезпечення ЕІО за своїм змістом включає комплекс засобів і методів аналізу спеціальної документації, організації збереження даних, координування і пошуку інформації про стан і динаміку (поводження) всіх елементів системи міжнародного підприємництва. Інформаційне забезпечення ЕІО підприємства здійснюється завдяки наявності у бізнес-партнерів спеціальної інформаційної системи – це постійно діюча система взаємозв'язку людей, устаткування і методичних прийомів, призначених для збору, класифікації й аналізу оцінки і поширення актуальної, своєчасної, точної інформації у сфері міжнародного маркетингу з метою її використання при плануванні, розробленні і впровадженні заходів щодо виходу на зовнішній ринок і оцінки їхньої ефективності (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Інформаційна система ЕІО [9]

Необхідність організації системи інформаційного забезпечення, а також маркетингової інформаційної системи для кожного з бізнес-партнерів, що беруть участь в активному міжнародному підприємстві, обумовлюється рядом причин і особливостями діяльності на міжнародних ринках [65]: 1) зміцненням і розвитком світогосподарських зв'язків і підвищенням значущості зовнішньоекономічної діяльності; 2) безперервністю прогресу у сфері розроблення сучасних засобів комунікацій (транспортні системи, комп'ютеризація, інформатизація і т.д.); 3) зростанням міжнародного товарообігу; 4) бурхливим розвитком міжнародної торгівлі, інтеграцією й інтернаціоналізацією міжнародних зв'язків; 5) активним впровадженням філософії та інструментарію маркетингу в національні і міжнародні економічні відносини; 6) активізацією процесу насичення необхідними товарами внутрішніх ринків і їх уповільненою диверсифікованістю, що робить багатообіцяючими і привабливими іноземні ринки; 7) наявністю в національних фірмах вільних виробничих потужностей і незайнятої робочої сили; 8) зростанням нестійкості купівельної спроможності валютного курсу; 9) посиленням національної та інтернаціональної конкуренції.

Дієвий механізм державного регулювання міжнародних економічних відносин України з урахуванням екологічного фактора, обумовлений сучасним станом навколишнього природного середовища та ринковими умовами господарювання, схематично можна представити як сукупність програмно-координаційних, фінансово-економічних, організаційно-економічних і правових форм, методів, принципів, інструментів та важелів, які застосовуються в практиці міжнародних економічних відносин України.

У теорії і практиці управління методи дії на об'єкт прийнято поділяти на: правові, адміністративні, фінансово-економічні і соціально-психологічні. Ці методи, як правило, застосовуються одночасно в тому або іншому поєднанні.

Правові методи мають відповідне інституціональне забезпечення й охоплюють цивільне і процесуальне право, державний арбітраж тощо. Правове регулювання здійснюється на основі господарського законодавства через систему встановлених ним норм та правил.

Соціально-психологічні методи повинні бути орієнтовані на формування визначеної ідеології, типу менталітету громадян України і суспільства в цілому за допомогою існуючих державних інститутів.

При регулюванні ЕІО більшою мірою виявляються задіяними адміністративні і економічні методи.

Адміністративні методи екологізації ЕІО передбачають дію на об'єкт за допомогою регламентації, нормування, інструктажу і інформування. Адміністративні методи юридично визначають господарську суб'єктність ЗЕД, регламентують форми власності майна і результатів діяльності, а також механізм рішення конфліктних соціально-економічних ситуацій у судовому порядку. Регламентація здійснюється за допомогою законів, ухвал, указів, положень, що створюють правову базу для реалізації стратегії екологізації ЕІО. Нормування реалізується через державні стандарти, сертифікати якості, норми і нормативи вмісту шкідливих речовин у кінцевій продукції, вимоги екологічності до техніки і технологій, за допомогою різних інструкцій, правил, вимог, що дозволяють регламентувати дії виробників із забезпечення екологічності продукції, що

випускається, і просування її на ринку. Адміністративна дія базується на законодавчих або адміністративних обмеженнях і не пов'язана з вартісними факторами. Економічні ж методи - це методи непрямой дії, вигідні умови, що створюються економічно, з одного боку, для підприємств, що розробляють і виготовляють екологічно чисту продукцію, техніку, технології, а з іншого - для підприємств і населення, що їх споживають. Державні органи влади через законодавчу і нормативну базу можуть впливати на суб'єктів господарювання, спонукаючи їх використовувати екологічну продукцію.

Фінансово-економічні методи екологізації ЕЮ визначають поведінку підприємства за допомогою дії на його економічні інтереси. Ці методи реалізуються в двох напрямках: шляхом використання елементів зовнішнього економічного середовища, створеного на державному рівні (системи оподаткування, платного природокористування, амортизаційної політики), або за допомогою економічних важелів і стимулів, таких, як фінансування, кредитування, ціноутворення, економічні санкції, пільги, субсидії, компенсації. Економічні методи реалізуються в системі екологізації ЕЮ наданням кредитів і дотацій, здійсненням податкової політики та інших фінансово-економічних операцій регулюючого характеру.

До прямого економічного регулювання відносяться різноманітні форми цільового фінансування територій, підприємств, галузей – це субвенції або прямі субсидії, що включають різного роду дотації, допомоги, доплати зі спеціальних бюджетних і позабюджетних фондів різних рівнів (загальнонаціональних, регіональних, місцевих). Сюди ж відносяться пільгові кредити. До «непрямих форм» економічного регулювання відноситься проведена державою політика в області кредитно-фінансових, валютних, зовнішньоекономічних (у тому числі митних) відносин, податкових систем, майна, що підлягає амортизації, та ін. Таким чином, держава, використовуючи економічні інтереси і стимули, впливає на економічну поведінку суб'єктів господарювання, що виступають в якості виробників і споживачів. Тобто непрямі форми економічного регулювання впливають на виробництво і споживання опосередковано, автоматично, носять безадресний характер. Використовуючи дані економічні інструменти, підприємство регулює

відносини в області екологізації маркетингової діяльності з суб'єктами господарювання, що представляють зовнішнє мікросередовище.

До зовнішнього мікросередовища підприємства належать: постачальники сировинних, матеріальних, енергетичних, технічних ресурсів із заданими екологічними характеристиками; посередники, що надають послуги з просування і реалізації екологічно чистої продукції; споживачі продукції виробничого і невиробничого призначення з покращеними екологічними властивостями; організації-конкуренти з питань сегментації, позиціонування, регулювання пропозиції і попиту на ринку екологічної продукції; банки, фінансово-кредитні і страхові установи, що здійснюють кредитування і страхування інвестиційних проектів з екологізації виробництва і випуску екологічно чистої продукції; виконавчі органи влади державного, регіонального і місцевого рівнів управління.

З метою аналізу ефективності використання економічних методів екологізації ЕІО пропонується класифікувати їх за рядом ознак. Залежно від об'єкта дії дані методи можна розділити на дві групи: методи зовнішньої дії і методи внутрішньої дії.

На нашу думку, можна виділити наступні фінансово-економічні методи екологізації ЕІО, що стимулюють розроблення і виробництво екологічно чистої продукції на підприємстві (табл. А.1, додаток А).

Класичним засобом регулювання зовнішньої торгівлі є митні тарифи, які за характером впливу відносяться до економічних регуляторів. Митно-тарифне регулювання виконує дві основні функції (рис. 2.6), крім того, воно може впливати на приплив валюти, розвиток регіонів країни, особливо якщо мова йде про вільні економічні зони, та ін.

Митні тарифи можуть бути: 1) простими, тобто мати єдину ставку для одного товару чи товарної групи незалежно від країни походження; 2) складними, коли встановлюються дві і більше ставки по кожному товару залежно від країни походження.

Ставки поділяються на максимальні (діють для країн, з якими відсутні торгові угоди), мінімальні (встановлюються відносно країн, яким надається режим

найбільшого сприяння) та преференціальні (встановлюються відносно ввезення окремих товарів з окремих країн, у тому числі таких, що розвиваються).

Рис. 2.6. Основні функції митно-тарифного регулювання

Митний тариф являє собою систематизований перелік (зведення) митних ставок, які визначають розмір сплати за експортними та імпорними товарами, тобто мита. Так, наприклад, ГАТТ/ВТО не забороняє захист національної економіки. Згідно з принципами ГАТТ/ВТО вона повинна будуватися в цілому на митних тарифах, а не на інших комерційних заходах. Мета цього правила – чітко визначення обсягу захисту і зведення до мінімуму пов'язаного з ним захисту торгівлі.

Основним елементом митного тарифу є мито. За своїм змістом і характером впливу воно теж належить до економічних регуляторів.

Мито являє собою грошовий збір чи податок, який бере держава з товарів, власності та інших цінностей при перетині кордону. В Україні використовуються експортні, імпорні і транзитні види стягнень. У свою чергу вони поділяються на такі види (табл. А.2, додаток А).

Особливі види мита вводяться тільки після спеціального розслідування відповідного департаменту Міністерства економіки України на замовлення українських чи іноземних державних органів, які в цьому зацікавлені.

Згідно з Законом України «Про єдиний митний тариф» окремі види товарів звільняються від накладання мита, серед них: транспортні засоби, які здійснюють

транспортні міжнародні вантажні перевезення; валюта України, іноземна валюта, цінні папери; товари, які вироблені в Україні і ввозяться назад на її територію без переробки, а також товари іноземного походження, які вивозяться назад з України без переробки; товари, які імпортуються всеукраїнськими і міжнародними об'єднаннями громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; товари, що імпортуються за рахунок коштів державного валютного фонду України та іноземних кредитів, котрі надаються під гарантію Кабінету Міністрів України, а також інші групи товарів згідно з різними договорами, угодами і законами України.

Нетарифне регулювання – це комплекс заходів обмежено-заборонного порядку, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішній ринок країни. Основні функції нетарифного регулювання наведено на рис. 2.7

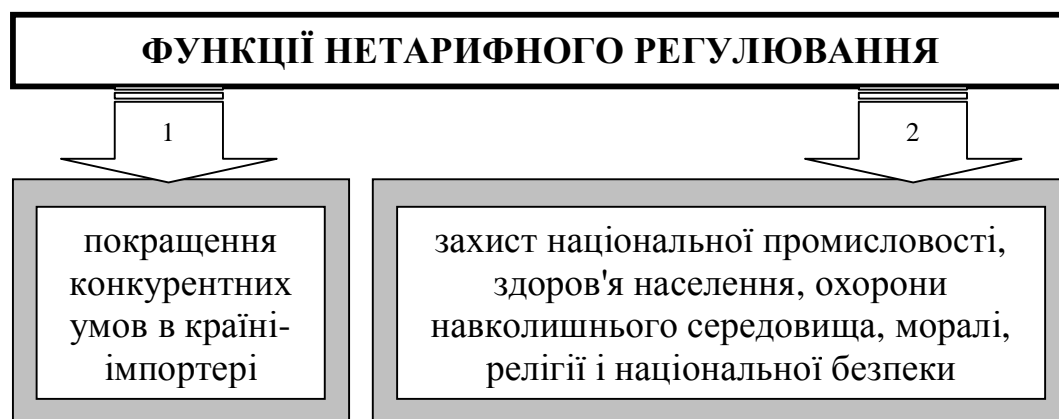

Рис. 2.7. Основні функції нетарифного регулювання ЗЕД

Нетарифні обмеження є заходами прихованого протекціонізму. На думку спеціалістів, у зовнішній торгівлі використовуються більше 50 таких заходів, що можуть здійснюватися як через адміністративні, так і фінансові інструменти регулювання. Основні нетарифні заходи регулювання зовнішньоекономічної діяльності наведено в табл. А.3 (додаток А).

При екологізації ЕІО і стимулюванні попиту на екологічно чисту продукцію, сировину, матеріали, енергетичні ресурси, екологічні види машин і устаткування, ресурсозберігаючі і маловідходні технології підприємство-виробник є суб'єктом управління і застосовує відповідні економічні методи зовнішньої дії. Ці методи реалізуються за допомогою здійснення: цінової політики; комунікацій і реклами;

способів збуту, розподілу і торгівлі. За допомогою цих інструментів підприємство вступає в контакт із покупцями, продавцями і споживачами екологічної продукції. Тому економічні методи стимулювання попиту повинні бути орієнтовані на ці інструменти. У взаємовідносинах підприємства-виробника екологічно чистої продукції з підприємствами-споживачами стимулювання зростання виробництва та її реалізації може бути забезпечене такими економічними інструментами, як попередня оплата екологічно чистої продукції, пільгове надання початкової сировини і матеріалів для виробництва екологічно чистої продукції, а також сумісне фінансування інвестиційних проектів з екологізації виробництва, виробленої продукції і ЕІО. Перші два напрями дозволяють підприємству заощадити власні оборотні кошти, уникнути залучення дорогого банківського кредиту.

Зміст екологізації ЕІО також залежить від виду екологічного маркетингу - маркетинг товарів широкого споживання і маркетинг товарів виробничо-технічного призначення. Характер стимулювання попиту визначається етапами життєвого циклу товару - виведення на ринок, етап зростання, насичення ринку, занепад. З метою стимулювання попиту підприємство може вибрати одну з найбільш ефективних стратегій ціноутворення, що дозволяє максимізувати прибуток від збуту екологічної продукції впродовж всього її життєвого циклу.

Найбільшого результату щодо збільшення попиту і відповідно збуту екологічно чистої продукції можна досягти, застосовуючи комплекс маркетингових комунікацій: рекламу, інструменти стимулювання збуту, пропаганду, особисті продажі. У економічному механізмі екологізації маркетингу найбільший інтерес становлять інструменти стимулювання збуту: розповсюдження зразків екологічно чистого товару безкоштовно на пробу; упаковка за пільговою ціною, тобто один із виробів в упаковці надається безкоштовно; упаковка-комплект, при якій до екологічно чистого товару пропонується супутній товар, що має попит; премія при упаковці, коли пропонується безкоштовно, як заохочення, один екземпляр товару за купівлю екологічно чистого товару.

Регулювання сфери міжнародної торгівлі є одним із ефективних методів екологізації ЕІО і збільшення збуту екологічної продукції. Щоб забезпечити

співпрацю з оптовими і роздрібними торговцями, виробники екологічної продукції можуть використовувати наступні економічні інструменти: знижка з ціни кожної партії товару, купленого в певний період часу, - стимулює дилерів на закупівлю більшої кількості товару одноразово; компенсація витрат дилера за надання товару широкому колу покупців (проведення реклами, пристрої експозиції, виставок і тому подібне); надання безкоштовного додаткового товару дилерові, що купив певну кількість товару; премія дилерові, що постійно працює з підприємством - виробником екологічної продукції; надання товару з відстроченням платежів і т. д.

Усі перераховані методи екологізації ЕІО і стимулювання попиту на екологічну продукцію, вживані підприємством при реалізації стратегії екологічного маркетингу, носять прямий характер дії. У той же час на величину попиту істотний вплив здійснюють методи непрямої дії з боку інших суб'єктів господарювання, у першу чергу, держави.

До економічних методів, які побічно впливають на формування екологізації ЕІО, можна віднести: систему платного природокористування, економічне стимулювання раціонального природокористування, економічну відповідальність за екологічні правопорушення і збиток навколишньому природному середовищу, а також програмно-цільове планування в галузі природокористування і охорони навколишнього середовища. Включення в систему платного природокористування плати за викиди і скиди, розміщення токсичних відходів у навколишньому середовищі в межах і понад встановлені ліміти спонукають підприємства-забруднювачі використовувати сировину, матеріали, паливо з низьким змістом шкідливих речовин, застосовувати технології з малим утворенням відходів, вводити в технологію очисне устаткування і контролюючі пристрої, що в сукупності формує попит на ці види продукції. Підвищеному попиту сприяють створення місцевих ринків купівлі-продажу прав на забруднення; система економічного стимулювання раціонального природокористування, що підвищує пільгове і підвищене оподаткування, пільгове кредитування і субсидування природоохоронних проектів, прискорену амортизацію основних фондів природоохоронного призначення і т. д. Введення економічної відповідальності за екологічні правопорушення і збиток

навколишньому середовищу спонукає підприємства до здійснення превентивних природоохоронних заходів. Попит на екологічно чисті технології і устаткування підвищується при внесенні підприємств як виконавців ув державні, галузеві, регіональні програми з охорони довкілля.

Окрім зовнішніх методів стимулювання екологізації маркетингової діяльності, підприємство використовує внутрішні методи економічної дії. У даному випадку підприємство виступає як суб'єкт дії, а трудовий колектив і окремі виконавці - об'єктами дії. Відносини між підприємством і трудовим колективом в сфері екологізації маркетингової діяльності реалізуються за допомогою наступних економічних методів: матеріальне стимулювання процесів розроблення, освоєння виробництва, випуску екологічної продукції і її збуту з використанням диференційованих тарифних ставок, посадових окладів, доплат, надбавок, премій; участь в прибутках, отриманих від реалізації екологічної продукції, у формі дивідендів, цільового преміювання, встановлення пільг із соціальних потреб; використання системи внутрішнього господарського розрахунку, що дозволяє стимулювати економію природних ресурсів, зниження собівартості, підвищення рентабельності і збільшення обсягів виробництва і реалізації екологічно чистої продукції.

Ефективна робота екологізації ЕІО забезпечується певними формами його реалізації: перспективним, поточним і оперативним плануванням процесів розроблення, виробництва і збуту екологічної продукції; регулюванням виробничо-збутової діяльності; контролем і оцінкою ефективності роботи екологізації ЕІО.

Найбільш прогресивним методом перспективного планування екологізації ЕІО є розроблення середньострокових цільових програм, в яких представлені заходи щодо екологізації вироблюваної продукції, розроблення нового її вигляду, визначення виконавців, джерел фінансового забезпечення, термінів реалізації, методів стимулювання. Поточне планування екологізації ЕІО здійснюється у формі розроблення річних і квартальних планів виробництва і реалізації екологічної продукції згідно з укладеними договорами і результатами ринкових досліджень.

Будь-яка держава, яка впроваджує екологічне регулювання

зовнішньоекономічної діяльності, повинна замислюватися над тим, яким чином таке регулювання вплине на конкурентні переваги національної економіки і міжнародні торгові потоки в цілому. У сучасних умовах можна виділити три основні напрямки національного еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі (рис. 2.8).

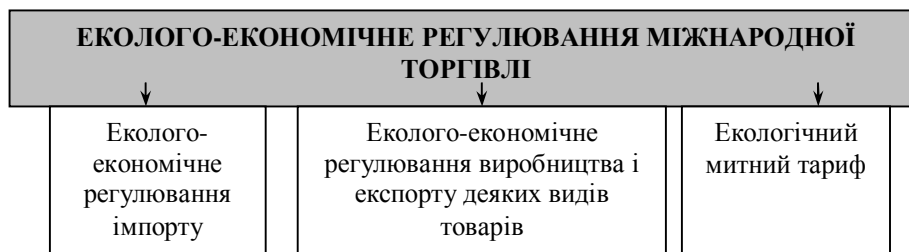

Рис. 2.8. Основні напрямки національного еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі [24, с.42]

Екологічне регулювання імпорту може встановлюватися країнами-імпортерами для обмеження доступу на свої внутрішні ринки продукції, що містить компоненти, які забруднюють навколишнє середовище понад установлених лімітів. Екологічне регулювання імпорту покликане захищати навколишнє природне середовище і здоров'я громадян країни-імпортера.

Екологічне регулювання виробництва і експорту деяких видів товарів повинне встановлюватися країною-експортером для своєї власної безпеки. Таке регулювання покликане скоротити і звести до мінімуму кількість екологічно-небезпечних виробництв на території країни-експортера, оскільки воно значно підвищує ціну подібної продукції і знижує її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках.

«Екологічний митний тариф» – це достатньо дієвий інструмент екологічного регулювання зовнішньоторговельної політики держави, який може накладатися на імпортні (експортні) товари при випуску їх для вільного обороту на внутрішньому ринку країни (за межі митної території держави) або на екологічно небезпечну продукцію, яка транспортується через територію держави транзитом.

Вплив національного еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі на економіку країни може мати як позитивний, так і негативний характер (рис. 2.9).

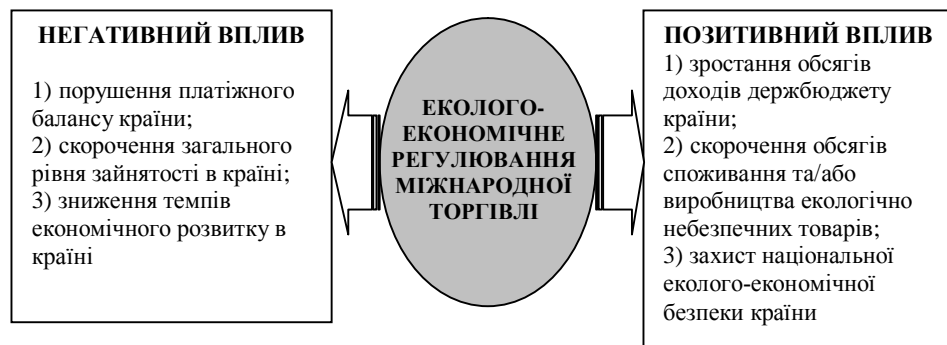

Рис. 2.9. Вплив національного еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі на економіку країни [24, с.43]

Існує декілька точок зору на механізм організації національного еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі.

Перша точка зору полягає у формуванні на міжнародному рівні однакового для всіх країн природоохоронного законодавства, яке понизить імовірність зловживань і неправильного тлумачення природоохоронного законодавства. Таке рішення привело б до узгодженості національних інтересів різних країн і нівелювало б можливі конфлікти між ними.

Друга точка зору виходить з того, що кожна країна незалежна у виборі рівня і ступеня еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі. Таким чином, кожна країна реагуватиме на еколого-економічне регулювання міжнародної торгівлі з іншою країною, вживаючи контрзаходів, спрямованих на збереження і/або поліпшення конкурентних позицій національної економіки.

На нашу думку, державне еколого-економічне регулювання міжнародної торгівлі повинне базуватися на наступних принципах: 1) суверенітету країни в здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; 2) свободи зовнішньоекономічного підприємництва; 3) юридичної рівності і неприпустимості дискримінації; 4) захисту всіх суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності; 5) еквівалентності обміну.

Якщо розглядати ЗЕД як відкриту систему взаємопов'язаних елементів, кожен з яких має притаманні лише йому одні властивості, то структуру механізму державного регулювання ЗЕД можна представити як таку, що складається з двох основних частин – керуючої та керованої. Принципову схему керуючої та керованої підсистем регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні можна представити на рис. 2.10.

Рис. 2.11. Принципова схема керуючої та керованої підсистем регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Керуючу підсистему представляють спеціальні органи державного управління, що безпосередньо розробляють і реалізують рішення з метою найбільш повного використання потенційних можливостей керованої підсистеми і досягнення поставленої мети. Керуюча підсистема управління ЗЕД сприймає імпульси зовнішнього середовища (ІЗС) та імпульси, які стосуються її власного стану, а також стану внутрішнього середовища всієї системи управління ЗЕД, за допомогою каналів зворотного зв'язку. На основі отриманих імпульсів керуюча підсистема управління ЗЕД починає діяти – формує конкретні (кількісні та якісні) значення результату від здійснення ЗЕД, тобто формує загальну мету здійснення ЗЕД та можливі шляхи її досягнення. Потім відбувається формування керуючого імпульсу (КІ), що має характер команди, і його доведення до керованої підсистеми.

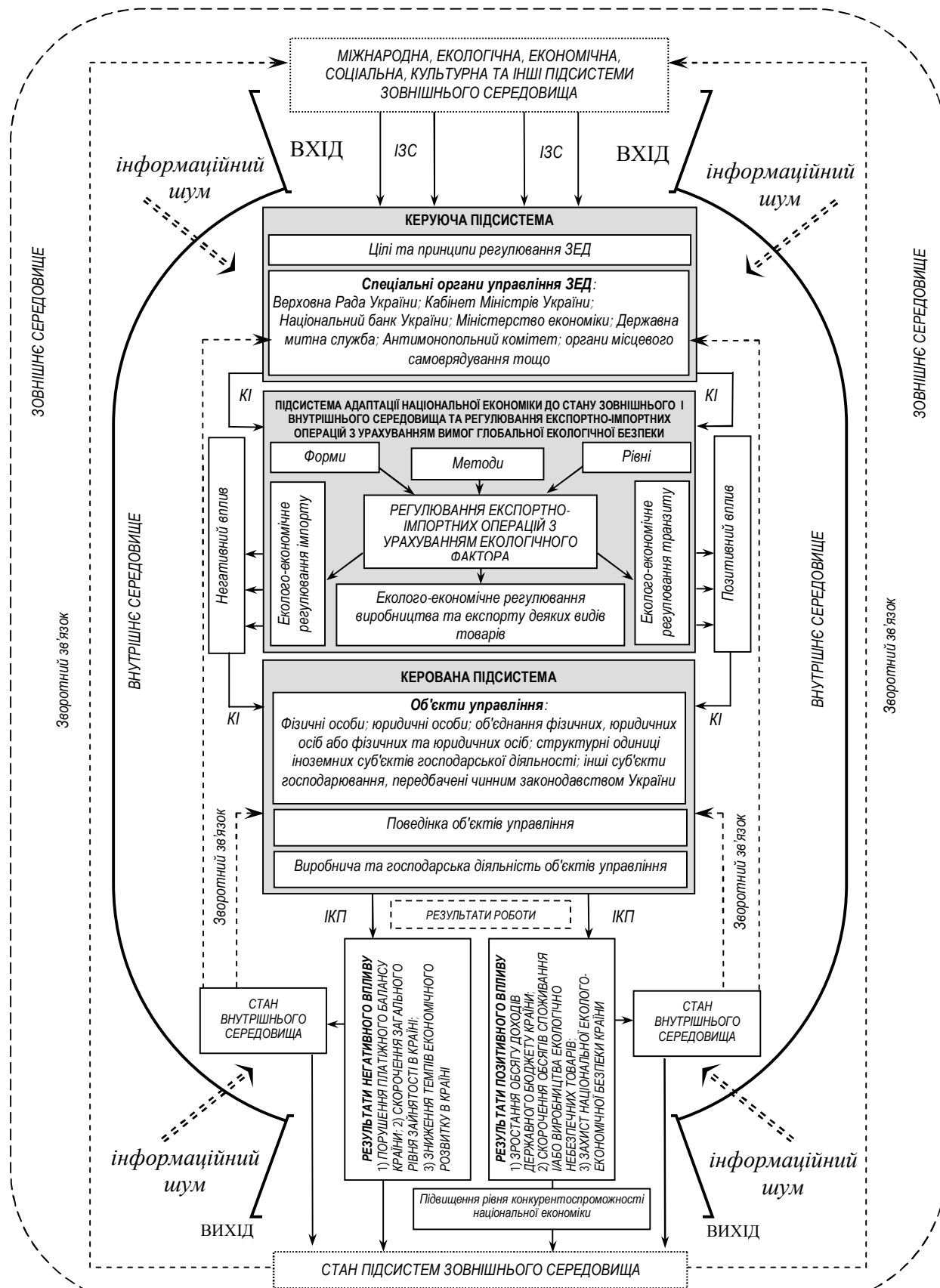
На рис. 2.10 показано, що керована підсистема, як і керуюча, може сприймати імпульси зовнішнього середовища, які за своєю сутністю є шумом і перешкоджають

досягненню мети, сформованої керуючою підсистемою управління ЗЕД. Під впливом керуючого імпульсу (КІ) та шуму керована підсистема починає діяти (виконувати завдання керуючої системи) отримуючи при цьому певні результати. Перед тим як відправити результати своєї діяльності у зовнішнє середовище керована система інформує керуючу підсистему, використовуючи канал зворотного зв'язку, про виконання отриманої задачі.

У свою чергу, керуюча підсистема знову починає діяти, порівнюючи отриману інформацію про результати роботи з метою здійснення ЗЕД. Якщо отримані результати співпадають із сформованою метою, то керована підсистема отримує новий командний імпульс з дозволом надіслати отримані результати у зовнішнє середовище. Далі формується і надсилається у зовнішнє середовище імпульс керованої підсистеми (ІКС) у вигляді товарів, послуг інформації та відходів. Але, якщо співпадіння мети й отриманого результату відсутнє, керуюча підсистема формує нові команди-імпульси, коригуючи діяльність керованої підсистеми. Подібна принципова схема роботи керуючої та керованої підсистем управління ЗЕД відбиває сукупність тісно пов'язаних між собою процесів планування, організації, мотивації та контролю ЗЕД, що забезпечують формування та досягнення цілей зовнішньоекономічної діяльності.

Основними завданнями державного регулювання міжнародних економічних відносин України з урахуванням екологічного фактора є: 1) економічна оцінка наслідків «експорту-імпорту» неекологічної продукції, технологій та послуг і розроблення відповідних інструментів регулювання; 2) урахування екологічних факторів та обмежень в теорії та практиці міжнародної торгівлі, вивчення впливу національної еколого-економічної політики на конкурентоспроможність вітчизняної продукції, послуг та економічної системи в цілому; 3) теоретичне обґрунтування та розроблення відповідної міжнародної еколого-економічної політики з урахуванням вимог сталого розвитку.

Принципова схема організаційно-економічного механізму екологізації ЕІО представлена на рис. 2.11. Механізм екологізації ЕІО України повинен базуватися на наступних принципах: суверенітету України у здійсненні зовнішньоекономічної

Умовні позначення: ІЗС – імпульс зовнішнього середовища;
 КІ – керуючий імпульс; ІКП – імпульс керованої підсистеми

Рис. 2.11. Принципова схема організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпорتنних операцій

діяльності, який передбачає виключне право громадян України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України; обов'язку країни неухильно виконувати всі договори і зобов'язання в сфері міжнародних економічних відносин; свободи зовнішньоекономічного підприємництва; правом вступати у зовнішньоекономічні зв'язки, здійснювати їх у будь-яких формах, які прямо не заборонені чинним законодавством України, дотримуватися законів України, бути власниками всіх одержаних результатів; юридичної рівності і неприпустимості дискримінації, заборонами будь-яких, крім передбачених законами України, дій держави, результатом яких є обмеження права і дискримінація суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних об'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимості обмежувальної діяльності, крім випадків, передбачених законами України; забезпечення верховенства закону – неухильне дотримання в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю законів України, заборона застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що створюють для суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності менш сприятливі умови, ніж ті, які встановлені законами України; захисту суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності; забезпечення державою однакового захисту всіх суб'єктів і об'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних об'єктів господарської діяльності на її території згідно із законами України; захисту всіх об'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами країни; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише згідно із законами України, умовами підписаних нею міжнародних договорів та нормами міжнародного права; еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу, за умови, що низький рівень цін не зумовлюється відповідним рівнем витрат виробництва такого товару в Україні.

На нашу думку, сумісність економічного зростання і охорони навколишнього середовища можлива лише за умови, коли всі без винятку країни визнають взаємну еколого-економічну залежність, необхідність узгодженості пріоритетів екології і економічного зростання, і на цих принципах будуватимуть свої міжнародні економічні відносини, спільно запобігаючи руйнуванню нашої планети. Для цього

необхідний пошук механізмів екологізації міжнародних економічних відносин і переходу від заборон, штрафів, заборони розвитку виробництва до екологізації виробничих технологій і запобігання збитку, що завдається навколишньому природному середовищу. Так, наприклад, автори праці [18] переконані, що заходи, направлені на поліпшення стану навколишнього середовища, повинні сприяти розробленню нових еколого-орієнтованих технологій і за їх допомогою підвищенню продуктивності праці і конкурентоспроможності продукції на міжнародному ринку.

У цілому запропонована вище структурно-функціональна схема організаційно-економічного механізму повинна забезпечити на практиці досягнення цілей екологізації ЕІО.

2.3 Методичні положення щодо оцінки ефективності функціонування механізму екологізації експортно-імпортних операцій

У сучасних умовах міжнародна торгівля прагне до мінімізації торгових бар'єрів. У цьому випадку виникає питання, який вплив таке прагнення здійснює на стан навколишнього природного середовища в окремо взятих країнах і політику еколого-економічного регулювання зовнішньоекономічної діяльності цих країн.

Припустимо, що існує тільки дві країни, країна А і країна Б. Транспортні витрати відсутні, а на ринку переважає досконала конкуренція. Обидві країни володіють однаковими факторами виробництва (фактори виробництва не мобільні) і виробляють однакові товари. За відсутності міжнародної торгівлі обидві країни перебуватимуть у стані рівноваги. Кожна з країн матиме своє співвідношення між ціною на товар №1 (товар здійснює вплив на екологію) – P_1 і ціною на товар №2 (будь-який інший товар) – P_2 . Слід зазначити, що кількість товарів №1 і №2, яка може бути вироблена в країні А або країні Б, так само строго визначено кривими виробничих можливостей цих країн. Неважливо, що саме примушує країни торгувати одна з одною – відмінності в технології виготовлення продукції, різна продуктивність праці (теорія порівняльних переваг [62, с.88-89]) або відмінності наявних в розпорядженні у країн факторів виробництва (теорія співвідношення факторів виробництва [62, с.100-106; 84, с.68]), або відмінності в споживчих

перевагах – маловірогідно, що рівноважне співвідношення цін P_1 і P_2 у кожній з цих країн буде однаковим, швидше воно буде різним. Припустимо, що в країні А це співвідношення буде більшим, ніж у країні Б (рис. 2.12). На рис. 2.12 представлені криві попиту і пропозиції на один і той самий товар №1, що відображають стан внутрішньої рівноваги попиту і пропозиції при врівноваженому співвідношенні цін в країні А і в країні Б за відсутності міжнародної торгівлі.

Міжнародна рівноважна ціна – це ціна, що врівноважує попит і пропозицію на світовому ринку в результаті дії конкурентних сил. В умовах досконалої конкуренції, а нами було зроблено саме таке припущення, відбувається швидке взаємне пристосування цін попиту і цін пропозиції, а також обсягів попиту і пропозиції. Як правило, міжнародна рівноважна ціна нижче за максимальну ціну, що запропонована виробниками однієї країни, і вище за мінімальну ціну, за якою цей товар готові купувати споживачі іншої країни.

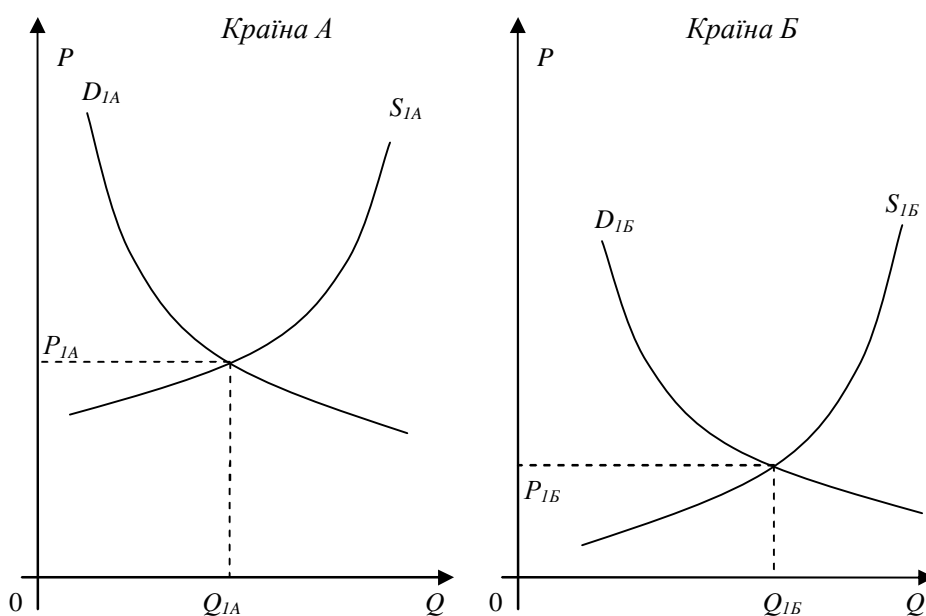

Рис. 2.12. Співвідношення попиту та пропозиції в країнах А та Б

Таким чином, у разі відкриття міжнародного ринку (рис. 2.13), міжнародна рівноважна ціна на товар №1 буде знаходитися в межах між двома внутрішніми (для країни А і країни Б) рівноважними цінами на цей товар, тобто $P_{IB} < P_{IM} < P_{IA}$.

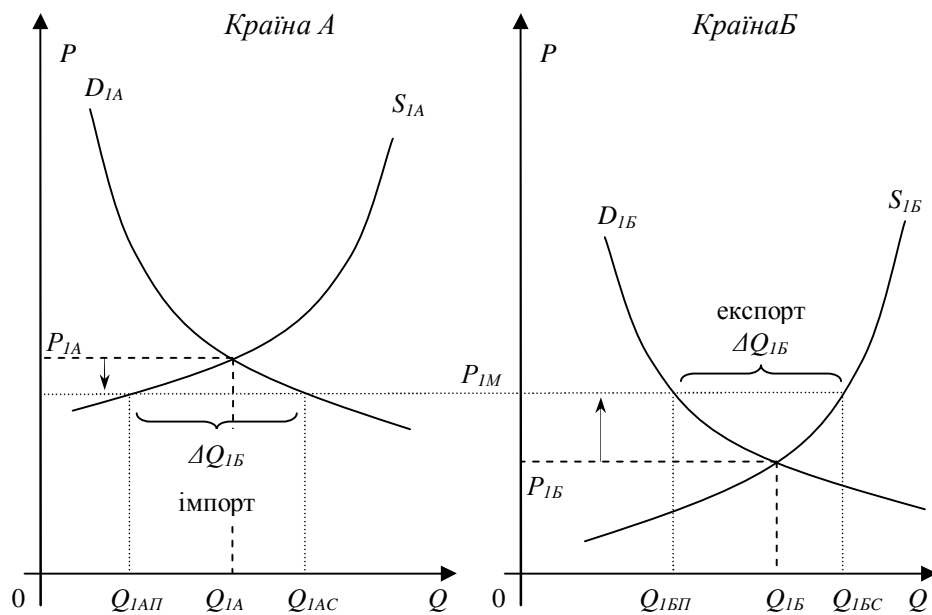

Рис. 2.13 Міжнародна рівновага попиту і пропозиції

На рис. 2.13 показано, що в країні Б відхилення міжнародної ціни P_{1M} вгору (зростання ціни) від внутрішнього рівноважного стану $P_{1Б}$ викличе зростання пропозиції товару №1 від рівноважного положення $Q_{1Б}$ до положення $Q_{1БП}$ і зниження попиту на товар №1 від рівноважного положення $Q_{1Б}$ до положення $Q_{1БС}$. У той же час в країні А відхилення міжнародної ціни P_{1M} вниз (зниження ціни) від внутрішнього рівноважного стану $P_{1А}$, викличе зниження пропозиції товару №1 від рівноважного положення $Q_{1А}$ до положення $Q_{1АП}$ і зростання попиту на товар №1 від рівноважного положення $Q_{1А}$ до положення $Q_{1АС}$.

Виникне ситуація, коли при міжнародній ціні P_{1M} в країні Б пропозиція товару №1 перевищуватиме попит на нього ($Q_{1БП} > Q_{1БС}$). Тобто в країні Б з'явиться надлишок товару №1 ($\Delta Q_{1Б} = Q_{1БП} - Q_{1БС}$). У країні А ми можемо спостерігати іншу картину. У цій країні при міжнародній ціні P_{1M} попит на товар №1 перевищить його пропозицію ($Q_{1АС} > Q_{1АП}$). Тобто в країні А з'явиться дефіцит товару №1 ($\Delta Q_{1А} = Q_{1АС} - Q_{1АП}$), який можна компенсувати за рахунок його надлишку в країні Б. Таким чином, країна Б експортуватиме товар №1 в кількості $\Delta Q_{1Б}$, а країна А імпортуватиме товар №1 в кількості $\Delta Q_{1А}$. Коли обсяг експорту країни Б буде дорівнювати обсягу імпорту країни А, на міжнародному ринку встановиться рівноважна міжнародна ціна на товар №1 (P_{1MP}). Тобто, якщо $\Delta Q_{1Б} = \Delta Q_{1А}$, то $P_{1M} = P_{1MP}$.

Розглянемо, як впливає врахування екологічної складової на цю модель

міжнародної торгівлі. Припустимо, що негативний вплив на навколишнє середовище здійснює тільки виробництво і/або використання (споживання) товару №1. Для боротьби з негативним впливом на навколишнє середовище виробництва і/або споживання товару №1 національні уряди країни А і країни Б зможуть застосовувати заходи еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі, а саме: 1) регулятори матеріальних потоків (екологічні ліцензії, квоти, держзамовлення); 2) бюджетні асигнування охорони навколишнього середовища; 3) непрямі регулятори (екологічні податки, екологічні митні тарифи і т. д.). Усі ці заходи направлені або на обмеження державою доступу на свої внутрішні ринки продукції, що містить компоненти, які забруднюють навколишнє середовище понад встановлені ліміти (тобто покликані захищати навколишнє природне середовище і здоров'я громадян країни-імпортера), або покликані скоротити до мінімуму екологічно небезпечні виробництва на території країни-експортера для забезпечення її власної еколого-економічної безпеки. Застосування еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі значно підвищує ціну подібної продукції і значно знижує її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках.

У нашій моделі застосування еколого-економічного регулювання призведе до збільшення витрат виробництва товару №1, що, у свою чергу, призведе до зростання цін на товар №1. Підвищення цін на товар означає неминуче зрушення кривої пропозиції S вліво в положення S' , що означає скорочення пропозиції товару №1. Таким чином, при тій же рівноважній ціні P_{IP} буде вироблено і запропоновано споживачу меншу кількість товару №1, ніж до застосування еколого-економічного регулювання.

На нашу думку, еколого-економічне регулювання впливає на криву виробничих можливостей. Застосування різних інструментів еколого-економічного регулювання створює дефіцит ресурсів (матеріальних, фінансових) для виробництва продукції, виготовлення і/або споживання якої негативно впливає на навколишнє природне середовище. Еколого-економічне регулювання підвищує собівартість або знижує рентабельність виробництва такої продукції. У результаті економічна система зможе виробляти набагато меншу кількість такого товару, що, у свою чергу, зміщує криву виробничих можливостей вниз і/або вліво.

На початку нашого дослідження ми зробили припущення про те, що товар №2 є

«екологічно чистим», тобто його виробництво і/або споживання не справляє негативного впливу на навколишнє природне середовище. Тому виробництво і споживання товару №2 не схильні до прямого впливу еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі. Таким чином, у нашому випадку крива виробничих можливостей зміститься тільки вниз з положення $Q_{1MAX}Q_{2MAX}$ у положення $Q'_{1MAX}Q_{2MAX}$ (рис. 2.14).

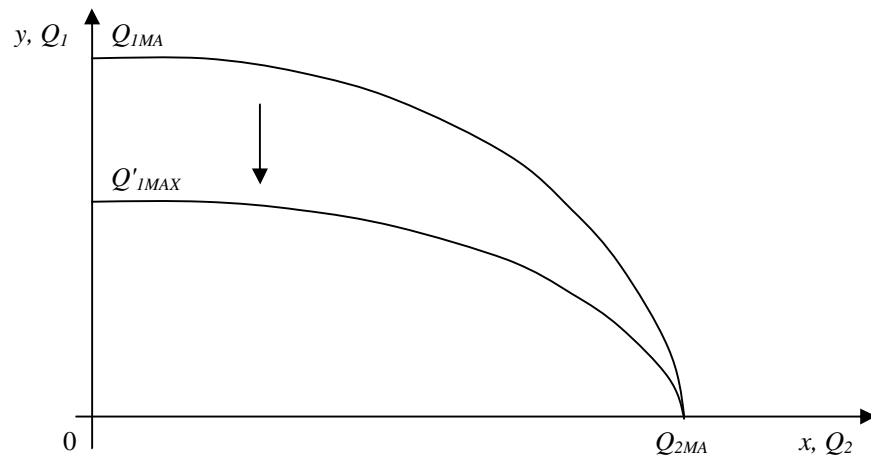

Рис. 2.14. Зсув кривої виробничих можливостей

Розглянемо, яким чином зсув кривої виробничих можливостей викликає зсув точки рівноваги попиту і пропозиції на товари №1 і №2 під дією інструментів еколого-економічного регулювання. Для цього до кривих виробничих можливостей $Q_{1MAX}Q_{2MAX}$ та $Q'_{1MAX}Q_{2MAX}$, що зображені на рис. 2.14, ми повинні побудувати дотичні. Ці дотичні будуть лініями, що показують, які споживчі набори можуть виготовити і реалізувати виробники за умови максимізації свого сукупного чистого доходу. Дотичні матимуть негативний нахил і загалом можуть бути задані лінійною залежністю вигляду (формула 2.1):

$$y = -kx + b, \quad (2.1)$$

У нашому випадку це рівняння набуває наступного вигляду:

$$Q_1 = -\frac{P_2}{P_1}Q_2 + \frac{I}{P_1}, \quad (2.2)$$

де Q_1 – кількість проведеного і реалізованого товару №1;

Q_2 – кількість проведеного і реалізованого товару №2;

P_1 – чистий дохід від реалізації однієї одиниці товару №1;

P_2 – чистий дохід від реалізації однієї одиниці товару №2;

I – сукупний чистий дохід від реалізації певного споживчого набору.

У рівнянні (2.1) коефіцієнт характеризує кут нахилу дотичної до осі x , а саме $k=tg\alpha$. Визначимо $k=tg\alpha$ для функції, заданої рівнянням (2.2). Для цього визначимо координати точок перетину графіка функції, заданої рівнянням (2.2), з осями x і y . Послідовно розв'яжемо наше рівняння відносно Q_1 і Q_2 , отримаємо: якщо $Q_1=0$, тоді $Q_2 = (I/P_2)$, а якщо $Q_2=0$, тоді $Q_1 = (I/P_1)$. Таким чином, точка перетину дотичної з віссю x матиме координати $X_{MAX}(I/P_2;0)$, а з віссю y – $Y_{MAX}(0; I/P_1)$. Знайдемо кут нахилу нашої дотичної щодо осі x (знайдемо $tg\alpha$). Згідно правил вирішення трикутників [3, с. 50] тангенс кута рівний відношенню протилежного катета до прилеглого. У нашому випадку $tg\alpha$ дорівнює відношенню довжини відрізка OY_{MAX} до довжини відрізка OX_{MAX} :

$$tg\alpha = \frac{OY_{MAX}}{OX_{MAX}} = \frac{\frac{I}{P_1}}{\frac{I}{P_2}} = \frac{I \times P_2}{P_1 \times I} = \frac{P_2}{P_1}, \quad (2.3)$$

Таким чином, у рівнянні (2.2) роль коефіцієнта k відіграє відношення (P_2/P_1) , що характеризує відношення чистого доходу від реалізації одиниці товару №2 до чистого доходу від реалізації одиниці товару №1.

Зі збільшенням значення тангенса значення кута нахилу дотичної збільшується. У нашому випадку при зниженні доходу P_1 (доходу від реалізації одиниці «екологічно небезпечного» товару №1) під дією еколого-економічного регулювання значення $tg\alpha$ збільшуватиметься, отже і кут α (кут нахилу дотичної до осі x) теж збільшуватиметься. Таким чином, при зниженні доходу P_1 в результаті впровадження еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі кут нахилу дотичної до кривої виробничих можливостей щодо осі x збільшуватиметься.

На рис. 2.15 побудуємо дотичну e до кривої виробничих можливостей країни А $Q_1^A_{MAX}Q_2^A_{MAX}$ з кутом нахилу α , величина якого прямо пропорційна відношенню $(P_2^A/P_1^A) = P_E$, що склалося в країні А. Точку дотику прямої e і кривої $Q_1^A_{MAX}Q_2^A_{MAX}$ позначимо буквою E . Цій точці відповідає певний обсяг товару №1 і товару №2 – Q_{1E} і Q_{2E} відповідно. Після застосування еколого-економічного регулювання точка перетину кривої $Q_1^A_{MAX}Q_2^A_{MAX}$ зміститься вниз із положення $Q_1^A_{MAX}$ у положення $Q_1^A_{MAX}$. Таким чином, крива виробничих можливостей країни А $Q_1^A_{MAX}Q_2^A_{MAX}$ трансформується в криву $Q_1^A_{MAX}Q_2^A_{MAX}$. Визначимо, яким чином зміститься крива

пропозиції при зсуві кривої виробничих можливостей. Для цього проведемо дотичну g до кривої виробничих можливостей $Q_1^A Q_2^A$ (точку дотику позначимо буквою G) за умови, що кут нахилу дотичної не зміниться ($P_G = P_E = P_2^A / P_1^A = \text{tg}\alpha$).

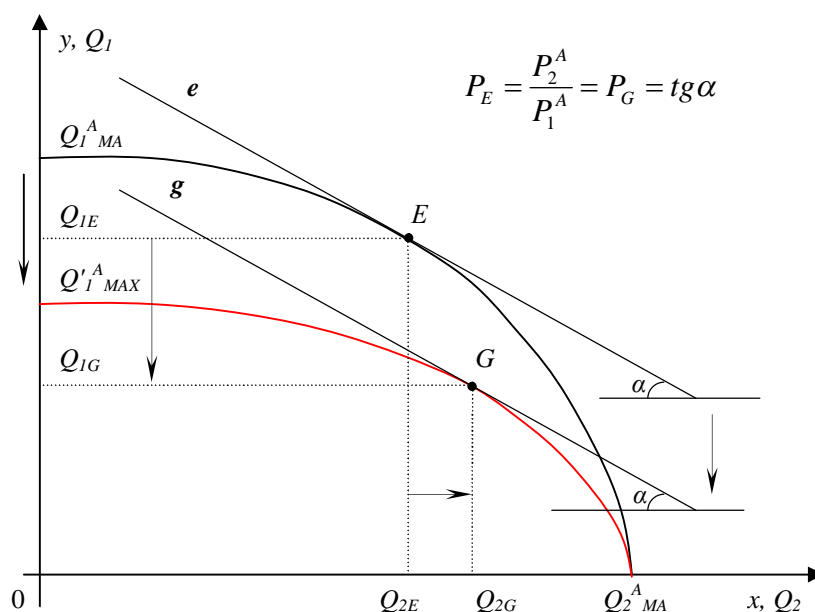

Рис. 2.15. Зсув кривої виробничих можливостей під дією еколого-економічного регулювання в країні А

Як показано на рис. 2.16, зсув кривої виробничих можливостей вниз призводить до зниження пропозиції товару №1 з Q_{1E} до Q_{1G} і зростання пропозиції товару №2 з Q_{2E} до Q_{2G} .

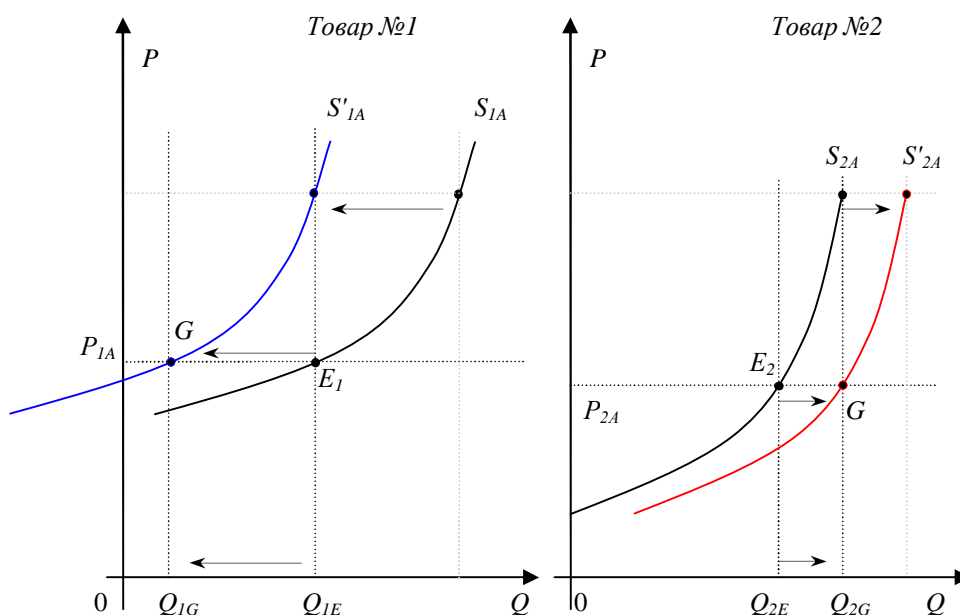

Рис. 2.16. Зсув кривих пропозиції товару №1 і товару №2 під дією еколого-економічного регулювання в країні А

На рис. 2.18 розглянемо вплив еколого-економічного регулювання на обсяг пропозиції товару №1 і товару №2 у країні Б, враховуючи, що крива виробничих можливостей країни Б відрізняється від кривої виробничих можливостей країни А, а також $(P_2^A/P_1^A) \neq (P_2^B/P_1^B)$, тобто $\text{tg}\alpha \neq \text{tg}\beta$.

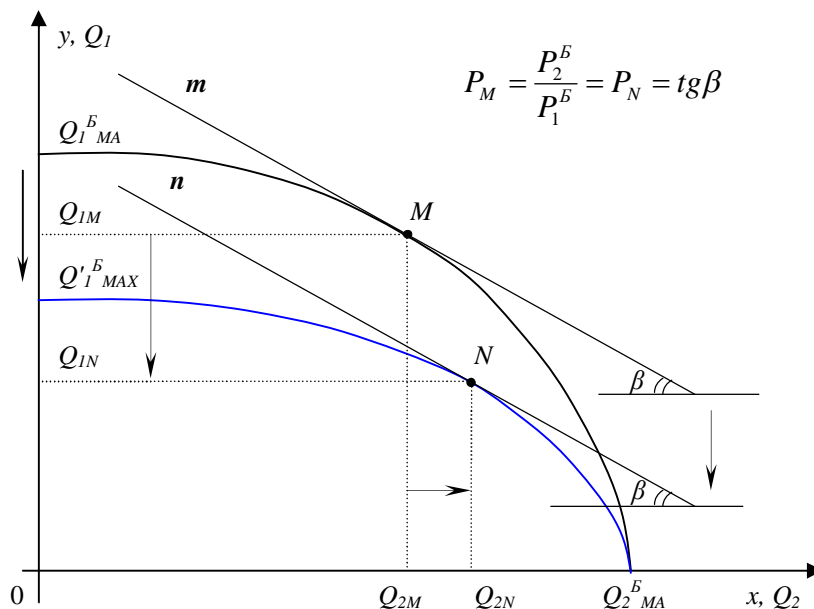

Рис. 2.17. Зсув кривої виробничих можливостей під дією еколого-економічного регулювання в країні А

На рис. 2.18 видно, що зсув кривої виробничих можливостей країни Б вниз також приведе до зниження пропозиції товару №1 з Q_{1M} до Q_{1N} і зростання пропозиції товару №2 з Q_{2M} до Q_{2N} .

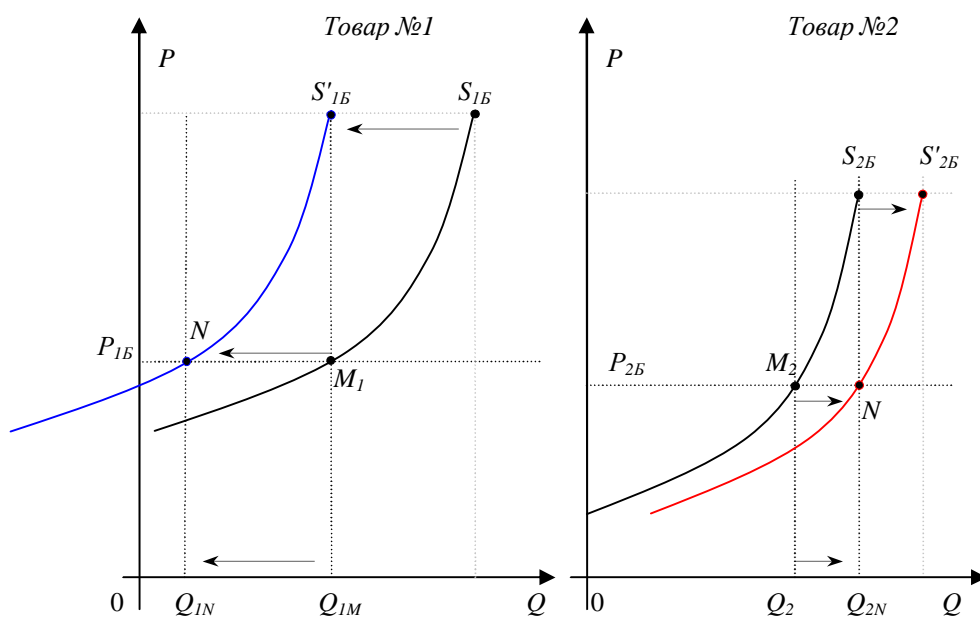

Рис. 2.18. Зсув кривих пропозиції товару №1 і товару №2 під дією еколого-економічного регулювання в країні А

Таким чином, під дією еколого-економічного регулювання пропозиція товару №1 знизиться, а рівноважна ціна зросте в обох країнах. Ситуація, яка складеться на внутрішніх ринках країн А і Б, у загальному вигляді може бути представлена на рис. 2.19.

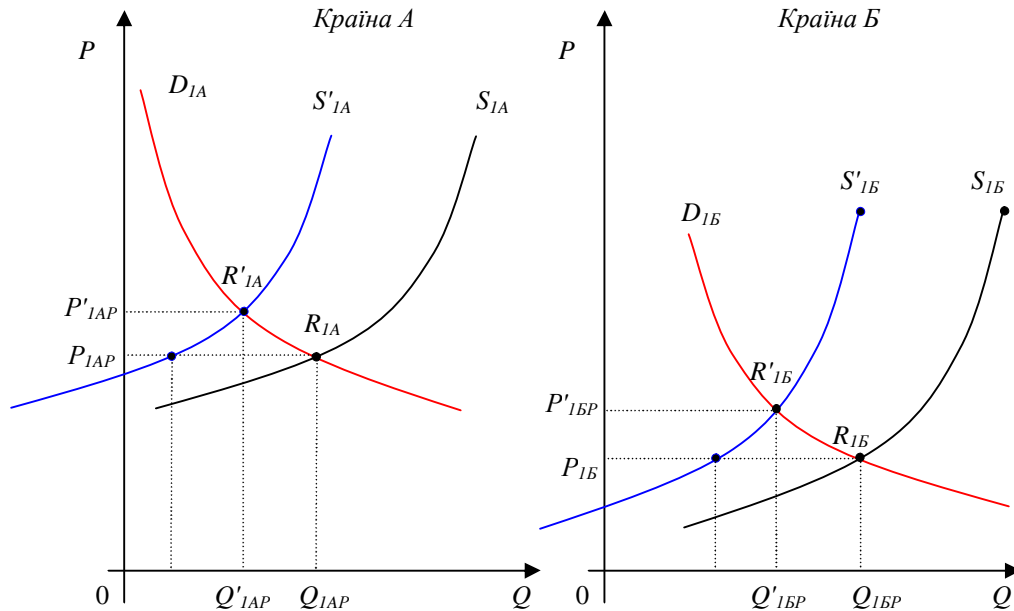

Рис. 2.19. Зсув рівноваги попиту і пропозиції товару №1 в країні А під дією еколого-економічного регулювання

Тепер наше завдання полягає в тому, щоб зрозуміти, який вплив здійснює еколого-економічне регулювання на міжнародну торгівлю (торгівлю товаром №1 між країнами А і Б).

На рис. 2.20 видно, що еколого-економічне регулювання міжнародної торгівлі зміщує міжнародну рівноважну ціну товару №1 з положення P_{1M} у положення P'_{1M} (спостерігається зростання ціни на товар №1), що у свою чергу, викличе скорочення імпорту товару №1 на величину Δ^2 , що дорівнює $\Delta Q_{1A} - \Delta Q'_{1A}$, а в країні Б – скорочення експорту товару №1 на величину ΔE , що дорівнює $\Delta Q_{1B} - \Delta Q'_{1B}$. Причому скорочення обсягу імпорту в країні А відбудеться на ту ж величину, що і скорочення експорту товару №1 у країні Б. Таким чином:

$$\Delta I = \Delta E, \quad (2.4)$$

$$\Delta I = \Delta Q_{1A} - \Delta Q'_{1A} = (Q_{1AC} - Q_{1AP}) - (Q'_{1AC} - Q'_{1AP}), \quad (2.5)$$

$$\Delta E = \Delta Q_{1B} - \Delta Q'_{1B} = (Q_{1BP} - Q_{1BC}) - (Q'_{1BP} - Q'_{1BC}), \quad (2.6)$$

$$(2.5), (2.6) \rightarrow (2.4),$$

$$(Q_{1AC} - Q_{1AP}) - (Q'_{1AC} - Q'_{1AP}) = (Q_{1BP} - Q_{1BC}) - (Q'_{1BP} - Q'_{1BC}), \quad (2.7)$$

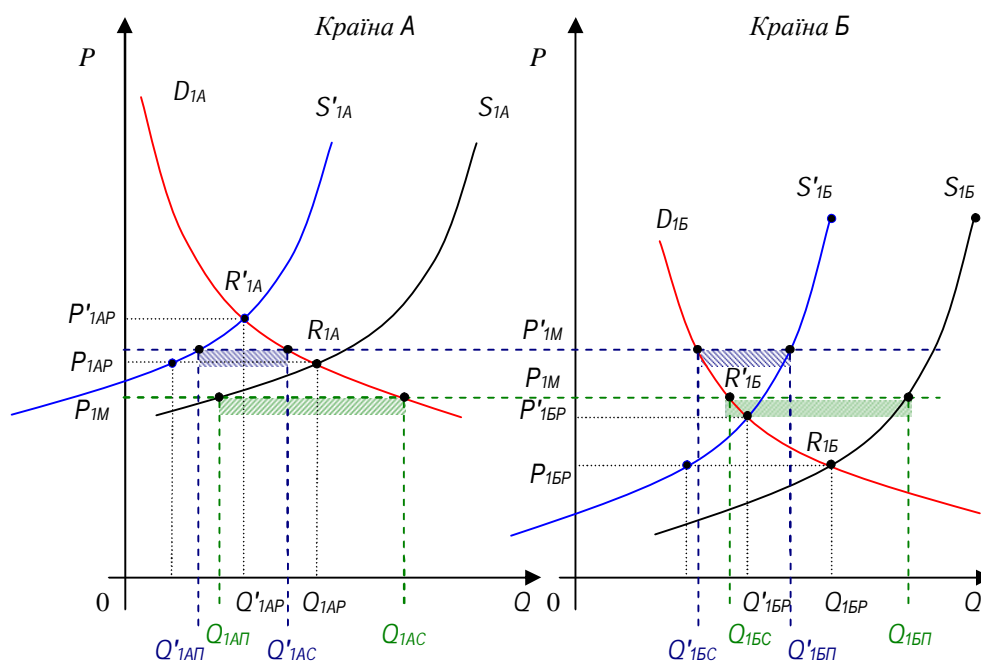

Рис. 2.20. Скорочення експорту-імпорту товару №1 під дією еколого-економічного регулювання міжнародної торгівлі

У сучасних умовах міжнародна торгівля прагне до мінімізації торгових бар'єрів. Економічні рішення, які приймаються керівництвом країн, що розвиваються, в процесі міжнародних економічних відносин при визначенні вигаду від міжнародної торгівлі, як правило, не враховують негативного впливу на навколишнє природне середовище. На нашу думку, вигаш від міжнародної торгівлі повинен зіставлятися з витратами, які викликані погіршенням стану навколишнього природного середовища. У цьому випадку міжнародна торгівля буде економічно доцільна тільки тоді, коли традиційний вигаш перевищуватиме втрати від зниження якості навколишнього природного середовища.

Розглянемо математичну інтерпретацію цього явища. Обсяг виробництва товару в будь-якій країні складається з двох основних складових: 1) обсягу внутрішнього споживання товару; 2) обсягу експорту товару.

Обсяг виробництва товару може бути розрахований за такою формулою:

$$Q_{\Pi} = Q_{ВП} + \Delta Q, \quad (2.8)$$

де Q_{Π} – обсяг виробництва товару;

$Q_{ВП}$ – обсяг внутрішнього споживання товару;

ΔQ – обсяг експорту товару.

Тоді обсяг експорту товару буде дорівнювати:

$$\Delta Q = Q_{\Pi} - Q_{ВП}, \quad (2.9)$$

Розглянемо ситуацію, коли в міжнародних відносинах беруть участь не одна, а декілька країн, наприклад $j \in (\overline{1:T})$. При цьому проводиться і експортується $i \in (\overline{1:N})$ видів товарів, для виробництва яких використовується $k \in (\overline{1:S})$ факторів виробництва.

Хай Q_{ij} – кількість товару i , вироблена в країні j , тоді $\overline{Q}_j \{Q_{1j}; Q_{2j}; Q_{3j}; \dots; Q_{Nj}\}$ – загальна кількість товарів (вектор), вироблених в країні j . Якщо кількість чинника виробництва вигляду k в країні j позначити як Φ_{kj} , тоді $\overline{\Phi}_j \{\Phi_{1j}; \Phi_{2j}; \Phi_{3j}; \dots; \Phi_{Sj}\}$ – загальна кількість (вектор) всіх факторів виробництва j .

З цієї точки зору рівняння (2.9) матиме такий вигляд:

$$\overline{E}_j = \overline{Q}_j - \overline{ВП}_j \quad (2.10)$$

де \overline{Q}_j – обсяг виробництва товарів і послуг у країні j ;

$\overline{ВП}_j$ – обсяг внутрішнього споживання товарів і послуг у країні j ;

\overline{E}_j – обсяг експорту товарів і послуг у країні j .

Кількість факторів виробництва вигляду k , необхідна для виготовлення однієї одиниці товару i , може бути представлена у вигляді матриці A , що складається з елементів a_{ik} за умови, що $i \in (\overline{1:N})$ і $k \in (\overline{1:S})$.

Довкілля є одним із основних факторів економічного розвитку разом з капіталом та трудовими факторами. У той же час стан навколишнього природного середовища прямо залежить від інтенсивності експортно-імпортних операцій та ступеня антропогенного навантаження. Так, наприклад, у праці [123, с. 79] стверджується, що «трудовий потенціал території може оцінюватися кількісним та якісним складом економічно активного населення та його здатністю до створення споживчої вартості в умовах найбільш повного використання робочого часу, фондоозброєності праці та рівня її організації».

Економічна оцінка трудового потенціалу території з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій може здійснюватися за формулою [123 с. 80]:

$$E^{ТП} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \sum_{k=1}^l \sum_{t=1}^T E_{ijkt}^{ТП}, \quad (2.11)$$

де $E_{ijkt}^{ТП}$ – економічна оцінка трудового потенціалу i -ї категорії економічно активного населення з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій, що має j -й освітньо-кваліфікаційний рівень та належить до k -ї вікової категорії в t -му часовому періоді;

n – кількість категорій економічно активного населення;

m – кількість освітньо-кваліфікаційних рівнів економічно активного населення;

l – кількість вікових груп економічно активного населення;

T – розрахунковий період часу оцінки трудового потенціалу території з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій.

У свою чергу, економічна оцінка трудового потенціалу i -ї категорії економічно активного населення з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій, що відноситься до k -ї вікової категорії в t -му часовому періоді здійснюється за такою формулою [123 с. 81–82]:

$$E_{ijkt}^{ТП} = \frac{\sum_{t=1}^T K_{ijkt}^{Л} \frac{M_{ijkt}^{Л}}{100\%}}{\left(1 + \frac{R-I}{100\%}\right)} = \frac{\sum_{t=1}^T K_{ijkt}^{Л. ПИТ} \cdot \varphi_{ijkt} \frac{\frac{\Phi_{ijkt}^{ОП} \cdot k_{СОЦ}}{K_{ijkt}^{Л. УД}}}{100\%}}{\left(1 + \frac{R-I}{100\%}\right)}, \quad (2.12)$$

де $K_{ijkt}^{Л}$ – залучений людський капітал i -ї категорії економічно активного населення з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій, що має j -й освітньо-кваліфікаційний рівень та належить до k -ї вікової категорії в t -му часовому періоді;

$M_{ijkt}^{Л}$ – норма прибутку на залучений людський капітал i -ї категорії економічно активного населення з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій, що має j -й освітньо-кваліфікаційний рівень та відноситься до k -ї вікової категорії в t -му часовому періоді, %;

R – ставка відсотка, що діє на момент трудового потенціалу території;

I – середньорічний темп інфляції за період оцінки трудового потенціалу території;

$K_{ijkt}^{Л.ПІТ}$ – питомий людський капітал одного представника економічно активного населення з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій, що має j -й освітньо-кваліфікаційний рівень та належить до k -ї вікової категорії в t -му часовому періоді;

$Ч_{ijkt}$ – чисельність економічно активного населення, що має j -й освітньо-кваліфікаційний рівень та належить до k -ї вікової категорії в t -му часовому періоді;

$\Phi_{ijkt}^{ОП}$ – фонд оплати праці економічно активного населення, що має j -й освітньо-кваліфікаційний рівень та належить до k -ї вікової категорії в t -му часовому періоді;

$k_{СОЦ}$ – відсоток відрахувань на соціальний захист.

Загальна економічна оцінка трудового потенціалу території з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій ($E^{ТП.ПІК}$) може бути здійснена за формулою [123 с. 83]:

$$E^{ТП.ПІК} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \sum_{k=1}^l \frac{E_{ijkt}^{ТП}}{T}, \quad (2.13)$$

де $E_{ijkt}^{ТП}$ – економічна оцінка трудового потенціалу i -ї категорії економічно активного населення з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій;

T – розрахунковий період часу оцінки трудового потенціалу території з урахуванням еколого-економічних наслідків проведення експортно-імпортних операцій.

У нашому випадку під факторами виробництва розуміється 1) чисельність економічно активного населення; 2) обсяг функціонуючого капіталу і інвестицій; 3) рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище; 4) ступінь національного еколого-економічного регулювання міжнародних економічних відносин; 5) наявність у країні власних ресурсів (мінеральних, лісових, водних ресурсів, родючих ґрунтів і т. п.), необхідних для виробництва продукції.

$$\bar{\Phi}_j = \bar{Q}_j \cdot A \quad (2.17)$$

Для того, щоб за допомогою цієї формули знайти загальну кількість товарів, вироблених в країні j (\bar{Q}_j), необхідне домножити обидві частини рівняння (2.17) на матрицю A^{-1} , обернену до матриці A .

Тоді отримаємо таку рівність:

$$\bar{\Phi}_j \cdot A^{-1} = \bar{Q}_j \cdot A \cdot A^{-1}. \quad (2.18)$$

Добуток матриці A і оберненої до неї матриці A^{-1} дасть одиничну матрицю E , всі елементи головної діагоналі якої будуть дорівнювати 1, а останні – 0:

$$\bar{\Phi}_j \cdot A^{-1} = \bar{Q}_j \cdot E \quad (2.19)$$

Отже,

$$\bar{Q}_j = \bar{\Phi}_j \cdot A^{-1} \quad (2.20)$$

Матрицю A^{-1} , обернену матриці A , можна знайти за такою формулою:

$$A^{-1} = \frac{1}{\det A} \cdot A^* \quad (2.21)$$

де A^* – матриця, яка є союзною відносно до матриці A , тобто якщо

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{21} & a_{31} & \dots & a_{s1} \\ a_{12} & a_{22} & a_{32} & \dots & a_{s2} \\ a_{13} & a_{23} & a_{33} & \dots & a_{s3} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{1N} & a_{2N} & a_{3N} & \dots & a_{sN} \end{pmatrix},$$

тоді A^* матиме такий вигляд:

$$A^* = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} & A_{13} & \dots & A_{1N} \\ A_{21} & A_{22} & A_{23} & \dots & A_{2N} \\ A_{31} & A_{32} & A_{33} & \dots & A_{3N} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{s1} & A_{s2} & A_{s3} & \dots & A_{sN} \end{pmatrix}.$$

Підставимо формулу (2.18) у формулу (2.17) і отримаємо вираз, що показує, що загальна кількість товарів, вироблених у країні j , буде дорівнювати

$$\bar{Q}_j = \bar{\Phi}_j \cdot \frac{A^*}{\det A}. \quad (2.22)$$

Підставимо вираз (2.22) у рівняння (2.17), отримаємо

$$\bar{E}_j = \bar{Q}_j - \bar{B\Pi}_j = \bar{\Phi}_j \cdot \frac{A^*}{\det A} - \bar{B\Pi}_j. \quad (2.23)$$

Економічну оцінку впливу обсягів експортно-імпортних операцій на довкілля та ефективності функціонування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій у системі регіонального управління можна провести за допомогою моделі (1):

$$\left\{ \begin{array}{l} \vec{E}_{EEIO} = -\vec{Y}'; \\ B\Pi = CB + BI + BД_C + P; \\ P' = P - (Y - K) = P - Y'; \\ E_{EEIO} = \sum_{i=1}^n E_i^E + \sum_{j=1}^m E_j^I; \\ E_i^E = \frac{1}{T} \int_0^T [Y_i^E(t) - M_{Y_i^E} \llbracket f_i^E(t + \Delta t) - M_{f_i^E} \rrbracket] dt; \\ E_j^I = \frac{1}{T} \int_0^T [Y_j^I(t) - M_{Y_j^I} \llbracket f_j^I(t + \Delta t) - M_{f_j^I} \rrbracket] dt, \end{array} \right. \quad (2.24)$$

де \vec{E}_{EEIO} – регулюючий вектор дії механізму; \vec{Y}' – вектор деструктивної дії екологічного фактора з урахуванням фактичної компенсації; $B\Pi$ – валовий регіональний продукт; CB – споживчі витрати; BI – валові внутрішні інвестиції; P – зовнішньоторговельне сальдо без урахування екологічного фактора; $BД_C$ – витрати держави на споживання; P' – зовнішньоторговельне сальдо з урахуванням екологічного фактора; K – фактична компенсація антропогенного навантаження на навколишнє середовище; E_{EEIO} – загальний ефект дії організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій; E_i^E – ефект дії організаційно-економічного механізму екологізації експортних операцій; E_j^I – ефект дії організаційно-економічного механізму екологізації імпортних операцій; T – період часу; $Y_i^E(t)$ – функція залежності антропогенного навантаження від обсягів експортних операцій у часі; $M_{Y_i^E}$ – математичне очікування Y_i^E ; $f_i^E(t + \Delta t)$ – функція відгуку експортних операцій; $M_{f_i^E}$ – математичне очікування f_i^E ; $Y_j^I(t)$ – функція залежності антропогенного навантаження від обсягів імпортних операцій у часі; $M_{Y_j^I}$ – математичне очікування Y_j^I ; $f_j^I(t + \Delta t)$ – функція відгуку імпортних операцій; $M_{f_j^I}$ –

математичне очікування f_j^l .

Таким чином, обсяг зовнішньоторговельних операцій (експорт товарів і послуг) з урахуванням екологічного фактора пропонується визначати як різницю між обсягом виробництва товарів і послуг з урахуванням еколого-економічного регулювання і обсягом внутрішнього споживання цих товарів.

Обсяги викидів в атмосферне повітря, яких завдає виробництво на експорт 1 грн товарної продукції, можна розрахувати за формулою

$$b_j^{EKC} = \frac{\sum_{i=1}^t \frac{B_{ij}^{\Sigma} \cdot b_j^{EKC} \cdot a_j^{EKC}}{E_{ij}^{\Sigma} \cdot k_j^{EKC}}}{t}, \quad (2.25)$$

де E_{ij}^{Σ} - обсяг експорту j -го товарного потоку в i -м періоді; B_{ij}^{Σ} - сумарний обсяг викидів в атмосферне повітря; a_j^{EKC} - питома вага антропогенного навантаження j -го експортного товарного потоку; b_j^{EKC} - питома вага j -го експортного товарного потоку в загальній структурі викидів; k_j^{EKC} - питома вага j -го експортного товарного потоку в загальному обсязі експорту; j – номер товарного потоку; i – номер періоду часу; t – кількість періодів часу.

Обсяги скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти Сумської області, яких завдає виробництво на експорт 1 грн товарної продукції, можна визначити за формулою

$$c_j^{EKC} = \frac{1}{t} \cdot \sum_{i=1}^t \frac{C_i^{\Sigma} \cdot b_j^{EKC} \cdot a_j^{EKC}}{E_i^{\Sigma} \cdot k_j^{EKC}}, \quad (2.26)$$

де C_i^{Σ} - сумарний обсяг скидання шкідливих речовин у водні об'єкти Сумської області в i -му періоді; E_i^{Σ} - сумарний обсяг експорту продукції в i -му часовому періоді; a_j^{EKC} - питома вага антропогенного навантаження j -го експортного товарного потоку; b_j^{EKC} - питома вага j -го експортного товарного потоку в загальній структурі скидань; k_j^{EKC} - питома вага j -го експортного товарного потоку в загальному обсязі експорту; j – номер товарного потоку; i – номер періоду часу; t – кількість періодів часу.

Обсяг розміщення виробничих відходів у ґрунті, яких завдає виробництво на експорт 1 грн товарної продукції, можна визначити за формулою

$$P_j^{EKC} = \frac{1}{t} \cdot \sum_{i=1}^t \frac{P_i^{\Sigma} \cdot b_j^{EKC} \cdot a_j^{EKC}}{E_i^{\Sigma} \cdot k_j^{EKC}}, \quad (2.27)$$

де P_i^{Σ} - сумарний обсяг розміщення відходів виробництва у групі в i -му часовому періоді; E_i^{Σ} - сумарний обсяг експорту продукції в i -му часовому періоді; a_j^{EKC} - питома вага антропогенного навантаження j -го експортного товарного потоку; b_j^{EKC} - питома вага j -го експортного товарного потоку в загальній структурі розміщення виробничих відходів; K_j^{EKC} - питома вага j -го експортного товарного потоку в загальному обсязі експорту; j – номер товарного потоку; i – номер періоду часу; t – кількість періодів часу.

Обсяг викиду шкідливих речовин, яких заподіює імпорту і споживання 1 грн товарної продукції можна визначити за формулою

$$b_j^{IMP} = \frac{1}{t} \cdot \sum_{i=1}^t \frac{B_i^{\Sigma} \cdot b_j^{IMP} \cdot a_j^{IMP}}{I_i^{\Sigma} \cdot k_j^{IMP}}, \quad (2.28)$$

де B_i^{Σ} - загальний обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря в i -м часовому періоді; I_i^{Σ} - загальний об'єм імпорту в i -м часовому періоді; b_j^{IMP} - питома вага j -го імпортного товарного потоку в загальній структурі викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря; a_j^{IMP} - питома вага антропогенного навантаження j -го імпортного товарного потоку; k_j^{IMP} - питома вага j -го імпортного товарного потоку в загальному обсязі імпорту; j – номер товарного потоку; i – номер періоду часу; t – кількість періодів часу.

Обсяги скидання забруднюючих речовин у водні джерела Сумської області можна визначити за формулою

$$C_j^{IMP} = \frac{1}{t} \cdot \sum_{i=1}^t \frac{C_i^{\Sigma} \cdot b_j^{IMP} \cdot a_j^{IMP}}{I_i^{\Sigma} \cdot k_j^{IMP}}, \quad (2.29)$$

де C_i^{Σ} - сумарний обсяг скидання шкідливих речовин у водні джерела області в i -му часовому періоді; b_j^{IMP} - питома вага j -го імпортного товарного потоку в структурі скидання шкідливих речовин у водні джерела; a_j^{IMP} - питома вага антропогенного навантаження j -го імпортного товарного потоку; k_j^{IMP} - питома вага j -го імпортного товарного потоку в загальному обсязі імпорту; j – номер товарного потоку; i – номер періоду часу; t – кількість періодів часу.

Обсяги розміщення відходів в ґрунті, яких заподіює споживання 1 грн імпоротної товарної продукції, можна визначити за формулою

$$P_j^{IMP} = \frac{1}{t} \cdot \sum_{i=1}^t \frac{P_i^{\Sigma} \cdot b_j^{IMP} \cdot a_j^{IMP}}{I_i^{\Sigma} \cdot k_j^{IMP}}, \quad (2.30)$$

де P_i^{Σ} - сумарний обсяг розміщення відходів в ґрунті в i -м часовому періоді;

b_j^{IMP} - питома вага j -го імпортного товарного потоку в структурі розміщення відходів

у ґрунті; a_j^{IMP} - питома вага антропогенного навантаження j -го імпортного товарного

потоку; k_j^{IMP} - питома вага j -го імпортного товарного потоку в загальному обсязі

імпорту; j - номер товарного потоку; i - номер періоду часу; t - кількість періодів

часу.

На нашу думку, як ефективний інструмент еколого-економічного регулювання експортно-імпортних операцій може бути застосований спеціальний митний тариф, визначений з урахуванням впливу екологічного фактора за формулою

$$C_{СПЕЦ} = (C_{НОМ} - \lambda \cdot C_{НОМ}^{IK}) \cdot \left(1 + \frac{E_i^{ЕМЕВ}}{Q_i} \right), \quad (2.31)$$

де $C_{СПЕЦ}$ - ставка спеціального митного тарифу, що враховує вплив експортно-

імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища; $C_{НОМ}$ -

номінальна ставка митного тарифу на кінцевий продукт; $C_{НОМ}^{IK}$ - номінальна ставка

митного тарифу на імпортовані компоненти кінцевого продукту; λ - частина

вартості імпортованих компонентів у вартості кінцевого продукту $E_i^{ЕМЕВ}$ - ефект дії

організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій

для кінцевого продукту j -го виду в i -му товарному потоці; Q_{ij} - обсяг кінцевого

продукту j -го виду (у натуральних величинах) в i -му товарному потоці; i - номер

(вид) товарного потоку; j - номер (вид) кінцевого продукту.

В нашому випадку формула для розрахунку спеціального екологічного митного тарифу матиме такий вигляд

$$C_{СЕМТ} = \frac{1}{t} \cdot \sum_{i=1}^t \frac{(Y_i - K_i) \cdot k_{1j}}{Q_i \cdot k_{2j}} \quad (2.32)$$

де Y_i - екологічна ємність експорту або імпорту в i -й період часу; K_i - фактична

компенсація екологічної ємності експортно-імпортних операцій суб'єктами

господарювання в i -й період часу; k_{1j} - питома вага j -го експортного або імпортного товарного потоку в структурі екологічної ємності експортно-імпортних операцій; k_{2j} – питома вага j -го імпортного товарного потоку в загальному обсязі імпорту; j – номер товарного потоку; i – номер періоду часу; t – кількість періодів часу.

Спеціальне мито може застосовуватися в трьох основних випадках. По-перше, як засіб захисту українських виробників – для захисту національного товаровиробника у разі, коли товари ввозяться на митну територію України в обсягах та за таких умов, що заподіюють значної шкоди або створюють загрозу заподіяння значної шкоди національному товаровиробнику. По-друге, як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, які порушують національні інтереси у сфері зовнішньоекономічної діяльності. По-третє, як заходи у відповідь на дискримінаційні та недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та утискають інтереси України.

Висновки до другого розділу

1. Під організаційно-економічним механізмом екологізації експортно-імпортних операцій розуміється система інституційних структур, принципів їх організації, економічних методів, способів і прийомів впливу на суб'єкти господарювання, які забезпечують дотримання екологічних норм і нормативів та вимог чинного законодавства під час проведення експортно-імпортних операцій. Науково-методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій базується на використанні показників екологічної ємності експортно-імпортних товарних потоків та впровадженні спеціального екологічного митного тарифу в системі їх регулювання.

2. Механізм екологізації міжнародних економічних відносин складається з трьох основних підсистем: політичної, правової і господарсько-економічної.

3. Можна сформулювати такі основні характерні риси сучасного механізму екологізації ЕІО: 1) розгляд механізму екологізації ЕІО як цілісної системи елементів, нерозривно пов'язаних із зовнішнім середовищем; 2) використання

ситуаційного підходу при розгляді механізму екологізації ЕІО; 3) гостра необхідність розроблення механізму екологізації ЕІО, що поєднує системний підхід до постановки завдань та до їх реалізації; 4) визначальне значення інноваційного еколого-орієнтованого регулювання ЕІО, що забезпечує сприйнятливність організації до всього нового (до передових досягнень науки і техніки), для постійного розвитку і подальшого успішного функціонування національної економіки; 5) соціально-економічна відповідальність керуючої підсистеми перед керованою (як перед окремими людьми, окремими суб'єктами господарювання, так і перед суспільством у цілому) за результати еколого-орієнтованого регулювання ЕІО.

4. Особливе місце механізму екологізації ЕІО в управлінні економікою пояснюється тим, що саме такий механізм забезпечує інтеграцію інтересів охорони навколишнього середовища і економічних процесів, які протікає в країні, зв'язує в єдине ціле внутрішні ресурси країни і її зовнішнє середовище, підсилюючи адаптивність і конкурентоспроможність національної економіки.

5. Основна мета механізму екологізації ЕІО визначається нами як створення умов, що забезпечують при здійсненні ЕІО узгодження економічних і екологічних інтересів суб'єктів господарювання і суспільства в цілому за допомогою використання економічних важелів і стимулів.

6. Конкретні цілі механізму формуються відповідно до його основної мети. Конкретні цілі одночасно є і завданнями механізму екологізації ЕІО, а саме: 1) стимулювання застосування екологічно безпечних технологій виробництва продукції або технологій, що забезпечують найменшу деструктивну дію на навколишнє природне середовище; 2) стимулювання дотримання технологічної дисципліни для забезпечення екологічних вимог до технологічних процесів при виробництві продукції; 3) стимулювання процесів створення екологічно безпечної продукції, техніки і технологій; 4) стимулювання раціонального використання природних ресурсів; 5) стимулювання використання сировини, матеріалів енергетичних ресурсів, що відповідають жорстким екологічним вимогам; 6) стимулювання попиту на екологічно безпечну продукцію з боку покупців і споживачів; 7) стимулювання екологічності утилізації продукції і відходів;

8) забезпечення екологічної безпеки транзитного переміщення вантажів;
9) економічна оцінка наслідків «експорту-імпорту» неекологічної продукції, технологій та послуг і розроблення відповідних інструментів регулювання;
10) урахування екологічних факторів та обмежень в теорії та практиці міжнародної торгівлі, вивчення впливу національної еколого-економічної політики на конкурентоспроможність вітчизняної продукції, послуг та економічної системи в цілому; 11) теоретичне обґрунтування та розроблення відповідної міжнародної еколого-економічної політики з урахуванням вимог сталого розвитку.

7. Аналіз взаємозв'язків між рівнями і складовими структури організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій дав можливість на основі застосування системного підходу побудувати структуру організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, який складається з керуючої, керованої підсистем, підсистеми регулювання ЕІО з урахуванням вимог екологічної безпеки, прямих та зворотних зв'язків у внутрішньому та зовнішньому середовищі, здійснити докладний опис елементів механізму та взаємозв'язків між ними. Урахування інтеграції цілей суб'єктів зовнішньоекономічних відносин щодо забезпечення глобальної екологічної безпеки дозволяє підсилити адаптивність та конкурентоспроможність національної економіки.

8. Методичні положення економічної оцінки впливу експортно-імпортних операцій на довкілля та ефективності функціонування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій У системі управління економічним потенціалом території враховують такі показники, як: ефект дії організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій; залежність антропогенного навантаження від обсягів експортно-імпортних операцій у часі; зовнішньоторговельне сальдо без та з урахуванням екологічного фактора; компенсація наслідків антропогенного навантаження на навколишнє середовище.

Матеріали розділу відображені у публікаціях: [23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 36, 40]

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Аналіз еколого-економічних проблем здійснення експортно-імпортних операцій на територіальному рівні

Сучасні процеси глобальної трансформації демонструють ряд суперечностей, серед яких однією з основних є суперечність між інтересами економічного розвитку і захистом навколишнього природного середовища [18, с.96]. Перетворення окремих національних проблем навколишнього середовища в глобальну екологічну загрозу привело до появи так званої концепції сталого розвитку. Сьогодні необхідно перейти до такої форми глобального розвитку, за якої згладжувалися б суперечності між економічним розвитком і збереженням навколишнього природного середовища, збалансованим природокористуванням і цілісністю екосистем, тобто до такої форми, при якій нинішнє покоління не підривало б природно-екологічну базу майбутнього.

Сьогодні здатність країни одночасно вирішувати складні питання економічного розвитку і екологічної безпеки залежить від глобального характеру конфлікту між економічним зростанням і екологічною ситуацією незалежно від індивідуальних особливостей країн, їх економічних систем і ступеня техногенного навантаження на навколишнє природне середовище [18, с.96].

У сучасних умовах міжнародна економіка є цілісним системним утворенням. Вона складається з сукупності національних господарств різних країн світу, з'єднаних між собою різноманітними економічними відносинами. Поглиблення інтернаціоналізації товарних, фінансових ринків і ринків капіталу підсилює взаємозв'язок і взаємозалежність національних економічних систем, що все більше впливає на розвиток кожної окремої країни. Розвиток економічних відносин з іншими державами або регіональними групами може давати країні як переваги, так і певні проблеми. З одного боку, участь країни в міжнародному розподілі праці дозволяє їй ефективніше розподіляти наявні ресурси, реалізуючи на світовому

ринку товари, у виробництві яких вона має конкурентні переваги, в обмін на необхідні товари і ресурси, які країна не виробляє. З іншого боку, вихід на світовий ринок може стати причиною критичної залежності національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків і нераціональної структури експорту з переважаючим сировинним характером [42, с.133].

Крім того, у країн з незначним конкурентним потенціалом розвивається стійка залежність від торгових партнерів і значно зменшуються можливості позбавитися від статусу постачальників сировини і напівфабрикатів на світовий ринок. У цьому полягає певна суперечність відкритості економіки, але у сучасних умовах складно навіть уявити економіку, що прагнула б функціонувати тільки за рахунок внутрішніх резервів, не враховуючи тенденцій світового розвитку і не беручи участі у світових господарських процесах [11, с. 93].

Аналіз характеру та наслідків зовнішньоекономічної політики України впродовж її руху до відкритої економічної системи дає підстави стверджувати, що основними недоліками такої політики були: 1) відсутність синхронізованих дій держави в проведенні внутрішніх еколого-економічних реформ і трансформаційних процесів у зовнішньоекономічній сфері; 2) безсистемність реалізації зовнішньої еколого-економічної політики держави без чіткого визначення її тактичних та стратегічних цілей.

Останні десятиліття характеризуються розширенням зони бідності у світі за рахунок країн, що входили до складу колишнього СРСР [93]. Перебуваючи в зоні бідності, Україна входить до групи країн, що формують периферію світової економіки [119, с. 103], володіючи величезним природно-ресурсним і виробничо-економічним потенціалом.

Відмітною рисою виробництва товарів та послуг Сумської області в період з 1996 по 2007 рік є стійка тенденція до зростання обсягів випуску продукції і надання послуг. Так, у 2007 році обсяг виробництва товарів та послуг Сумської області порівняно з 1996 роком збільшився більш ніж у 4,8 рази і становив приблизно 22,14 млрд. грн. Зміна обсягів виробництва товарів та послуг у Сумській області наведена на рис. 3.1.

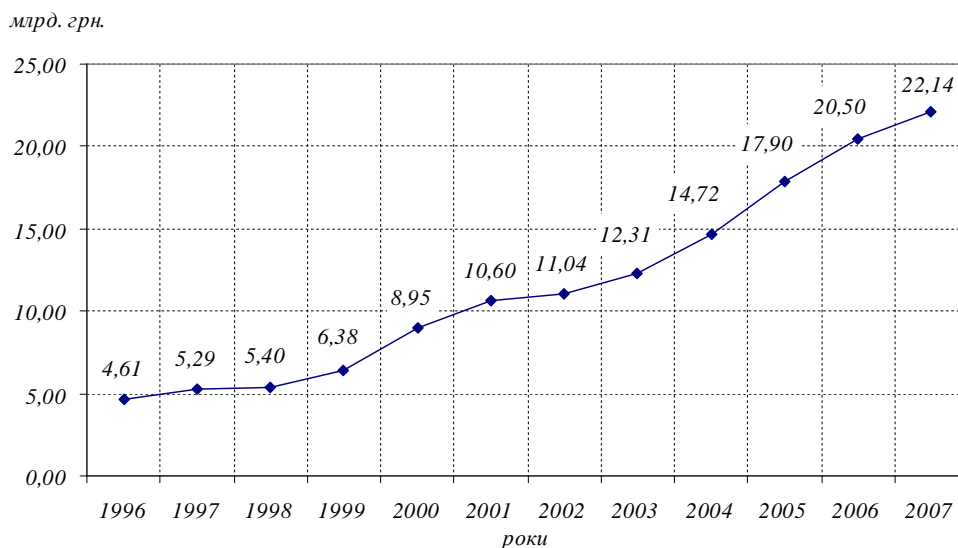

Рис. 3.1 Динаміка виробництва товарів та послуг у Сумській області

У структурі виробництва товарів та послуг Сумської області переважають такі види економічної діяльності, як добувна промисловість, сільське господарство, харчова промисловість, хімічна промисловість, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, металургійне виробництво, виробництво машин та устаткування, виробництво та розподілення енергії, будівництво, транспорт та інші види економічної діяльності. Загальна галузева структура виробництва товарів та послуг Сумської області та її динаміка представлені на рис. 3.2.

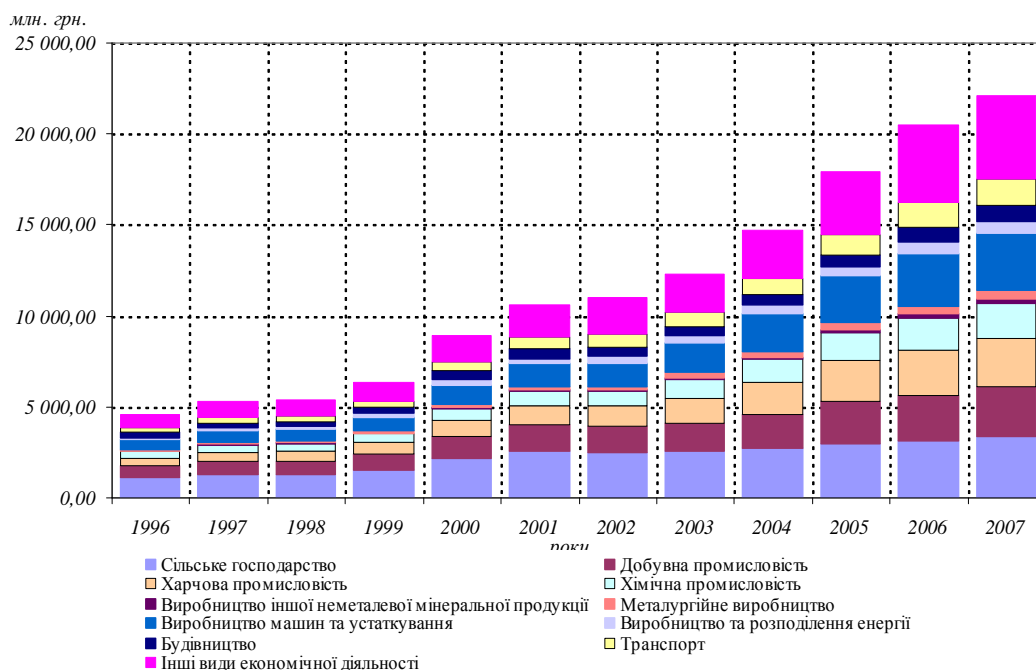

Рис. 3.2. Динаміка структури випуску товарів та послуг у Сумській області за видами економічної діяльності

Обсяги виробництва товарів та послуг Сумської області у вартісному вираженні за період з 1996 по 2007 рр. представлені в таблицях Б.1 та Б.2 (додаток Б).

Відмітною рисою промисловості Сумської області від багатьох інших регіонів України і світу є пропорційний розвиток усіх основних галузей, спрямованість багатьох підприємств на випуск кінцевого продукту, стійка експортна орієнтація їх діяльності.

Частка переробної промисловості у структурі випуску товарів та послуг Сумської області становить від 31,9% у 1996 році до 38,5% у 2007 році [115, с.47]. Таким чином, частка переробної промисловості у структурі випуску товарів та послуг Сумської області на сьогодні навіть вище, ніж в економічно розвинених країнах, що, у свою чергу, обумовлює достатньо високе антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище області.

Добувна промисловість Сумської області охоплює підприємства з видобування нафти, газу і торфу. В області видобувається понад 40 відсотків усієї нафти і близько 10 відсотків газу країни. Обсяги виробництва продукції зростають, галузь має значний потенціал і динамічно розвивається, незважаючи на деяке зниження її частки в загальному обсязі виробництва товарів та послуг. У структурі виробництва товарів та послуг Сумської області спостерігається поступове зниження значущості добувної промисловості, незважаючи на активне розроблення нафтогазових родовищ. За даними Головного управління статистики у Сумській області [115, с.47], в 1996 році частка добувної промисловості в загальному обсязі виробництва товарів та послуг становила 13,2%, а в 2007 році вона скоротилася до 12,2% (табл. Б.3). Це відповідає загальносвітовим тенденціям скорочення частки добувної промисловості в загальному обсязі виробництва товарів та послуг.

Певною мірою всі зміни в макрогалузевій структурі світового виробництва проектується і на структуру виробництва товарів та послуг Сумської області. Зміни галузевої структури переробної промисловості Сумської області відбивають процеси інтенсифікації міжнародних економічних відносин, підвищення якісних характеристик виробництва і його економічної ефективності. Структура переробної промисловості Сумської області наведена в таблиці Б.4.

Аналіз статистичних даних показав, що в Сумській області найбільш швидкими темпами розвивалися такі галузі, як сільське господарство, добувна, хімічна, харчова промисловість, машинобудування і транспорт. Найбільш значущими за вагомістю і за вартістю продукції у структурі переробної промисловості є такі основні галузі: 1) виробництво машин і устаткування – 37,09%; 2) харчова промисловість – 31,94%; 3) хімічна промисловість – 22,91%.

Частка продукції машинобудування в загальному обсязі виробництва товарів та послуг Сумської області знаходиться на рівні економічно розвинених країн і продовжує збільшуватися. Машинобудування є провідною галуззю промисловості Сумської області. Тут забезпечуються робочими місцями близько 50% всіх зайнятих в промисловості. У структурі машинобудування Сумської області виділяється виробництво продукції хімічного машинобудування, нафтовидобувного устаткування, газоперекачувальних агрегатів, різних типів насосів, промислової трубопровідної арматури, технологічного устаткування для переробної промисловості, засобів автоматизації та іншої складної високотехнологічної продукції.

Хімічна промисловість Сумської області є сучасною галуззю промисловості. Вона адаптується під різні можливості застосування новітніх технологічних рішень у випуску досить широкого асортименту продукції. У галузевій структурі хімічної промисловості Сумської області переважають: 1) основна хімія; 2) хіміко-фотографічна промисловість. На підприємствах хімічної промисловості у Сумській області виробляються мінеральні добрива, сірчана кислота, мінеральні пігменти, кормові добавки, хімічні реактиви, лакофарбова продукція, магнітна стрічка, кінофотоплівка, гумотехнічні вироби тощо.

У Сумській області відбувається поступова переорієнтація агропромислового виробництва на випуск продукції, яка має високий ринковий попит і приносить достатньо високий дохід. При цьому слід ураховувати, яким чином вирощування тієї або іншої сільськогосподарської культури (особливо культури, що вирощується на експорт) впливає на виснаження сільськогосподарських угідь. Інтереси держави, місцевих органів влади і підприємців у вирішенні цих питань повинні повністю

збігатися. Сьогодні об'єктивно існує три основні напрями розвитку підприємств агропромислового комплексу Сумської області: 1) максимальне забезпечення потреб внутрішнього ринку України в натуральних продуктах харчування високої якості; 2) забезпечення харчової промисловості необхідною сировиною; 3) подальше збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки. Однією з основних проблем Сумської області залишається залучення до аграрного бізнесу ефективних власників, які були б зацікавлені у вкладенні капіталу в цей вид економічної діяльності. Потенціал Сумської області дозволяє не тільки забезпечувати високоефективне сільськогосподарське виробництво, але й випускати високоякісну сільськогосподарську продукцію, що відповідає міжнародним стандартам.

У Сумській області є розвинена харчова промисловість, особливо кондитерська, цукрова і м'ясо-молочна. Харчова промисловість Сумської області переважно працює на місцевій сировині, має достатньо низьку капіталоемність і швидкий обіг засобів. Продукція галузі займає значний сегмент внутрішнього ринку, орієнтована переважно на кінцевого споживача і має стабільно високий попит. Харчова промисловість є однією з найбільш перспективних і життєздатних галузей промисловості Сумської області. Значна частина її продукції вивозиться за межі області та України.

Незважаючи на незначну частку в галузевій структурі виробництва товарів та послуг Сумської області легкої, лісової, деревообробної, борошномельно-круп'яної промисловості та промисловості будівельних матеріалів, ці галузі відіграють помітну роль в економіці області. Легка промисловість, так само, як і харчова, є перспективною і вигідною для інвестування і має певні об'єктивні переваги перед іншими галузями. У складі легкої промисловості діють підприємства з виробництва взуття, швейних, трикотажних, гардинно-тюлевих виробів, тканин, пряжі, нетканих матеріалів, виробів художнього ткацтва, здійснюється первинна переробка льону і конопель. Виробнича діяльність підприємств легкої, лісової, деревообробної, борошномельно-круп'яної промисловості та промисловості будівельних матеріалів значною мірою базується на сировинних ресурсах Сумської області. Цей факт

позитивно впливає на матеріально-сировинне забезпечення виробництва, проте є важливим фактором антропогенного навантаження на навколишнє середовище Сумської області.

Зовнішня торгівля є основою економічного зростання Сумської області, особливо в умовах обмеженості внутрішнього попиту на продукцію. Процеси, що відбуваються в зовнішньоторговельному обороті Сумської області, де в чому відрізняються від загальної картини по Україні в цілому. Це обумовлено насамперед специфікою функціонування промислово-аграрного комплексу регіону, а також є наслідком процесів у сфері зовнішньоекономічної політики і економіки України.

Зовнішньоторговельний оборот Сумської області за останні роки має тенденцію до постійного зростання, а з 2003 року із значним перевищенням експорту над імпортом. Динаміка обсягів експортно-імпортних операцій Сумської області у вартісному вираженні представлені на рис. 3.3 [115, с.262].

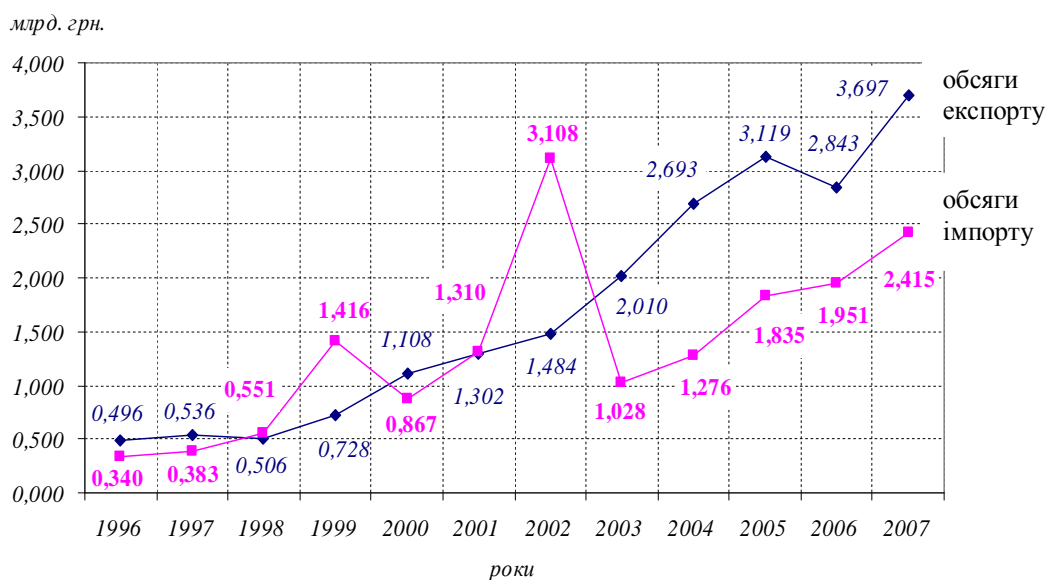

Рис. 3.3. Динаміка обсягів експортно-імпортних операцій Сумської області

Підтверджує ці позитивні тенденції структура експорту та імпорту, динаміка питомої ваги основних груп товарів, а також обсягів здійснених експортно-імпортних операцій (табл. Б.5, табл. Б.6).

Основними видами економічної діяльності, що орієнтовані на експортно-імпортні операції, є: сільське господарство, добувна промисловість, харчова промисловість, хімічна промисловість, виробництво іншої неметалічної мінеральної

продукції, металургійне виробництво, виробництво машин і устаткування, будівництво, транспорт та інші види економічної діяльності.

За 2007 рік обсяги експорту товарів та послуг порівняно з 2006 роком збільшились на 30,02% (порівняно з 1996 роком на 646,15%), а імпорту – на 23,80% (порівняно з 1996 роком на 610,96%) і становили відповідно 3697,45 млн. грн. та 2415,40 млн. грн. Позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу Сумської області збільшилось порівняно з 2006 роком на 43,65% і становило 1282,05 млн. грн. (у 2006 році – 892,50 млн. грн.), а порівняно з 1996 роком на 723,04% (у 1996 році позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу Сумської області становило 155,77 млн. грн.).

Коефіцієнт покриття імпорту експортом становив 1,53 (у 2006 році – 1,45, а у 1996 році – 1,46). Показники, що характеризують зовнішньоторговельний баланс Сумської області, демонструють стійку тенденцію до збільшення обсягів експортно-імпортних операцій з суттєвою перевагою обсягів експорту над обсягами імпорту. Така тенденція є позитивною і сприяє економічному розвитку Сумської області.

Наявний природно-ресурсний і виробничий потенціал Сумської області забезпечує конкурентоспроможність продукції машинобудування (54,02%), хімічного виробництва (20,79%), сільського господарства (7,48%), металургійного виробництва (4,86%) і транспортних послуг (3,72%) на закордонних ринках збуту.

У структурі експортно-імпортних операцій Сумської області відбулося незначне збільшення порівняно з 2006 роком частки товарів у експорті (+1,92%) та імпорті (+6,50%). Структура зовнішньої торгівлі товарами та послугами Сумської області представлена на рис. Б.1.

Зовнішньоекономічна діяльність України розвивалася на загальному негативному фоні, коли обсяги виробництва найбільш важливих видів прогресивної високоефективної промислової продукції радикально знижувалися. Нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін між ядром і периферією характеризується втягуванням периферійних країн у пастки сировинної спеціалізації і зовнішньої заборгованості [17, с.11]. У той самий час показники зовнішньоторговельного балансу України демонструють, що обсяги українського імпорту значно перевищують обсяги

українського експорту. Так, сальдо зовнішньоторговельного балансу України становило у 2007 році мінус 36681,18 млн. грн., а коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,89. Негативною рисою стратегії ЕІО України на макрорівні є небезпечно низьке значення експорту продукції кінцевого споживання.

Ще однією негативною рисою стратегії ЕІО України є імпорт значної кількості енергоресурсів. Україна використовує їх в основному для виробництва сировини і напівфабрикатів, реалізація яких є практично неприбутковою для національної економіки. Сьогодні у структурі українського експорту переважають порівняно низькотехнологічні товари, перш за все – продукція чорної металургії, основної хімії, а також сировина і матеріали, продукція сільського господарства [120, с. 72-73].

На відміну від середніх показників по Україні у структурі експорту Сумської області переважає продукція з високим ступенем обробки і готові вироби. Товарна структура експортно-імпортних операцій Сумської області може бути представлена на рисунку Б.2.

Так, збільшення експорту групи товарів металургійної галузі в області досягнутого в результаті збільшення обсягів постачання продукції трубопрокатного виробництва на ринки Фінляндії, Німеччини і Російської Федерації при загальній по Україні тенденції до зниження експорту труб і втрати вітчизняними виробниками зовнішніх ринків. Збільшилися обсяги експорту продукції хімічної промисловості (пігментів, фарб, барвників і мінеральних добрив). Майже половина експортних постачань області (54,02%) припадає на продукцію машинобудування.

У структурі імпорту Сумської області висока частка продукції сільського господарства (8,54%), харчової промисловості (11,08%), добувної (5,22%) і хімічної промисловості (20,91%), особливо палива і нафтопродуктів, продукції металургійного виробництва (9,22%) і машинобудування (20,86%), будівельних (5,5%) і транспортних послуг (14,79%). Імпортна продукція і продукти її переробки в основному реалізуються на внутрішньому ринку Сумської області або України, де мають стабільно високий рівень попиту. Цей факт певною мірою негативно позначається на структурі зовнішньоторговельного обороту Сумської області.

Підприємства Сумської області активно працюють над розширенням напрямів

експортно-імпортних операцій і збільшенням їх обсягів (рис. Б.3).

Основні торгові партнери Сумської області: Росія (44,0% експорту і 25,0% імпорту товарів та послуг), Туреччина (5,9% експорту і 3,9% імпорту), Узбекистан (5,1% експорту), Німеччина (4,8% експорту і 23,1% імпорту), Казахстан (3,7% експорту), Естонія (8,9% імпорту), Білорусь (4,7% імпорту).

Загальний обсяг експорту товарів до країн СНД становив 2066,28 млн. грн. і збільшився порівняно з 2006 роком на 26,5%, до країн Європи – 668,398 млн. грн. і збільшився на 35,21%. Частка країн СНД у загальному обсязі експорту товарів зменшилась з 62,96% до 59,99%, а країн Європи та Азії збільшилась з 19,05% до 19,41 та з 11,00% до 13,36% відповідно. Частка країн СНД у загальному обсязі експорту послуг зменшилась з 91,15% до 44,79%, а країн Європи та Азії збільшилась з 7,03% до 10,96% та з 0,86% до 43,06% відповідно (рис. Б.4).

Обсяг імпорту товарів із країн СНД становив 618,711 млн. грн. і збільшився порівняно з попереднім роком на 14,16%, з країн Європи – відповідно 991,881 млн. грн. і збільшився на 48,07%. Частка країн СНД у загальному обсязі імпорту товарів зменшилась з 38,69% до 32,72%, а країн Європи – збільшилась з 47,82% до 52,45%, а країн Азії – зменшилась з 10,40% до 10,05%. Частка країн СНД у загальному обсязі імпорту послуг зменшилась з 17,73% до 12,07%, країн Європи – з 79,71% до 70,43% та країн Азії збільшилась з 2,05% до 16,33% (рис. Б.5).

Підприємства області продовжують переорієнтацію на раніше нетрадиційні ринки збуту – в країни Азії, Африки, Латинської Америки. Та все ж пріоритетним залишається розвиток двосторонньої торгівлі з Російською Федерацією та з країнами Європи. Орієнтація підприємств Сумської області на експортно-імпортні операції стає все більш пріоритетним напрямом розвитку виробництва товарів та послуг і однією з головних умов їх успішної діяльності.

Виробництво товарів та послуг Сумської області на сучасному етапі розвитку можна охарактеризувати як вид економічної діяльності, що має значні перспективи зростання і розвитку, який багато в чому забезпечений власними сировинними ресурсами з низькою вартістю робочої сили, основних фондів і акціонерного капіталу. Вважається, що при відносно невеликих обсягах інвестування (оскільки

практично відсутня потреба витратити капітал на оновлення технологій виробництва, на будівництво споруд і комунікацій) підприємства Сумської області здатні працювати ефективно і прибутково. Все це, враховуючи значний наявний природно-ресурсний потенціал Сумської області, дозволяє в короткі терміни забезпечувати повернення вкладеного капіталу і його чималу прибутковість. Сумська область успадкувала ресурсомістку економіку із структурою, зміщеною у бік важкої промисловості, що визначає високий рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. На одиницю продукції, що випускається, економіка Сумської області витрачає набагато більшу кількість ресурсів і продукує більше виробничих відходів, чим промисловість економічно розвинених країн. Подібний підхід не може вважатися правильним, оскільки є причиною високого антропогенного навантаження на навколишнє середовище і виснаження природно-ресурсного потенціалу Сумської області.

Навколишнє природне середовище є одним із основних факторів економічного розвитку разом із капіталом і трудовими факторами. У той самий час стан навколишнього природного середовища безпосередньо залежить від інтенсивності господарської діяльності і ступеня антропогенного навантаження. Одним із основних факторів функціонування екосистем і господарської діяльності людини є атмосфера. Зміна складу атмосферного повітря негативно впливає як на функціонування екосистем, так і на ведення господарської діяльності. Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря є одним із основних факторів антропогенного навантаження на навколишнє середовище як у всьому світі, Україні в цілому, так і в Сумській області зокрема.

У 2007 році в атмосферне повітря Сумської області було викинуто близько 88 424,8 т забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел забруднення, що на 13,6% більше, ніж у 2006 році, і на 24,2% більше ніж у 1996 році. Загальна динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря Сумської області представлена на рисунку Б.6.

Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря свідчить про те, що за останніх 12 років спостерігається збільшення обсягів викидів забруднюючих

речовин атмосфери як від стаціонарних, так і пересувних джерел. Це обумовлено підвищенням економічної активності підприємств Сумської області і інтенсифікацією їх виробничої діяльності.

Основними видами економічної діяльності, які забруднюють атмосферне повітря Сумської області, є: 1) усі види транспорту; 2) добувна промисловість; 3) хімічна промисловість; 4) виробництво і розподіл енергії води і газу; 5) виробництво машин і устаткування; 6) харчова промисловість; 7) сільське господарство; 8) виробництво неметалічної мінеральної продукції; 9) будівництво; 10) металургійне виробництво; 11) інші види економічної діяльності. Внесок кожного з видів економічної діяльності в забруднення атмосферного повітря Сумської області наведений на рисунку Б.7.

Кожен із видів економічної діяльності пов'язаний з викидами в атмосферне повітря специфічних хімічних сполук і домішок, до складу яких входять десятки тисяч речовин, що відразу не підлягають визначенню. У той самий час звичайні забруднюючі речовини, які виділяються промисловими підприємствами у величезних масах, не такі численні. До найбільш поширених промислових викидів можна віднести пил, золу, оксиди цинку, силікати, сірчаний ангідрид, сірководень, альдегіди, різні вуглеводні, смоли, оксиди азоту, оксиди вуглецю, азот, сполуки хлору і сполуки фтору, радіоактивні гази і різного роду аерозолі. Найбільша кількість забруднюючих речовин потрапляє в атмосферне повітря з вихлопними газами транспорту, які містять більше двохсот видів забруднюючих речовин. До їх складу входять оксиди азоту, пари води, оксид і діоксид вуглецю, вуглеводні, альдегіди, сажа, сполуки свинцю та інші, у тому числі й канцерогенні речовини.

Підприємства з виробництва та розподілу енергії виділяють в атмосферне повітря гази, які містять сажу, золу, важкі метали, оксиди азоту і сірки, оксиди і діоксиди вуглецю, і у ряді випадків радіоактивні елементи. Підприємства металургійного виробництва викидають гази, які містять пил, різного роду оксиди, сірку, діоксид сірки, сполуки фтору, оксиди металів, сполуки миш'яку, фосфору, сурми, ртуті, свинцю, рідкоземельних металів, смоли різних видів. Так, наприклад, на одну тону чавуну припадає викид 0,0045 т пилу, 0,0027 т SO₂, 0,0005 т Mn та інші речовини.

Викиди добувної промисловості (нафто- і газодобувної) в атмосферне повітря можуть містити сірководень, стирол, дивінілтолуол, ацетон, ізопрен і ряд вуглеводнів. Заводи будівельної промисловості і само будівництво викидають в атмосферу оксиди азоту, оксиди сірки, сполуки фтору, пил і деякі інші речовини. Підприємства хімічної промисловості забруднюють атмосферне повітря різними газами і пилом, що містять найрізноманітніші органічні та неорганічні сполуки. Найбільш поширені газові викиди хімічних виробництв наведені в таблиці Б.7.

Щільність викидів забруднюючих речовин у Сумській області стаціонарних джерел становить 0,0242 т на одного жителя або 1,2 т забруднюючих речовин на 1 км² площі. Найбільша щільність шкідливих викидів на одиницю площі спостерігається у м. Суми і становить приблизно 65–66 т на 1 км², а в перерахунку на кількість населення – приблизно 152,5 кг на одного жителя. Якісна структура шкідливих викидів представлена на рисунку Б.8.

Найбільші обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря спостерігається за такими забруднюючими речовинами, як метан, чадний газ, сполуки азоту, діоксиди сірки та інші її сполуки, тверді зважені частинки, пил, летючі органічні сполуки, сажа і ряд інших речовин. Приблизно 98% викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря пов'язано з екологічно небезпечними видами діяльності.

Збільшення обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря спостерігалось практично за всіма видами економічної діяльності. Так, у 2007 році найбільш значущими за обсягами викидів забруднюючих речовин в атмосферу були такі види економічної діяльності, як добувна промисловість - 21,63 тис. т. (у 2006 р - 19,04 тис. т, у 1996 р.- 17,42 тис. т), хімічна промисловість- 12,16 тис.т, у 2006 р.- 10,7 тис.т, у 1996 р.- 9,79 тис.т), виробництво машин і устаткування - 5,91 тис.т (у 2006 р.- 5,2 тис.т, у 1996 р.- 4,76 тис.т) і енергетика- 6,82 тис.т (у 2006 р.- 6,01 тис. т, у 1996 р.- 5,5 тис. т).

Згідно з даними Департаменту статистики сільського господарства і навколишнього середовища Головного управління статистики в Сумській області [45, с.11], з метою зниження шкідливих викидів в атмосферне повітря було

проведено низку природоохоронних заходів на загальну суму 9445,1 тис. грн., що на 0,01% (95,2 т) зменшило викиди забруднюючих речовин в атмосферу.

Проведене дослідження показало, що, як мінімум, останні 12 років значний внесок у забруднення атмосферного повітря області вносять пересувні джерела. Так, у 2007 році всіма видами транспорту було викинуто в атмосферне повітря 33,38 тис.т забруднюючих речовин (у 2006 р - 29,38 тис.т, в 1996 р - 26,19 тис. т). Причому 87,9% забруднюючих речовин було викинуто автомобільним транспортом; 9,4% - спеціальною виробничою технікою і 3% - авіаційним і залізничним транспортом. Бензин є основним видом палива, яке використовує автотранспорт у Сумській області. У результаті його споживання було викинуто близько 79,8% забруднюючих речовин, а від використання дизельного палива і стислого газу по 10,1% відповідно.

Відповідно до спостережень Сумської обласної санітарно-епідеміологічної станції, які наведені в Комплексній економічній доповіді Департаменту статистики сільського господарства і навколишнього середовища [45, с.12], приблизно 4% всіх проб повітря на території Сумської області не відповідає встановленим санітарно-гігієнічним вимогам. За даними Сумського обласного центру гідрометеорології [46, с.9], загальний рівень забрудненості атмосферного повітря у Сумській області залишається підвищеним. Середній зміст пилу, формальдегіду і діоксиду азоту в атмосферному повітрі в 1,3 раза перевищує значення гранично допустимої концентрації. Найбільша кількість проб з перевищенням ГДК була зареєстрована після пилу (8,4%), оксидів азоту (6,9%), чадного газу (4,6%), свинцю (0,8%), аміаку (0,7%) і оксидів сірки (0,2%). Слід зазначити, що екстремально високих рівнів забруднення атмосферного повітря у Сумській області не спостерігалось.

Водні об'єкти Сумської області використовуються на задоволення побутових, питних, виробничих і сільськогосподарських потреб. Річкова система Сумської області налічує 1543 річки, зокрема одну велику річку Десна, 6 середніх річок (Псел, Ворскла, Сейм, Сула, Клевень, Хорол) і 1536 малих річок. Уся територія Сумської області належить до басейну річки Дніпро.

Антропогенна дія на водні об'єкти Сумської області може характеризуватися

такими показниками, як забір води з природних водних об'єктів і водовідведення (скидання) у водні об'єкти (рис. Б.9).

Підприємства всіх видів економічної діяльності у Сумській області при забезпеченні як технічною, так і питною водою дефіциту не мали. Так, наприклад, водозабір і подальше споживання питної води з підземних джерел у Сумській області становили 24,9% і 18,9% її експлуатаційних запасів відповідно. Зокрема на потреби комунального господарства було використано 13,1%, промисловості – 3,6%, сільського господарства – 1,2%. Використання технічної (поверхневої) води становить близько 6 – 10% поверхневого стоку, який сформувався на території Сумської області. За даними Департаменту статистики сільського господарства і навколишнього середовища Головного управління статистики у Сумській області [46, с.10], у 2007 році підприємствами і організаціями Сумської області всіх видів економічної діяльності було забрано 125,4 млн. м³ свіжої води, зокрема 72,23 млн. м³ поверхневої і 53,17 млн. м³ з підземних джерел.

Сьогодні достатньо актуальним для Сумської області залишається питання скидання стоків у водні об'єкти. Структура скидів у водні об'єкти Сумської області за видами економічної діяльності представлена на рис. Б.10.

Основними видами економічної діяльності, які забруднюють водні об'єкти Сумської області, є: хімічна промисловість, виробництво машин і устаткування, добувна промисловість, сільське господарство і металургійне виробництво. Основними джерелами антропогенного забруднення водних об'єктів є: 1) атмосферні води; 2) міські стічні води; 3) промислові та сільськогосподарські стічні води. Атмосферні води приносять з собою величезну кількість забруднюючих речовин промислового походження, вимитих із повітря. Додатково атмосферні і талі води насичуються забруднюючими речовинами з поверхні ґрунту при стіканні по схилах, міських вулицях, виробничих, будівельних майданчиках і автомобільних дорогах. Талі води несуть із собою маси сміття, кислот, фенолів, нафтопродуктів і інших забруднюючих речовин. Особливо небезпечні міські стічні води, які несуть переважно фекалії, побутові стоки, поверхнево-активні миючі засоби і мікроорганізми (у тому числі й патогенні). Промислові стічні води утворюються в

результаті різноманітних видів економічної діяльності. Найбільш активними споживачами водних ресурсів є хімічна промисловість, виробництво машин і устаткування, добувна промисловість, сільське господарство і металургійне виробництво. З розвитком промисловості і збільшенням споживання води збільшується і кількість стічних вод. Приблизно 40% з них це промислові стічні води, які забруднені різними речовинами. Тільки 50% промислових стічних вод підлягає очищенню. Інші 50% – скидаються у водні об'єкти без будь-якого очищення. Промислові стічні води можуть утворюватися в процесі хімічних реакцій з виділенням води. Такі стічні води забруднені як початковими речовинами, так і продуктами реакції води після промивки сировини, продуктів, тари, устаткування. Вода міститься в початкових продуктах і сировині в результаті її переробки, що забруднюється різними речовинами. Стічними водами можуть бути водні абсорбенти і екстрагенти, що охолоджують води, побутові води, атмосферні осідання, що стікають з територій промислових підприємств, будівельних майданчиків і автодоріг, забруднені різними хімічними сполуками. Сільське господарство так само є одним із джерел забруднення водних об'єктів. Отрутохімікати, що використовуються для підвищення родючості та продуктивності сільськогосподарських угідь, для знищення шкідників, для боротьби з хворобами рослин і бур'янами, потрапляють на поверхню ґрунту, проникають в земні надра або зливаються на великі відстані, неминуче опиняються в підземних і поверхневих водних об'єктах.

Очисні споруди практично всіх підприємств не в змозі забезпечити ефективне очищення стоків. У 2007 році обсяги стоків у водні об'єкти Сумської області знизилися на 5,4% порівняно з 2006 роком і на 11,8% підвищилися порівняно з 1996 роком. Дослідження показало, що підвищення і зниження обсягу стоків у водні об'єкти мало хвилеподібний характер. До 2000 року спостерігалось поступове зростання обсягів стоків, потім зниження. Після 2002 року - знову зростання до 2006 року. Практично всі скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти Сумської області пов'язані з екологічно небезпечними видами діяльності.

Потреби промислового виробництва у водних ресурсах також задовольняються за рахунок залучення води до оборотних і повторно-послідовних систем. Так, у 2007 році води в оборотному і повторному споживанні становили близько 207,5млн.м³, що на 6,6% більше, ніж у 2006 році.

Згідно з даними Сумської обласної санітарно-епідеміологічної станції в 2007 році практично 14,3% проб води, взятих із джерел централізованого водозабору, не відповідали встановленим санітарно-гігієнічним вимогам і 2,7% - бактеріологічним вимогам. У місцях централізованого водозабору 33% проб не відповідали встановленим санітарно-бактеріологічним нормам, а санітарно-гігієнічним вимогам - близько 50%. Приблизно 3,6% проб води, взятих у місцях організованого рекреаційного використання водних ресурсів, не відповідали встановленим санітарно-гігієнічним нормам. Серед основних факторів постійної негативної антропогенної дії на водні об'єкти Сумської області можна виділити: 1) періодичні скидання промислових стоків; 2) потрапляння у водні об'єкти неочищених поверхневих стоків від виробничих майданчиків і територій; ведення господарської діяльності в межах водозахисних зон; потрапляння у водні об'єкти каналізаційних стоків і надмірне рекреаційне використання водних об'єктів.

На основі узагальнення даних Департаменту статистики сільського господарства і навколишнього середовища Головного управління статистики в Сумській області [45, с. 49-55; 46, с.12-16], можемо стверджувати, що підприємства всіх видів економічної діяльності при виробництві і споживанні продукції і послуг експлуатують (споживають) земельні ресурси Сумської області. Ступінь антропогенної експлуатації земельних ресурсів безпосередньо залежить від виду економічної діяльності, якою займається підприємство, і тієї галузі, до якої воно належить. Причому, крім прямого або непрямого споживання земельних ресурсів, усі види економічної діяльності тією чи іншою мірою забруднюють земельні ресурси різного роду відходами як на стадії виробництва, так і на стадії споживання продукції і послуг. Відходи підприємств усіх видів економічної діяльності є істотним фактором негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище. Серед відходів підприємств, що утворилися або в процесі їх власної виробничої

діяльності, або в процесі споживання продукції і послуг, є величезна кількість відходів, які належать до I-III класу небезпеки. Подібні відходи накопичуються і зберігаються на території області у відвалах, у спеціальних шламонакопичувачах і різного роду звалищах. Динаміка накопичення небезпечних виробничих відходів наведена на рисунку Б.11.

Накопичення небезпечних виробничих відходів на території Сумської області залишається дуже актуальною проблемою. У 2007 році на території Сумської області накопичилося 1812,0 тис. т небезпечних відходів, що на 3,36% більше, ніж у 2006 році, і на 58,41% більше, ніж у 1996 році. Протягом 2007 року на підприємства Сумської області утворилося 123,8 тис.т небезпечних відходів, основна частина яких (99,4%) належить до III класу небезпеки. Відходів I і II класів небезпеки утворилося по 0,1 тис.т і 0,6 тис.т відповідно. У 2007 році найбільша кількість небезпечних відходів утворилася в м. Суми - 122705,9 т, у м. Конотоп - 190,8 т, у м. Ромни і Роменському районі - 333,3 т, у м. Шостка і Шосткинському районі - 340,5 т. Питома вага перелічених населених пунктів і адміністративних районів у загальному обсязі утворення небезпечних відходів у Сумській області становить приблизно 99,8%.

Висока питома вага переробної промисловості у Сумській області зумовлює великі обсяги утворення і накопичення виробничих відходів. Основними джерелами утворення вторинної сировини і небезпечних відходів є підприємства таких видів економічної діяльності, як хімічна промисловість, машинобудування, добувна промисловість, агропромисловий комплекс, будівництво, транспорт і деякі інші види економічної діяльності. Галузева структура накопичення небезпечних відходів представлена на рисунку Б.12. Найбільша питома вага в загальному обсязі накопичених у Сумській області небезпечних відходів належить хімічній промисловості - 89,775%, на другому місці знаходиться виробництво машин і устаткування - 2,092%, на третьому - металургійне виробництво (1,060%), на четвертому - сільське господарство (1,018%), на п'ятому - транспорт (1,012%), на шостому - виробництво металургійної мінеральної продукції (1,011%), на сьомому - добувна промисловість (1,006%), восьме місце займає харчова промисловість,

виробництво і розподілення енергії та будівництво - по 1,004% кожен відповідно, на інші види економічної діяльності припадає всього 0,014% від загального обсягу накопичених небезпечних відходів.

Тільки 47,7% від кількості небезпечних відходів, що утворилися у Сумській області, розміщено у спеціально відведених комплексах, спорудах, на полігонах, спеціально відведених ділянках надр та інших місцях організованого складування. 39% відходів було використано як сировину для отримання тієї чи іншої продукції або знешкодженої. Інші 13,3% відходів були розміщені стихійно. При нераціональній експлуатації земельних ресурсів ґрунти безповоротно знищуються. Це пов'язано із забрудненням ґрунту промисловими відходами, діяльністю підприємств добувної промисловості та прискореною ерозією. Прискорена ерозія, викликана впливом антропогенного фактора, викликає руйнування ґрунту в тисячі разів швидше, ніж у природних умовах. У результаті ерозії ґрунтів, викликаній впливом антропогенного фактора, у світі було втрачено близько 27-30% земель активного сільськогосподарського використання. За даними Сумської обласної санітарно-епідеміологічної станції, в 2007 році достатньо високою була питома вага проб ґрунту, які не відповідали гігієнічним нормативам. За вмістом пестицидів частка таких проб становила 4,3% від їх загальної кількості, за вмістом солей важких металів - 8,9%, за санітарно-хімічними показниками - 5,8%.

За порушення чинного санітарно-економічного законодавства була припинена експлуатація 3 об'єктів, 10 посадових осіб було усунено від виконання своїх обов'язків, накладено 112 штрафів.

Проблема поховання небезпечних промислових і побутових відходів у Сумській області є сьогодні дуже актуальною. Це пов'язано з катастрофічно низьким рівнем використання спеціальних місць зберігання відходів і відсутністю технологій вторинного їх використання. Часто це призводить до виникнення вторинних процесів забруднення ґрунту, атмосферного повітря, поверхневих і підземних водних об'єктів інгредієнтами невідомого складу, які розчиняються, вимиваються або випаровуються. Відсутність чіткого організаційно-економічного механізму екологізації економічної діяльності (у тому числі й експортно-імпортних операцій),

відповідної виробничої бази, технічних засобів і кваліфікованих кадрів для комплексного вирішення існуючої проблеми розміщення небезпечних виробничих і побутових відходів усе більше загострює існуючу ситуацію і підвищує ступінь деструктивного впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє природне середовище.

3.2 Економічна оцінка впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища у Сумській області

Закономірним результатом економічного розвитку та інформатизації суспільства є інтенсифікація міжнародних економічних відносин. Процеси розвитку промислового виробництва у поєднанні з умовами ринкової економіки зумовили економічні, науково-технічні, екологічні, демографічні та інші процеси, які привели до інтенсифікації експортно-імпортних операцій.

У той же час інтенсифікація експортно-імпортних операцій помітно впливає на процеси розвитку промислового виробництва Сумської області, визначаючи просторову реорганізацію структури виробництва товарів та послуг. Це сприяє транскордонному переміщенню виробництва товарів та послуг, збільшенню обсягів товарних і фінансових потоків, масовій міграції робочої сили, транскордонному поширенню уніфікованих товарів та послуг. Зміна просторово-територіальної структури виробництва товарів та послуг в умовах інтенсифікації експортно-імпортних операцій може відбуватися під впливом таких факторів, як: 1) активний перехід економічно розвинених країн до постіндустріального етапу розвитку, інформаційного технологічного і економічного устрою; 2) виділення самостійного транскордонного капіталу, який не залежить від національних урядів; 3) поява новітніх мережевих, комп'ютерних та інформаційних технологій.

Різні країни світу знаходяться на різних стадіях економічного розвитку. Це багато в чому визначає риси територіальної організації процесів виробництва товарів та послуг, а так само і особливості міжнародного розподілу праці. В умовах інтенсифікації експортно-імпортних операцій виробничі процеси, які відбуваються в економічно розвинених країнах, припускають залучення додаткових, як за

асортиментом, так і за обсягом природних ресурсів з інших регіонів і країн (як правило, з країн світу, що розвиваються). При цьому при збільшенні економічно розвиненими країнами обсягів виробництва товарів та послуг у них виникає гостра потреба розширення ринків збуту такої продукції за межі своїх внутрішніх ринків. У цей самий час все активніше до міжнародного розподілу праці залучаються ті країни, що розвиваються, економіка яких була підключена економічно розвиненими країнами до їх власного відтворювального процесу. Це є новим фактором інтенсифікації міжнародних економічних відносин загалом і експортно-імпортних операцій зокрема.

Процес інтенсифікації експортно-імпортних операцій можна розглядати з різних точок зору. По-перше, як жорстку експлуатацію економічно розвиненими країнами решти всього світу. По-друге, як ставлення економічно розвинених країн до тих, що розвиваються, з позицій самодостатності та байдужості економічно розвинених країн до решти всього світу. По-третє, з тих позицій, що сучасне господарство будь-якої країни є відкритою системою і жодна економічно розвинена країна не може замкнутися в собі ні політично, ні, тим паче, економічно. При цьому для Сумської області процес інтенсифікації експортно-імпортних операцій з економічно розвиненими країнами має і ряд позитивних моментів. Участь Сумської області в міжнародній торгівлі і міжнародному розподілі праці дає поштовх до підвищення ефективності їх національної економіки, до отримання доходів від експортно-імпортних операцій та інвестування їх у розвиток нових або вдосконалення традиційних видів економічної діяльності. Сумська область має можливість споживати досконаліші вироби і послуги, одержує доступ до досконаліших, ніж ті, які є у неї, технологій виробництва товарів та послуг. У Сумській області спостерігатиметься підвищення рівня кваліфікації кадрів при відносно низькому рівні оплати праці. Стає можливим переміщення з економічно розвинених країн і регіонів у Сумську область ряду простих, а іноді й сучасних високотехнологічних виробництв. Проте переміщені в результаті інтенсифікації експортно-імпортних операцій технології і самі виробництва в більшості випадків мають достатньо високий рівень антропогенного навантаження на навколишнє

середовище і негативно впливають на його стан. Експортно-імпортні операції у Сумській області, як правило, здійснюються по одному з таких варіантів.

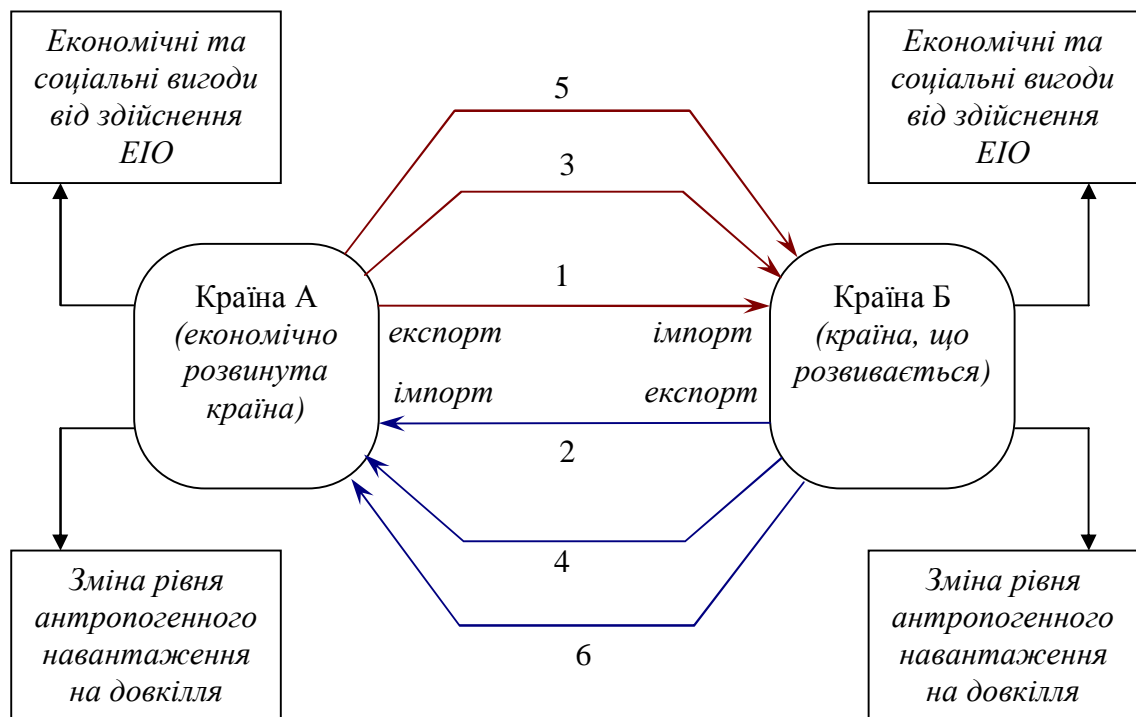
Перший варіант – це класичний випадок участі країни в міжнародній торгівлі, міжнародному розподілі праці і виходу на міжнародний ринок з тим товаром, у виробництві якого країна або регіон володіє конкурентними перевагами.

У другому випадку в умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку товаровиробники економічно розвинених країн вимушені створювати нові товари і послуги, що мають вищу конкурентоспроможність, ніж їх аналоги. Це пов'язано з підвищенням рівня технологічної та інформаційної ємності продукції. Підвищуються витрати виробників на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. У зв'язку з цим економічно розвиненим країнам стає вигідно продавати на ринку наукоємну і дорожчу продукцію. Ураховуючи, що рівень витрат і екологічні вимоги підвищуються практично у всіх галузях промисловості, економічно розвиненим країнам продавати низько- і середньотехнологічну продукцію стає не вигідно.

Ураховуючи це, якщо у Сумську область почне надходити інвестиційний капітал, підвищиться зайнятість населення в промисловому виробництві та сфері послуг. Спостерігатиметься підвищення рівня життя населення. З одного боку, зарубіжні компанії зацікавлені в підвищенні купівельної спроможності населення тих регіонів, на території яких розташовані їх виробничі потужності й ринки збуту їх продукції. З іншого боку, зарубіжні компанії зацікавлені в підтримці достатньо низького рівня оплати праці в тих країнах і регіонах, де розміщені їх філії. Оскільки разом з екологічним фактором саме фактор дешевої робочої сили визначає високі прибутки зарубіжних компаній на території інших країн (у тому числі й на території Сумської області). У свою чергу, економіка Сумської області може виявитися втягнутою в експортно-імпортні операції, міжнародний розподіл праці та міжнародні фінансово-кредитні відносини настільки, що без них вже не зможе вирішувати свої соціально-економічні та екологічні питання. Може утворитися свого роду симбіоз Сумської області і економічно розвинених країн, які при всіх своїх суперечностях і конфліктах економічних і екологічних інтересів

потребуватимуть один одного. Хоча з часом може настати такий момент, коли економіка Сумської області потребуватиме фінансово-економічної допомоги економічно розвинених країн більше, ніж вони наших товарів та послуг.

Третій варіант міжнародного економічного співробітництва Сумської області (рис. 3.4) відрізняється від першого і другого лише тим, чи є можливості у Сумській області сприймати і освоювати нові види технологій і виробництв, які можуть бути передані нам з економічно розвинених країн.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- 1 – високотехнологічні товари та послуги або товари та послуги, споживання яких має значне антропогенне навантаження на довкілля; 2 – природні ресурси, сировина, товари та послуги, виробництво яких має значне антропогенне навантаження на довкілля; 3 – прямі іноземні інвестиції в розвиток природоексплуатуючих видів економічної діяльності; 4 – вилучення доходу на капітал, вкладений в економіку іноземної країни; 5 – транскордонне переміщення технологій та виробництв, що мають значне антропогенне навантаження на довкілля; 6 – вилучення частини доходів закордонних філій; ЕІО – експортно-імпорتنі операції.

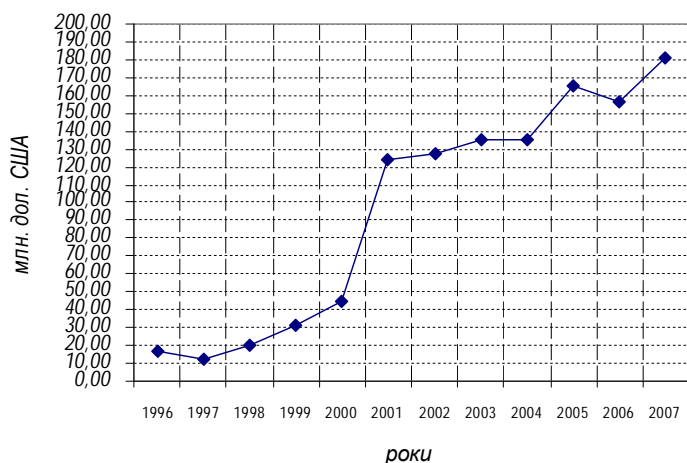
Рис. 3.4. Третій етап інтенсифікації експортно-імпорتنих операцій

А Сумська область такими можливостями володіє. Область має достатній рівень природно-ресурсного, виробничого і трудового потенціалу. Механізм переміщення різного роду виробництв з економічно розвинених країн у Сумську

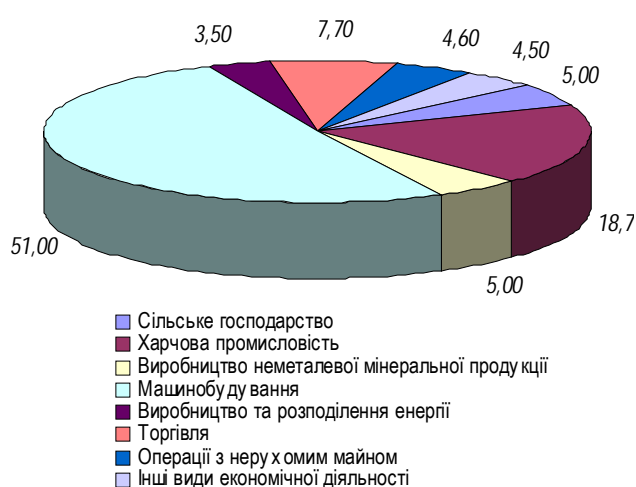
область може бути таким. В умовах загострення екологічних проблем і посилення еколого-економічного регулювання на внутрішньому ринку економічно розвинені країни у міру зростання їх власного технологічного, кадрового потенціалу, а так само в процесі підвищення рівня оплати праці прагнуть до перенесення своїх виробничих потужностей в країни і регіони, які перебувають на нижчому рівні соціально-економічного розвитку. Спочатку за такою схемою Сумській області можуть бути передані виробництва текстильної, швейної та інших видів легкої промисловості. А зважаючи на специфіку виробничого потенціалу Сумської області, нам можуть бути передані деякі види загального і точного машинобудування, основної хімії, окремі види металургійного виробництва і навіть деякі підгалузі електронної промисловості. Таким чином, Сумській області можуть бути передані виробництва і технології тих видів економічної діяльності, які мають практично максимальний рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Прискоренню даного процесу в умовах інтенсифікації експортно-імпортних операцій сприяють зростаючі темпи експорту-імпорту прямих іноземних інвестицій та їх структура (рис. 3.5).

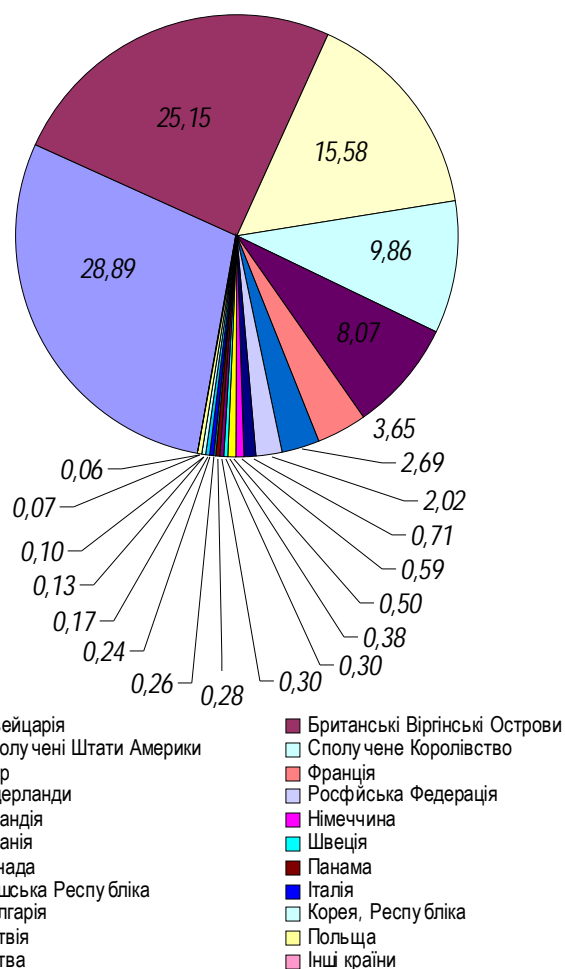
Найбільша частина прямих іноземних інвестицій в економіку Сумської області надійшла з економічно розвинених країн Західної Європи, США і Канади. Ці інвестиції були спрямовані на розвиток машинобудування – 51%, харчової промисловості – 18,7%, торгівлі – 7,7%, операцій з нерухомістю – 4,6%, виробництва енергії – 3,5%, сільського господарства і виробництва неметалевої мінеральної продукції – по 5% відповідно. На інші види економічної діяльності припадає приблизно 4,5% прямих іноземних інвестицій, спрямованих в економіку Сумської області. Необхідно зазначити, що разом із прямими іноземними інвестиціями зарубіжні компанії передають підприємствам Сумської області передові технології, менеджмент, професійні маркетингові прийоми. Дуже важливим для економіки Сумської області є той факт, що 78% прямих іноземних інвестицій було спрямовано на розвиток переробної промисловості.

а) обсяги прямих іноземних інвестицій

б) галузева структура прямих іноземних інвестицій

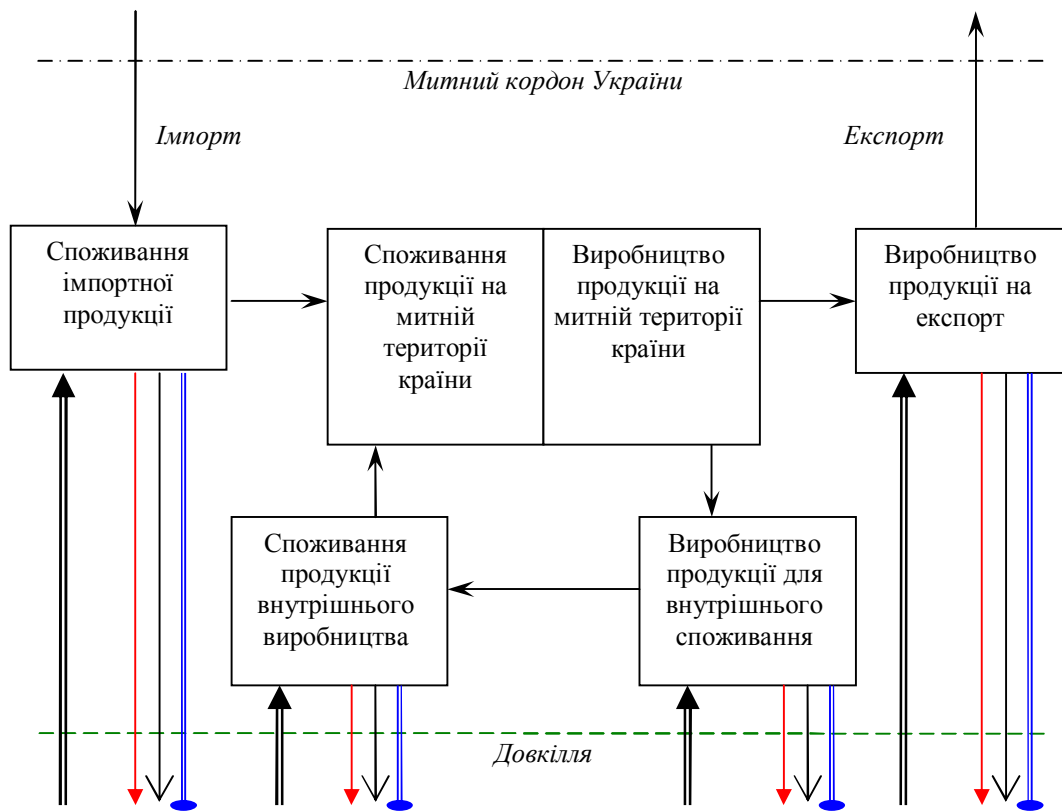
в) географічна структура прямих іноземних інвестицій

Рис. 3.5. Прямі іноземні інвестиції в економіку Сумської області та їх структура

Інтенсифікація міжнародних економічних відносин є процесом глибоких якісних і кількісних змін господарської діяльності Сумської області. Подальший розвиток та інтенсифікація експортно-імпортних операцій будуть основою збалансованого зростання економіки Сумської області, сприятимуть інтеграції регіону в систему взаємовигідних міжнародних господарських зв'язків, виходу підприємств Сумської області на світовий ринок, акумуляції грошових коштів для модернізації та структурної перебудови виробничих систем. Інтенсифікація експортно-імпортних операцій створює величезні можливості для економічного зростання Сумської області, а разом з тим – додаткові передумови збільшення

ступеня негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище області, його додаткове забруднення, виснаження і руйнування. Здійснення експортно-імпортних операцій супроводжується додатковим надходженням в екосистеми Сумської області величезної кількості забруднюючих речовин, які можуть порушувати природну екологічну рівновагу навколишнього середовища, загрожувати здоров'ю людей і знижувати економічну ефективність господарської діяльності.

На наш погляд, вплив експортно-імпортних операцій, які здійснюються в Сумській області, на стан навколишнього середовища регіону необхідно розглядати у системі «виробництво – споживання – навколишнє середовище». Подібна взаємодія може бути представлена у вигляді схеми, наведеної на рисунку 3.6.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- вилучення природних ресурсів із навколишнього середовища;
- викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря;
- скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- розміщення відходів.

Рис. 3.6. Вплив експортно-імпортних операцій на стан довкілля

Виробництво продукції всередині Сумської області – це загальна вартість товарів та послуг, яка є результатом виробничої діяльності суб'єктів господарювання – резидентів Сумської області, оцінюється в поточних основних цінах і відображає реальні надходження виробників товарів та послуг за вирахуванням усіх податків, передбачених чинним законодавством України, і складається з двох основних компонентів. Перша складова – це виробництво продукції і послуг у Сумській області, призначених тільки для споживання на митній території України. Друга складова – це виробництво експортно-орієнтованої продукції і послуг. Певна частина експортно-орієнтованої продукції і послуг йде (експортується) за межі митної території України, а та, що залишилася, споживається всередині країни.

Внутрішній український попит на товари і послуги частково задовольняється за рахунок внутрішнього виробництва товарів та послуг, призначених тільки для внутрішнього споживання, і товарів та послуг експортно-орієнтованих видів економічної діяльності. Незадоволена частина внутрішнього попиту, що залишилася, компенсується за рахунок імпорту товарів та послуг з інших країн. Таким чином, нами виділяється два основних види виробництва продукції (виробництво товарів та послуг на експорт і виробництво товарів та послуг для внутрішнього споживання) і два основні види споживання продукції (споживання продукції внутрішнього виробництва і споживання імпортованої продукції). Кожен із виділених нами видів виробництва і споживання товарів та послуг пов'язаний з певним антропогенним навантаженням на навколишнє середовище. Іншими словами, будь-яке виробництво і споживання товарів та послуг пов'язане із вилученням з навколишнього середовища певних видів природних ресурсів і розміщенням у навколишньому середовищі забруднюючих речовин (шкідливі викиди в атмосферне повітря, шкідливі скидання у водні об'єкти і розміщення відходів у ґрунті). Антропогенний вплив на навколишнє природне середовище, пов'язаний із внутрішнім виробництвом товарів та послуг для задоволення внутрішнього попиту та їх внутрішнім споживанням, приймається нами як певна константа і в рамках тематики даного дослідження не розглядається. У той самий час

внутрішнє виробництво товарів та послуг на експорт і внутрішнє споживання імпоротної продукції як основа експортно-імпортних операцій є джерелом додаткової негативної антропогенної дії на навколишнє середовище, яку необхідно економічно оцінювати і регулювати.

Економічну оцінку впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище доцільно проводити окремо за кожним з укрупнених експортно-імпортних товарних потоків відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності [98, 99, 100, 101]. Для умов Сумської області можна сформулювати одинадцять укрупнених товарних потоків експортно-імпортних операцій. Товарна структура укрупнених експортно-імпортних потоків представлена в таблицях 3.1 і 3.2.

Таблиця 3.1

Товарна структура укрупнених експортних потоків Сумської області

(млн. грн.)

Найменування товарного потоку	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Сільське господарство	37,060	40,090	37,820	54,430	82,880	97,360
Добувна промисловість	1,090	1,180	1,110	1,600	2,440	2,860
Харчова промисловість	10,600	11,470	10,820	15,570	23,710	27,850
Хімічна промисловість	103,020	111,440	105,130	151,270	230,350	270,600
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	18,090	19,560	18,460	26,560	40,440	47,510
Металургійне виробництво	24,080	26,050	24,580	35,360	53,850	63,260
Виробництво машин та устаткування	267,670	289,550	273,160	393,060	598,540	703,120
Будівництво	13,730	14,850	14,010	20,150	30,690	36,050
Транспорт	18,430	19,940	18,810	27,070	41,220	48,420
Інші види економічної діяльності	1,740	1,880	1,760	2,540	3,880	4,570
Усього	495,51	536,01	505,66	727,61	1108,00	1301,60

Продовження табл. 3.1

(млн. грн.)

Найменування товарного потоку	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сільське господарство	111,030	150,340	201,430	233,270	212,690	276,550
Добувна промисловість	3,270	4,420	5,920	6,860	6,260	8,130
Харчова промисловість	31,770	43,010	57,630	66,740	60,850	79,120
Хімічна промисловість	308,610	417,860	559,850	648,360	591,150	768,660
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	54,180	73,360	98,290	113,830	103,790	134,950
Металургійне виробництво	72,140	97,680	130,880	151,560	138,190	179,690
Виробництво машин та устаткування	801,880	1085,760	1454,710	1684,670	1536,030	1997,250
Будівництво	41,120	55,670	74,590	86,390	78,760	102,410
Транспорт	55,220	74,770	100,180	116,010	105,780	137,540
Інші види економічної діяльності	5,200	7,050	9,420	10,920	9,950	12,940
Усього	1484,42	2009,92	2692,90	3118,61	2843,45	3697,24

І виробництво продукції, і її споживання зв'язане з використанням природних ресурсів і забрудненням навколишнього середовища, тобто з антропогенним навантаженням на навколишнє середовище. Слід зазначити, що антропогенне навантаження, пов'язане з виробництвом товарів та послуг, відрізнятиметься від того антропогенного навантаження на навколишнє середовище, яке пов'язане з їх споживанням. Яка з цих частин антропогенного навантаження на навколишнє середовище буде більше залежати від специфіки конкретного товарного потоку, тобто від того, яка за продукція входить до складу товарного потоку і до якої галузі промисловості належить її виробництво.

Таблиця 3.2

Товарна структура укрупнених імпортих потоків Сумської області

(млн. грн.)

Найменування товарного потоку	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Сільське господарство	29,010	32,670	47,070	120,910	74,030	111,910
Добувна промисловість	17,730	19,970	28,770	73,910	45,250	68,410
Харчова промисловість	37,640	42,390	61,080	156,880	96,040	145,200
Хімічна промисловість	71,040	80,000	115,260	296,060	181,250	274,020
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	7,340	8,260	11,910	30,580	18,720	28,310
Металургійне виробництво	31,320	35,270	50,820	130,540	79,920	120,820
Виробництво машин та устаткування	70,870	79,800	114,990	295,350	180,820	273,360
Виробництво та розподілення енергії	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Будівництво	18,690	21,040	30,320	77,870	47,680	72,080
Транспорт	50,250	56,580	81,530	209,410	128,200	193,820
Інші види економічної діяльності	5,850	6,590	9,480	24,360	14,920	22,530
Усього	339,74	382,57	551,23	1415,87	866,83	1310,46

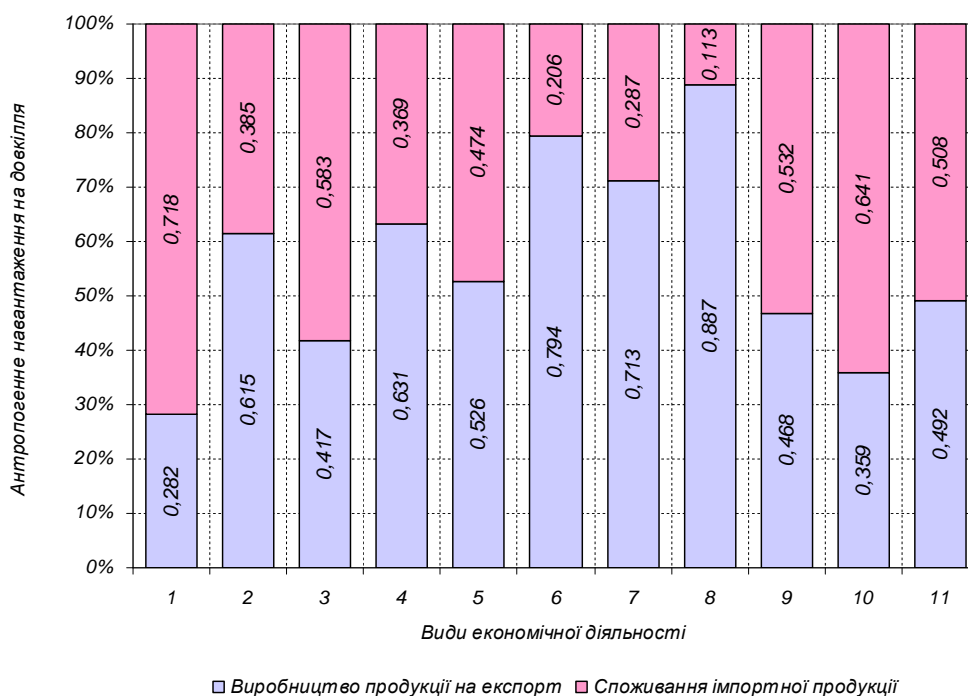
Продовження табл. 3.2

(млн. грн.)

Найменування товарного потоку	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сільське господарство	265,450	87,770	109,010	156,710	166,610	206,280
Добувна промисловість	162,250	53,650	66,630	95,790	101,840	126,080
Харчова промисловість	344,400	113,870	141,440	203,320	216,170	267,630
Хімічна промисловість	649,940	214,900	266,920	383,700	407,940	505,060
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	67,140	22,200	27,570	39,640	42,140	52,170
Металургійне виробництво	286,580	94,760	117,690	169,190	179,880	222,700
Виробництво машин та устаткування	648,390	214,390	266,280	382,790	406,970	503,850
Виробництво та розподілення енергії	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Будівництво	170,950	56,530	70,210	100,930	107,300	132,850
Транспорт	459,710	152,000	188,790	271,400	288,550	357,240
Інші види економічної діяльності	53,460	17,670	21,960	31,560	33,550	41,540
Усього	3108,27	1027,74	1276,50	1835,03	1950,95	2415,40

Грунтуючись на результатах проведеного дослідження, ми можемо визначити розподіл ступеня антропогенного навантаження на навколишнє середовище при

виробництві продукції певної галузі на експорт і при споживанні імпоротної продукції, виготовленої на закордонних підприємствах, що належать до цієї ж галузі (виду економічної діяльності). Отримані результати можна представити на рис. 3.7.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:
 1 – сільське господарство; 2 – добувна промисловість; 3 – харчова промисловість;
 4 – хімічна промисловість; 5 – виробництво неметалевої мінеральної продукції;
 6 – металургійне виробництво; 7 – виробництво машин та устаткування;
 8 – виробництво та розподілення енергії; 9 – будівництво; 10 – транспорт;
 11 – інші види економічної діяльності.

Рис. 3.7. Розподіл антропогенного навантаження окремих експортно-імпортних потоків на довкілля

Узагальнюючи результати досліджень вітчизняних та зарубіжних учених [74, 75, 77, 155, 163, 171], присвячені питанням обліку економічного збитку навколишньому середовищу в умовах відкритої економічної системи, можна стверджувати, що виробництво продукції та її споживання дійсно справляє різний вплив на навколишнє середовище.

Результати проведених досліджень дозволяють нам оцінити вплив кожного з експортно-імпортних потоків на стан навколишнього середовища Сумської області.

Розрахуємо описані вище показники для кожного експортного та імпортного товарного потоку. Для прикладу розрахуємо усереднене антропогенне навантаження експорту продукції хімічної промисловості на навколишнє середовище, пов'язане із

забрудненням атмосферного повітря за формулою 3.2.1:

$$e_{XIM}^{EKC} = \frac{1}{12} \cdot \frac{0,1375 \cdot 0,631}{0,2079} \cdot \left(\frac{71,20}{495,51} + \frac{73,68}{536,01} + \frac{76,15}{505,66} + \frac{78,63}{727,61} + \frac{81,10}{1108,00} + \frac{83,50}{1301,60} + \frac{85,90}{1484,42} + \frac{80,80}{2009,92} + \frac{82,70}{2692,90} + \frac{78,00}{3118,61} + \frac{77,80}{2843,45} + \frac{88,40}{3697,24} \right) = 0,031 \frac{\text{кг}}{\text{грн}}.$$

Навантаження експорту продукції хімічної промисловості на навколишнє середовище, пов'язане із забрудненням водних об'єктів, можна розрахувати за формулою 3.2.2:

$$c_{XIM}^{EKC} = \frac{1}{12} \cdot \frac{0,2679 \cdot 0,631}{0,2079} \cdot \left(\frac{75,20}{495,51} + \frac{77,50}{536,01} + \frac{79,80}{505,66} + \frac{82,10}{727,61} + \frac{84,40}{1108,00} + \frac{76,80}{1301,60} + \frac{72,80}{1484,42} + \frac{75,88}{2009,92} + \frac{78,95}{2692,90} + \frac{85,10}{3118,61} + \frac{88,90}{2843,45} + \frac{84,10}{3697,24} \right) = 0,061 \frac{\text{м}^3}{\text{грн}}.$$

Антропогенне навантаження експорту продукції хімічної промисловості на навколишнє середовище, пов'язане з розміщенням відходів у ґрунті, можна розрахувати за формулою 3.2.3:

$$p_{XIM}^{EKC} = \frac{1}{12} \cdot \frac{0,89775 \cdot 0,631}{0,2079} \cdot \left(\frac{1143,85}{495,51} + \frac{1168,39}{536,01} + \frac{1193,45}{505,66} + \frac{1219,05}{727,61} + \frac{1245,20}{1108,00} + \frac{1357,20}{1301,60} + \frac{1425,20}{1484,42} + \frac{1497,70}{2009,92} + \frac{1597,70}{2692,90} + \frac{1661,40}{3118,61} + \frac{1753,10}{2843,45} + \frac{1812,00}{3697,24} \right) = 3,322 \frac{\text{кг}}{\text{грн}}.$$

Навантаження імпорту продукції хімічної промисловості на навколишнє середовище, пов'язане із забрудненням атмосферного повітря, можна розрахувати за формулою 3.2.4:

$$e_{XIM}^{IMP} = \frac{1}{12} \cdot \frac{0,1375 \cdot 0,369}{0,2091} \cdot \left(\frac{71,20}{339,74} + \frac{73,68}{382,57} + \frac{76,15}{551,23} + \frac{78,63}{1415,87} + \frac{81,10}{866,83} + \frac{83,50}{1310,46} + \frac{85,90}{3108,27} + \frac{80,80}{1027,74} + \frac{82,70}{1276,50} + \frac{78,00}{1835,03} + \frac{77,80}{1950,95} + \frac{88,40}{2415,40} \right) = 0,021 \frac{\text{кг}}{\text{грн}}.$$

Усереднене антропогенне навантаження імпорту продукції хімічної

промисловості на навколишнє середовище, пов'язане із забрудненням водних об'єктів, можна розрахувати за формулою 3.2.5:

$$c_{XIM}^{IMP} = \frac{1}{12} \cdot \frac{0,2679 \cdot 0,369}{0,2091} \cdot \left(\frac{75,20}{339,74} + \frac{77,50}{382,57} + \frac{79,80}{551,23} + \frac{82,10}{1415,87} + \frac{84,40}{866,83} + \frac{76,80}{1310,46} + \frac{72,80}{3108,27} + \frac{75,88}{1027,74} + \frac{78,95}{1276,50} + \frac{85,10}{1835,03} + \frac{88,90}{1950,95} + \frac{84,10}{2415,40} \right) = 0,042 \frac{M^3}{грн}.$$

Усереднене антропогенне навантаження імпорту продукції хімічної промисловості на навколишнє середовище, пов'язане з розміщенням відходів у ґрунті, можна розрахувати за формулою 3.2.6:

$$P_{XIM}^{IMP} = \frac{1}{12} \cdot \frac{0,89775 \cdot 0,369}{0,2091} \cdot \left(\frac{1143,85}{339,74} + \frac{1168,39}{382,57} + \frac{1193,45}{551,23} + \frac{1219,05}{1415,87} + \frac{1245,20}{866,83} + \frac{1357,20}{1310,46} + \frac{1425,20}{3108,27} + \frac{1497,70}{1027,74} + \frac{1597,70}{1276,50} + \frac{1661,40}{1835,03} + \frac{1753,10}{1950,95} + \frac{1812,00}{2415,40} \right) = 1,681 \frac{кг}{грн}.$$

Аналогічні розрахунки виконаємо для кожного експортного та імпортного товарного потоку за допомогою ЕОМ (додаток). Результати розрахунків представимо у вигляді таблиць 3.3 – 3.4.

Таблиця 3.3

Антропогенне навантаження експортних операцій Сумської області

Найменування експортного товарного потоку	Антропогенне навантаження експорту		
	викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, кг/грн	скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, м ³ /грн	розміщення відходів у ґрунті, кг/грн
Продукція сільського господарства	0,005	0,038	0,047
Продукція добувної промисловості	5,030	3,356	3,429
Продукція харчової промисловості	0,057	0,003	0,239
Продукція хімічної промисловості	0,031	0,061	3,322
Неметалева мінеральна продукція	0,014	0,054	0,178
Продукція металургійного виробництва	0,008	0,131	0,211
Машини та устаткування	0,007	0,017	0,034
Будівництво	0,013	0,029	0,207
Транспортні послуги	0,268	0,020	0,119
Інші види економічної діяльності	0,084	0,308	0,318

Антропогенне навантаження імпортованих операцій Сумської області

Найменування імпортованого товарного потоку	Антропогенне навантаження імпорту		
	викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, кг/грн	скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, м ³ /грн	розміщення відходів у ґрунті, кг/грн
Продукція сільського господарства	0,013	0,102	0,049
Продукція добувна промисловості	0,157	0,105	0,109
Продукція харчової промисловості	0,018	0,002	0,001
Продукція хімічної промисловості	0,021	0,042	1,681
Неметалева мінеральна продукція	0,025	0,097	0,236
Продукція металургійного виробництва	0,001	0,021	0,026
Машини та устаткування	0,001	0,002	0,003
Будівництво	0,009	0,020	0,104
Транспортні послуги	0,142	0,010	0,047
Інші види економічної діяльності	0,219	1,054	0,040

Урахування у системі економічних розрахунків впливу експортно-імпортованих операцій на навколишнє середовище дозволяє оптимізувати їх товарну структуру. З одного боку, це сприяє оптимізації з урахуванням екологічного фактора виробництва певних видів продукції, а з іншого – зачіпає можливості оптимізації споживання ресурсів, які можуть включати ресурсозберігання і вибір альтернативних видів ресурсів. Вирішення цих питань докорінно здатне впливати на ефективність здійснення експортно-імпортованих операцій. Це дає можливість повністю вилучити з товарної структури експорту-імпорту екологічно несприятливі види товарів та послуг, що, у свою чергу, дозволить у декілька разів зменшити антропогенне навантаження на навколишнє середовище (зменшити споживання ресурсів, перейти на використання технологій, що дозволяють зменшити рівень забруднення навколишнього середовища при виробництві та споживанні товарів і послуг). Механізм екологізації експортно-імпортованих операцій повинен бути спрямований на стимулювання саме таких шляхів розвитку національної економічної системи. Очевидна необхідність обліку еколого-економічних показників, пов'язаних із оцінкою негативної дії експортно-імпортованих операцій на навколишнє середовище. Такими показниками, віднесеними до одиниці вимірювання експорту та імпорту, є не що інше як екологічна ємність експортно-імпортованих операцій, що, на нашу думку, безпосередньо пов'язана з екологічною ємністю виробництва і споживання товарів та послуг.

Питання екологічної ємності виробництва товарів та послуг різними галузями економіки досить детально досліджені в роботах [74, 75, 77, 163, 171]. Екологічна ємність виробництва товарів та послуг складається з двох основних частин: збиткоємності та природоємності продукції. Збиткоємність враховує величину екологічного збитку, що завдається забрудненням навколишнього середовища на всіх стадіях виробництва кінцевої продукції, при виробництві сировини і матеріалів, використовуваних для виробництва такої продукції, а так само при створенні основних фондів, використовуваних при створенні кінцевої продукції, і розраховується на одиницю такої продукції. Природоємність враховує ступінь використання природних ресурсів при виробництві кінцевої продукції.

У роботах [75] наведено усереднені значення екологічної ємності виробництва товарів та послуг за видами економічної діяльності.

З урахуванням результатів проведених досліджень ми можемо визначити екологічну ємність експорту і імпорту товарів та послуг у Сумській області. Екологічну ємність експорту приймаємо такою, що дорівнює екологічній ємності виробництва одиниці продукції даної галузі, а екологічну ємність імпорту прирівнюємо до екологічної ємності споживання одиниці імпортованої продукції. Співвідношення антропогенного навантаження виробництва і споживання продукції окремих видів економічної діяльності, а також їх екологічні ємності наведено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Співвідношення екологічної ємності експорту та імпорту

Назва виду економічної діяльності	Екологічна ємність, %	
	виробництво продукції на експорт	споживання імпортованої продукції
Сільське господарство	12,08	30,75
Добувна промисловість	13,37	8,37
Харчова промисловість	10,01	13,99
Хімічна промисловість	13,12	7,67
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	11,45	10,32
Металургійне виробництво	20,12	5,22
Виробництво машин та устаткування	7,97	3,21
Виробництво та розподілення енергії	21,27	2,71
Будівництво	10,99	12,49
Транспорт	20,45	36,52
Інші види економічної діяльності	7,29	7,53

Визначимо екологічну ємність експортних операцій у вартісному вираженні за кожним окремим експортним товарним потоком. Результати розрахунку екологічної ємності експорту товарів та послуг наведені в таблицях Б.8 – Б.9.

Визначимо екологічну ємність імпортних операцій у вартісному вираженні за кожним окремим імпортним товарним потоком. Результати розрахунку екологічної ємності імпорту товарів та послуг наведені в таблицях Б.10 – Б.11.

Після систематизації результатів проведених досліджень ми дістали можливість графічно побудувати залежність антропогенного навантаження на навколишнє середовище від обсягу експортно-імпортних операцій і послуг, а також записати її математично. У загальному вигляді модель залежності антропогенного навантаження на навколишнє середовище від обсягу експортно-імпортних операцій матиме такий вигляд:

$$y = f(x), \quad (3.1)$$

$$f(x) = a_0 f_0(x) + a_1 f_1(x) + \dots + a_m f_m(x), \quad (3.2)$$

де y – антропогенне навантаження на навколишнє середовище;

x – обсяги експортно-імпортних операцій.

Слід зазначити, що функції $f_0(x)$, $f_1(x)$, $f_m(x)$ повинні бути лінійно незалежні.

Так, наприклад, величину екологічної ємності експорту продукції машинобудування можна описати за допомогою рівняння 3.3:

$$Y_{MA}^E = f(E_{MA}), \quad (3.3)$$

де Y_{MA}^E – екологічна ємність експорту продукції машинобудування;

E_{MA} – обсяги експорту продукції машинобудування.

Графічна модель залежності екологічної ємності експорту продукції машинобудування від обсягів експортних операцій у Сумській області може бути представлена на рисунку 3.8.

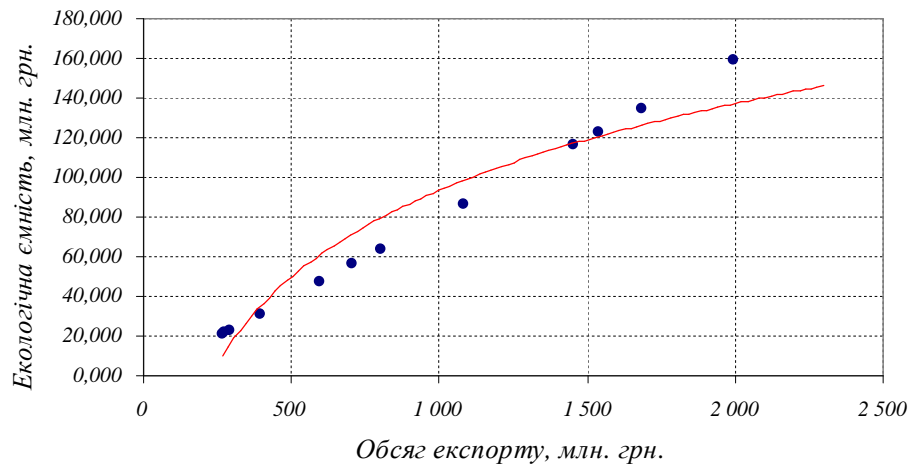

Рис. 3.8. Графічний вигляд залежності екологічної ємності експорту продукції машинобудування від обсягів експортних операцій

Отже, в умовах Сумської області формула (3.3) набуде такого вигляду:

$$Y_{MA}^E = 63,102 \ln(E_{MA}) - 342,41, \quad (3.4)$$

$$R^2 = 0,9168,$$

де Y_{MA}^E – екологічна ємність експорту продукції машинобудування;

E_{MA} – обсяги експорту продукції машинобудування;

R^2 – коефіцієнт детермінації моделі.

Модель 3.4 пояснює 91,68% дисперсій екологічної ємності експорту продукції машинобудування у Сумській області.

Величину екологічної ємності експорту продукції машинобудування можна описати за допомогою рівняння 3.5:

$$Y_{MA}^I = f(I_{MA}), \quad (3.5)$$

де Y_{MA}^I – екологічна ємність імпорту продукції машинобудування;

I_{MA} – обсяги імпорту продукції машинобудування.

Графічна модель залежності екологічної ємності імпорту продукції машинобудування від обсягів імпортних операцій у Сумській області може бути представлена на рисунку 3.9.

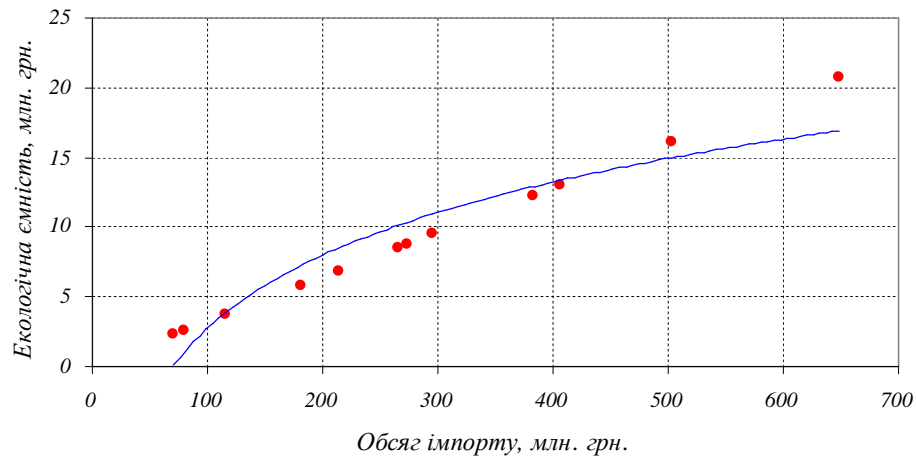

Рис. 3.9. Графічний вигляд залежності екологічної ємності імпорту продукції машинобудування від обсягів імпортних операцій

Отже, в умовах Сумської області формула (3.5) набуде такого вигляду:

$$Y_{MA}^I = 7,5762 \ln(I_{MA}) - 32,151, \quad (3.6)$$

$$R^2 = 0,9146,$$

де Y_{MA}^I – екологічна ємність експорту продукції машинобудування;

E_{MA} – обсяги експорту продукції машинобудування;

R^2 – коефіцієнт детермінації моделі.

Модель 3.6 пояснює 91,46% дисперсії екологічної ємності експорту продукції машинобудування у Сумській області.

Аналогічні розрахунки виконаємо для кожного експортного (додаток В) і імпортного товарного потоку (додаток Д). Результати розрахунків представимо у вигляді таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Екологічна ємність експортно-імпортних операцій

Найменування товарного потоку	Формула для розрахунку			
	експорт		імпорт	
	формула	R^2	формула	R^2
1	2	3	4	5
Сільське господарство	$Y_{CR}^E = 13,24 \ln(E_{CR}) - 45,667$	0,9369	$Y_{CR}^I = 29,71 \ln(I_{CR}) - 99,537$	0,8963
Добувна промисловість	$Y_{DP}^E = 0,431 \ln(E_{DP}) + 0,0346$	0,9353	$Y_{DP}^I = 4,9433 \ln(I_{DP}) - 14,128$	0,8966
Харчова промисловість	$Y_{XP}^E = 3,14 \ln(E_{XP}) - 6,9012$	0,9274	$Y_{XP}^I = 17,535 \ln(I_{XP}) - 63,308$	0,9258

1	2	3	4	5
Хімічна промисловість	$Y_{XIM}^E = 39,977 \ln(E_{XIM}) - 178,76$	0,9335	$Y_{XIM}^I = 18,145 \ln(I_{XIM}) - 77,038$	0,8869
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	$Y_{HMP}^E = 6,1246 \ln(E_{HMP}) - 16,732$	0,9259	$Y_{HMP}^I = 2,2519 \ln(I_{HMP}) - 4,9818$	0,9063
Металургійне виробництво	$Y_{ME}^E = 14,33 \ln(E_{ME}) - 43,251$	0,9635	$Y_{ME}^I = 5,4457 \ln(I_{ME}) - 18,664$	0,8985
Виробництво машин та устаткування	$Y_{MA}^E = 63,102 \ln(E_{MA}) - 342,41$	0,9168	$Y_{MA}^I = 7,5762 \ln(I_{MA}) - 32,151$	0,9146
Будівництво	$Y_{BD}^E = 4,4623 \ln(E_{BD}) - 10,96$	0,9472	$Y_{BD}^I = 7,7717 \ln(I_{BD}) - 22,617$	0,8964
Транспорт	$Y_T^E = 11,148 \ln(E_T) - 30,663$	0,9264	$Y_T^I = 61,112 \ln(I_T) - 238,31$	0,8972
Інші види економічної діяльності	$Y_{IH}^E = 0,3729 \ln(E_{IH}) - 0,1421$	0,9348	$Y_{IH}^I = 1,4676 \ln(I_{IH}) - 2,5678$	0,8957

Отримані результати дають нам можливість записати формулу для вартісної оцінки економічних наслідків негативного впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище з урахуванням обсягу кожного окремого імпортного і експортного товарного потоку. Подібна формула може мати такий вигляд:

$$\begin{aligned}
 Y_{EIO} &= \sum_{i=1}^n Y_i^E + \sum_{j=1}^m Y_j^I = \\
 &= \left(Y_{CG}^E + Y_{ДП}^E + Y_{ХП}^E + Y_{XIM}^E + Y_{HMP}^E + Y_{ME}^E + Y_{MA}^E + Y_{BD}^E + Y_T^E + Y_{IH}^E \right) + \\
 &+ \left(Y_{CG}^I + Y_{ДП}^I + Y_{ХП}^I + Y_{XIM}^I + Y_{HMP}^I + Y_{ME}^I + Y_{MA}^I + Y_{BD}^I + Y_T^I + Y_{IH}^I \right), \quad (3.7)
 \end{aligned}$$

де Y_{EIO} – екологічна ємність експортно-імпортних операцій;

Y_i^E – екологічна ємність i -го експортного потоку;

Y_j^I – екологічна ємність j -го імпортного потоку;

$Y_{CG}^E, Y_{ДП}^E, Y_{ХП}^E, Y_{XIM}^E, Y_{HMP}^E, Y_{ME}^E, Y_{MA}^E, Y_{BD}^E, Y_T^E, Y_{IH}^E$ – екологічна ємність експорту продукції сільського господарства, добувної, харчової, хімічної промисловості, неметалевої мінеральної продукції, металургійної продукції, машин і устаткування, будівельних, транспортних послуг і продукції інших видів відповідно;

$Y_{CG}^I, Y_{ДП}^I, Y_{ХП}^I, Y_{XIM}^I, Y_{HMP}^I, Y_{ME}^I, Y_{MA}^I, Y_{BD}^I, Y_T^I, Y_{IH}^I$ – екологічна ємність імпорту продукції сільського господарства, добувної, харчової, хімічної промисловості, неметалевої мінеральної продукції, металургійної продукції, машин і устаткування, будівельних, транспортних послуг і продукції інших видів відповідно.

Підставимо у формулу 3.7 рівняння з таблиці 3.6. Отримаємо:

$$\begin{aligned}
Y_{EIO} = & [13,24 \ln(E_{CG}) - 45,667] + [0,431 \ln(E_{ДП}) + 0,0346] + \\
& + [3,14 \ln(E_{ХП}) - 6,9012] + [39,977 \ln(E_{ХИМ}) - 178,76] + \\
& + [6,1246 \ln(E_{НМП}) - 16,732] + [14,33 \ln(E_{МЕ}) - 43,251] + \\
& + [63,102 \ln(E_{МА}) - 342,41] + [4,4623 \ln(E_{БД}) - 10,96] + \\
& + [11,148 \ln(E_T) - 30,663] + [0,3729 \ln(E_{ИН}) - 0,1421] + \\
& + [29,71 \ln(I_{CG}) - 99,537] + [4,9433 \ln(E_{ДП}) - 14,128] + \\
& + [17,535 \ln(I_{ХП}) - 63,308] + [18,145 \ln(I_{ХИМ}) - 77,038] + \\
& + [2,2519 \ln(I_{НМП}) - 4,9818] + [5,4457 \ln(I_{МЕ}) - 18,664] + \\
& + [7,5762 \ln(I_{МА}) - 32,151] + [7,7717 \ln(I_{БД}) - 22,617] + \\
& + [61,112 \ln(I_T) - 238,31] + [1,4676 \ln(I_{ИН}) - 2,5678] = \\
& = [13,24 \ln(E_{CG})] + [0,431 \ln(E_{ДП})] + [3,14 \ln(E_{ХП})] + \\
& + [39,977 \ln(E_{ХИМ})] + [6,1246 \ln(E_{НМП})] + [14,33 \ln(E_{МЕ})] + \\
& + [63,102 \ln(E_{МА})] + [4,4623 \ln(E_{БД})] + [11,148 \ln(E_T)] + \\
& + [0,3729 \ln(E_{ИН})] + [29,71 \ln(I_{CG})] + [4,9433 \ln(E_{ДП})] + \\
& + [17,535 \ln(I_{ХП})] + [18,145 \ln(I_{ХИМ})] + [2,2519 \ln(I_{НМП})] + \\
& + [5,4457 \ln(I_{МЕ})] + [7,5762 \ln(I_{МА})] + [7,7717 \ln(I_{БД})] + \\
& + [61,112 \ln(I_T)] + [1,4676 \ln(I_{ИН})] - 1248,754,
\end{aligned}$$

де E_{CG} , $E_{ДП}$, $E_{ХП}$, $E_{ХИМ}$, $E_{НМП}$, $E_{МЕ}$, $E_{МА}$, $E_{БД}$, E_T , $E_{ИН}$ – обсяг експорту продукції сільського господарства, добувної, харчової, хімічної промисловості, неметалевої мінеральної продукції, металургійної продукції, машин і устаткування, будівельних, транспортних послуг і продукції інших видів;

I_{CG} , $I_{ДП}$, $I_{ХП}$, $I_{ХИМ}$, $I_{НМП}$, $I_{МЕ}$, $I_{МА}$, $I_{БД}$, I_T , $I_{ИН}$ – обсяг імпорту продукції сільського господарства, добувної, харчової, хімічної промисловості, неметалевої мінеральної продукції, металургійної продукції, машин і устаткування,

будівельних, транспортних послуг і продукції інших видів відповідно.

На забезпечення еколого-економічної збалансованості в регіоні істотно впливають обсяги здійснення експортно-імпортних операцій і його експортно-імпортний потенціал. Так, наприклад, експорт за межі регіону природних ресурсів знижує його природно-ресурсний потенціал, збільшує антропогенне навантаження на навколишнє середовище регіону внаслідок виникнення відходів первинної переробки цих ресурсів. У разі відсутності заходів, спрямованих на захист і відновлення навколишнього природного середовища, порушується еколого-економічна збалансованість в регіоні. Імпорт екологічно недосконалої продукції, техніки, технологій, сировини і матеріалів збільшує обсяги відходів виробництва в навколишньому середовищі, що також підвищує рівень еколого-економічної незбалансованості.

У той самий час імпорт природоємної і відходоємної продукції виключає її виробництво на даній території, зменшуючи, тим самим антропогенне навантаження на навколишнє середовище регіону. Імпорт екологічно чистої продукції сприяє витісненню з регіонального ринку екологічно недосконалої продукції, що зменшує її виробництво, а також знижує антропогенне навантаження на навколишнє середовище даної території. Таким чином, екологізація експортно-імпортних операцій може передбачати скорочення ресурсоємних експортних операцій і збільшення імпорту екологічно чистих видів товарів та послуг, що у сукупності знижують антропогенне навантаження експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього середовища і сприяють підтриманню еколого-економічної рівноваги.

3.3 Рекомендації щодо формування економічних інструментів екологізації експортно-імпортних операцій на регіональному рівні

Відносно вибору економічних показників, що характеризують вплив обсягів експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього природного середовища, можна запропонувати такі два підходи.

По-перше, величину такого впливу можна виразити параметрами структурного стану еколого-економічної системи. Такий підхід ґрунтується на припущенні про пропорційність між функціональними можливостями всієї еколого-економічної системи в цілому та її структурними елементами. Такі можливості значною мірою залежать від загальноекономічних факторів у регіоні, включаючи ступінь інтенсифікації експортно-імпортних операцій і міжгалузеві зв'язки.

По-друге, підхід до вибору показників, що характеризують вплив обсягів експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього природного середовища регіону, може бути орієнтований на показники результативності функціонування еколого-економічної системи. Результативність функціонування еколого-економічної системи може визначатися за допомогою одного інтегрального або декількох одиничних показників. Кожен такий показник характеризуватиме досягнення тієї або іншої мети функціонування еколого-економічної системи, що призводить до необхідності приведення багатьох критеріїв до якогось єдиного. У зв'язку з цим нами пропонується проводити економічну оцінку результативності екологізації системи експортно-імпортних операцій регіону на базі виділення єдиного критерію. Для оцінки безпосередньо економічного результату екологізації системи експортно-імпортних операцій регіону можна запропонувати такі показники, як валовий регіональний продукт (ВРП), чистий регіональний продукт, доходи органів місцевої влади і особисті доходи населення.

У роботі [145, с.169–173] стверджується, що «об'єктивний аналіз сучасного етапу розвитку України свідчить про подальше загострення еколого-економічних і соціальних проблем. Формування ринкових засад господарювання майже не супроводжується відповідним реформуванням сфери природокористування, хоча світовий досвід свідчить про неможливість досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку без екологізації господарської діяльності. Економіка України впродовж останніх років характеризувалася споживанням значної кількості енергетичних, мінеральних і біологічних ресурсів. Причому, якщо до 1991 року спостерігалось деяке зниження обсягів споживання природних ресурсів на одиницю виробленого валового внутрішнього продукту (ВВП), то після зазначеного терміну

питома витрата природних ресурсів зростає. На сьогодні Україна займає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води, залізняку, інших корисних копалини на одиницю ВВП, а також за обсягами отримання промислових відходів на душу населення. Негативні наслідки цього очевидні – до 10 % втрат ВВП зумовлені зменшенням продуктивності та передчасною втратою основних фондів, природних і людських ресурсів, а ресурсоемність кінцевого продукту в 3 рази перевищує світові стандарти. Слід зазначити, що структура економіки України протягом тривалого часу формувалася без урахування об'єктивних потреб населення і екологічних можливостей її конкретних територій. Морально застаріле і фізично зношене устаткування зумовили інтенсивне використання природних ресурсів. Техногенне навантаження в Україні було більше, ніж в інших республіках СРСР. Викиди забруднюючих речовин в атмосферу становили 18 % від загального об'єму викидів по СРСР, скидання у водні джерела становили відповідно 12 %, надходження відходів у ґрунти – 19 %. У той самий час питома вага території України дорівнювала 2,7 % загальної території СРСР. На початку 90-х років ХХ ст. щорічні втрати валового національного продукту України внаслідок забруднення навколишнього середовища становили приблизно 15-20 %. Поява значної кількості різних відходів свідчить про низьку ефективність виробництва, яка з погляду ступеня використання природних ресурсів навряд чи досягає в Україні 5 – 10 %, а останні 90 – 95 % практично безповоротно втрачаються. Значну питому вагу в структурі промислового виробництва країни займають потенційно небезпечні виробництва. Слід зазначити, що до потенційно небезпечних виробництв відносять ті, порушення функціонування технологічних систем яких супроводжується тяжкими соціально-економічними і екологічними наслідками. В наш час забруднення розглядається як неминучий результат виробництва і споживання. З інтеграцією України у світову спільноту зростає роль показників, використовуваних у системі національних рахунків для зіставлення рівнів розвитку різних країн і визначуваних за міжнародною методологією. Основними з таких показників на сьогодні є: національний дохід, національне багатство, валовий внутрішній і валовий національний продукт. Серед найбільш універсальних критеріїв оцінки

народногосподарського еколого-економічного збитку експерти називають валовий внутрішній продукт і національний дохід. Їх привабливість полягає в тому, що за своєю сутністю ці показники відповідають знову створеній вартості у всіх галузях національної економіки і не враховують проміжного споживання (тобто очищені від повторного обліку). Загальний економічний збиток, що завдається навколишньому середовищу в результаті забруднення, в європейських країнах оцінюється в 3–5 % ВВП, а витрати на його запобігання і компенсацію всього в 0,5–2 %».

У роботі [145, С.190] зазначається, що «однією з найбільш важливих переваг формування і розвитку ринку екологічних товарів є підвищення екологічної безпеки країни. Екологічна безпека є складовою національної безпеки. Під екологічною безпекою розуміють стан, при якому немає загрози нанесення збитку природному середовищу і здоров'ю населення. З іншої точки зору поняття екологічної безпеки інтерпретується як охорона і збереження природного середовища».

Під екологічною безпекою слід розуміти [145, с.190] «стан навколишнього середовища, що забезпечує умови функціонування, відтворення і розвитку сьогодення і майбутніх поколінь людей на певному рівні. Виділяють такі рівні екологічної безпеки: I – природний – не змінений безпосередньо господарською діяльністю людини (місцева природа відчуває тільки слабку непряму дію глобальних антропогенних змін); II – рівноважний – швидкість процесів відновлення компонентів навколишнього природного середовища вище або дорівнює темпам його антропогенних порушень; III – кризовий – швидкість антропогенного порушення компонентів навколишнього природного середовища перевищує темпи самовідновлення природи, але ще не відбувається корінних змін природних систем; IV – критичний – заміна раніше існуючих екологічних систем під антропогенною дією на менш продуктивні, що можуть бути поновлені; V – катастрофічний – заміна раніше існуючих екологічних систем під антропогенним тиском на менш продуктивні, закріплення малопродуктивних екосистем; VI – колапс – втрата біологічної продуктивності. Рівні I-II екологічної безпеки забезпечують ідеальні умови функціонування, відтворення і розвитку людства, рівні III-IV забезпечують функціонування, відтворення, і розвиток майбутніх поколінь, V

рівень – ставить під загрозу і сьогодення і розвиток майбутніх поколінь, VI – призводить до загибелі людства (та інших біологічних видів)».

Перелічені показники тією чи іншою мірою відображають цільові інтереси окремих груп суб'єктів економічної діяльності регіону. За допомогою такого показника, як доходи органів місцевої влади, можна пов'язувати інтереси державного управління експортно-імпортними операціями регіону з його еколого-економічним потенціалом. У разі використання такого показника, як особисті доходи населення, реалізується мета здійснення експортно-імпортних операцій у формі зростання фонду споживання, а отже, і добробуту населення регіону.

На наш погляд, найбільш прийнятним показником результативності функціонування еколого-економічної системи, тобто, показником, що характеризує вплив обсягів експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього природного середовища регіону, є валовий регіональний продукт. Валовий регіональний продукт характеризує вартість вироблених у всіх галузях економіки товарів та послуг, призначених для кінцевого споживання, накопичення і чистого експорту. Основною перевагою валового регіонального продукту є те, що з нього розрахунковим шляхом можна отримати усі вище зазначені показники.

ВРП є одним із основних макроекономічних показників у статистиці окремо взятих країн і міжнародних організацій, таких, як ООН, ОЕСР, МВФ, МБРР. Цей показник виражає результат функціонування економіки регіону за певний період часу, характеризує готову продукцію і проведені послуги. ВРП не включає вартість спожитих предметів праці і виключає повторний облік. Крім результатів матеріального виробництва, ВРП враховує вартість вироблених у регіоні послуг. ВРП є валовою вартістю всіх товарів та послуг, створених на території регіону протягом певного періоду часу за вирахуванням проміжного споживання. Цей показник вимірює результати діяльності суб'єктів господарювання на економічній території регіону і не призначений для оцінки виробництва за межами країни. ВРП характеризує вартість, створену як резидентами, так і нерезидентами на території регіону, але не враховує вартості, створеної резидентами за межами регіону. ВРП може бути обчислений трьома способами, наведеними в таблиці 3.7.

Способи розрахунку валового регіонального продукту

Найменування	Коротка характеристика
1	2
Виробничий спосіб	У основі розрахунку ВРП виробничим способом лежить такий мікроекономічний показник, як валовий випуск. Останній є вартістю товарів та послуг, проведених господарськими одиницями-резидентами за певний період. Сюди відносять виробництво промислової і сільськогосподарської продукції у вартісному вираженні, перевезення вантажів, вартість будівельно-монтажних робіт, виробництво інших галузей. До вартості послуг входять послуги оптової і роздрібною торгівлі, матеріально-технічного постачання і заготовок, послуги зв'язку, охорони здоров'я, культури, науки, громадських організацій, послуги органів державного управління, оборони, фінансових установ, пенсійне забезпечення, послуги різних організацій з обслуговування підприємств і установ. У обсяг валового випуску також включаються деякі категорії вироблених, але реалізованих благ
Розподільчий спосіб	Розрахунок ВРП виробничим способом полягає в обліку валового випуску звітного періоду виробничих одиниць всіх галузей в цінах виробництва за вирахуванням їх вартості проміжного споживання за цінами споживання. Таким чином, ВРП — це сума доданої вартості всіх виробників товарів та послуг регіону. Відповідно до розподільного способу ВРП – це загальна сума доходів усіх господарських одиниць і населення від усіх видів економічної діяльності, а також амортизаційних відрахувань
Спосіб кінцевого використання	ВРП є кінцевим споживанням матеріальних благ і послуг, капіталовкладенням, приростом матеріальних оборотних коштів і сальдо зовнішньоторговельних операцій. Таким чином, ВРП включатиме чотири потоки витрат: 1) споживчі витрати – витрати домашніх господарств на предмети споживання короткострокового і тривалого користування, а також витрати на послуги; 2) витрати держави на споживання; 3) валові внутрішні інвестиції; 4) чистий експорт – різниця між експортом та імпортом (зовнішньоторговельне сальдо)

В Україні в цілому і в Сумській області зокрема ВРП є узагальнюючим показником, що характеризує рівень розвитку економіки. Валовий регіональний продукт у ринкових цінах визначається як сума валової доданої вартості усіх видів економічної діяльності, включаючи чисті податки на продукти. У свою чергу, валова додана вартість розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням кожного виду економічної діяльності, зменшена на величину оплати послуг фінансових посередників. Чисті податки – це податки на продукти, за виключенням субсидій на продукти. Податки на продукти - це податки, які справляються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених, реалізованих або імпортованих виробничою одиницею-резидентом. До них відносять податок на додану вартість, акцизний збір, імпорتنі та експортні мита,

податок із реклами, готельний збір, єдиний податок на підприємницьку діяльність, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, митні збори, відрахування від плати за транзит природного газу, нафти та аміаку через територію України тощо. Субсидії на продукти – це, перш за все, субсидії, які надаються пропорційно кількості або вартості продуктів та послуг, реалізованих на внутрішньому ринку або експортованих виробничою одиницею-резидентом. Вони включають відшкодування із державного та місцевих бюджетів підприємствам у порядку державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію. Другий різновид таких субсидій призначається для покриття поточних збитків підприємств (зокрема, житлово-комунального господарства, установ культури тощо), поліпшення їхнього фінансового становища шляхом поповнення оборотних коштів або компенсації окремих витрат. Динаміка ВРП Сумської області наведена в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

ВРП Сумської області без урахування екологічного фактора

(млн. грн.)

Рік	Обсяг експорту	Обсяг імпорту	Зовнішньоторговельне сальдо	Валовий регіональний продукт
1996	495,51	339,74	155,77	1380,00
1997	536,01	382,57	153,44	1944,00
1998	505,66	551,23	-45,57	2100,00
1999	727,61	1415,87	-688,26	2571,00
2000	1108,00	866,83	241,17	3495,00
2001	1301,60	1310,46	-8,86	3817,00
2002	1484,42	3108,27	-1623,85	4183,00
2003	2009,92	1027,74	982,18	4885,00
2004	2692,90	1276,50	1416,40	6275,00
2005	3118,61	1835,03	1283,58	8025,00
2006	2843,45	1950,95	892,50	9566,00
2007	3697,24	2415,40	1281,84	12341,00

Під впливом інтенсифікації експортно-імпортних операцій стан екосистем може змінюватися і, часто в непередбачуваному напрямі, що може завдавати значного економічного збитку країні. Отримана нами в п. 3.2 формула дозволяє деякою мірою виключити випадкові фактори і невизначеність в економічній оцінці впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища. Унаслідок цього можуть бути ідентифіковані можливі альтернативи зниження негативного впливу експортно-імпортних операцій на стан екосистем.

Результати проведених розрахунків можна навести у вигляді таблиці 3.9.

Частково негативний вплив експортно-імпортних операцій на стан навколишнього середовища компенсується за рахунок екологічних платежів, пред'явлених суб'єктам господарювання за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища, штрафів, позовів про відшкодування економічного збитку, заподіяного в результаті порушення чинного природоохоронного законодавства України.

Таблиця 3.9

Антропогенне навантаження експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище

(млн. грн.)

Роки	Антропогенне навантаження експортно-імпортних операцій			Фактична компенсація антропогенного навантаження	Некомпенсована частина антропогенного навантаження
	усього	експорт	імпорт		
1996	99,760	52,860	46,900	5,911	93,849
1997	110,010	57,180	52,830	6,804	103,206
1998	130,050	53,940	76,110	10,567	119,483
1999	273,130	77,610	195,520	9,283	263,847
2000	237,860	118,170	119,690	15,741	222,119
2001	319,780	138,830	180,950	14,203	305,577
2002	587,540	158,330	429,210	18,907	568,633
2003	356,300	214,390	141,910	15,978	340,322
2004	463,510	287,240	176,270	32,893	430,617
2005	586,030	332,630	253,400	30,466	555,564
2006	572,690	303,300	269,390	54,112	518,578
2007	727,870	394,360	333,510	68,106	659,764

Проте значна частина антропогенного навантаження експортно-імпортних операцій залишається некомпенсованою. Результати перерахунку валового регіонального продукту Сумської області з урахуванням екологічного фактора можуть бути представлені в таблиці 3.10.

Для того, щоб компенсувати негативний вплив експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього природного середовища, яке призводить до зниження рівня валового регіонального продукту Сумської області, необхідно провести екологізацію як здійснення експортно-імпортних операцій, так і експортно-імпортного потенціалу регіону.

Експортно-імпортний потенціал регіону характеризується структурою експорту-імпорту товарів та послуг за обсягом продукції, її прогресивності, за

величиною залученого капіталу, а також за рядом інших показників. Вплив структури експорту-імпорту товарів та послуг на рівень еколого-економічної збалансованості виявляється через питому вагу природоємних і відходоємних видів товарів та послуг в експорті-імпорті регіону. Чим вище питома вага таких товарів та послуг у структурі експорту-імпорту регіону, тим більше екологічне навантаження не відповідає його екологічному потенціалу. Екологізація експортно-імпортного потенціалу регіону полягає в зниженні питомої ваги тих видів продукції і послуг в структурі експорту регіону, виробництво яких є природоємним і екологічно небезпечним, підвищенні частки природо- і ресурсозберігаючих виробництв, а також імпорт екологічно чистої продукції сприяє витісненню з регіонального ринку екологічно недосконалої продукції, знижуючи обсяги її виробництва на території регіону.

Таблиця 3.10

ВРП Сумської області з урахуванням екологічного фактора

Роки	Валовий регіональний продукт			Зовнішньоторговельне сальдо		
	номінальний	з урахуванням екологічного фактора	зменшення, %	номінальне	з урахуванням екологічного фактора	зменшення, %
1996	1380,00	1286,151	6,80	155,77	61,921	60,25
1997	1944,00	1840,794	5,31	153,44	50,234	67,26
1998	2100,00	1980,517	5,69	-45,57	-165,053	262,20
1999	2571,00	2307,153	10,26	-688,26	-952,107	38,34
2000	3495,00	3272,881	6,36	241,17	19,051	92,10
2001	3817,00	3511,423	8,01	-8,86	-314,437	3448,95
2002	4183,00	3614,367	13,59	-1623,85	-2192,483	35,02
2003	4885,00	4544,678	6,97	982,18	641,858	34,65
2004	6275,00	5844,383	6,86	1416,40	985,783	30,40
2005	8025,00	7469,436	6,92	1283,58	728,016	43,28
2006	9566,00	9047,422	5,42	892,50	373,922	58,10
2007	12341,00	11681,236	5,35	1281,84	622,076	51,47

Експортно-імпортний потенціал регіону може розглядатися як система. Усі елементи такої системи об'єднані прямими і зворотними зв'язками. З метою збалансованого функціонування еколого-економічної системи регіону, екологізацію експортно-імпортного потенціалу необхідно здійснити за допомогою екологізації взаємодії природно-ресурсного з експортно-імпортним, експортно-імпортного з трудовим і трудового з природно-ресурсним потенціалом. Функціонування експортно-імпортного потенціалу регіону може розглядатися як процес, що

відбувається безперервно та складається з фази формування, розвитку і використання. Екологізацію необхідно здійснювати на всіх стадіях цього циклу. Таким чином, екологізація охопить всі структурні елементи експортно-імпортного потенціалу регіону і взаємозв'язку між ними. У цьому випадку екологізація експортно-імпортного потенціалу буде не разовим заходом, а безперервним процесом, підпорядкованим принципу збалансованості еколого-економічного розвитку регіону.

Організаційною основою екологізації експортно-імпортних операцій є системи централізованих і децентралізованих установ, організацій і служб, що виконують такі функції екологізації, як аналіз, прогнозування, планування, регулювання, облік і контроль результатів екологізації. Здійснення процесу екологізації експортно-імпортних операцій регіону можливо тільки в тому випадку, якщо на рівні країни, у системі місцевого самоврядування, на підприємствах регіону будуть сформовані організаційно-економічні механізми, що забезпечують безперервність процесів екологізації експортно-імпортних операцій. Система управління екологізацією експортно-імпортних операцій може бути підсистемою управління економічним потенціалом території в цілому. Функціонально вона може бути пов'язана з відповідними територіальними органами управління і екологічними службами підприємств регіону.

Одним із інструментів організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій є трудовий потенціал регіону. Як інструмент екологізації експортно-імпортних операцій трудовий потенціал реалізується за допомогою цілого ряду похідних потенціалів: професійного, інтелектуального, освітнього, культурного. Трудовий потенціал може впливати на екологізацію попиту і пропозиції, засобів і предметів праці, управління виробництвом і споживанням, взаємовідносин людини і навколишнього середовища. Як інструмент екологізації експортно-імпортних операцій трудовий потенціал регіону забезпечує збалансованість еколого-економічного функціонування експортно-імпортних операцій за допомогою екологізації потреб населення регіону, формування екологічно орієнтованої структури суспільного виробництва, отримання знань,

розроблення методів зниження антропогенного навантаження експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище і збереження природно-ресурсного потенціалу регіону.

На сьогоднішній день в Україні економічні інструменти регулювання експортно-імпортних операцій не враховують впливу екологічного фактора і не передбачають існування екологічно орієнтованих зворотних зв'язків у такому регулюванні. Екологізувати експортно-імпортні операції в ринкових умовах господарювання можна за допомогою системи екологічного ліцензування, квотування та інших економічних інструментів, що сприяють зниженню рентабельності експорту продукції екологоемних, природоемних виробництв та імпорту екологічно недосконалої продукції. На наш погляд, одним із найбільш дієвих інструментів екологізації експортно-імпортних операцій є спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора.

Згідно з Законом України "Про Єдиний митний тариф" № 2097-12 від 01.01.2009 р. [51] та Митним кодексом України № 92-15 від 22.05.2008 р. [78] Єдиний митний тариф України базується на міжнародно визнаних нормах і розвивається у максимальній відповідності до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і правил митної справи. Ставки Єдиного митного тарифу України є єдиними для всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності незалежно від форм власності, організації господарської діяльності та територіального розташування, за винятком випадків, передбачених законами України та її міжнародними договорами.

У відповідності до чинного законодавства України на митній території України можуть застосовуватися такі види мита (рис. 3.10): 1) адвалерне (нараховується у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, які обкладаються митом); 2) специфічне (нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів та інших предметів, які обкладаються митом); 3) комбіноване (поєднує обидва попередні види митного обкладення).

У відповідності до чинного законодавства, з метою захисту економічних інтересів України, національних виробників та у випадках, передбачених законами

України, у разі ввезення на митну територію України і вивезення за межі цієї території товарів незалежно від інших видів мита можуть застосовуватися особливі види мита: спеціальне, антидемпінгове та компенсаційне мито. Але жоден із передбачених чинним законодавством видів мита не враховує негативного впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища.

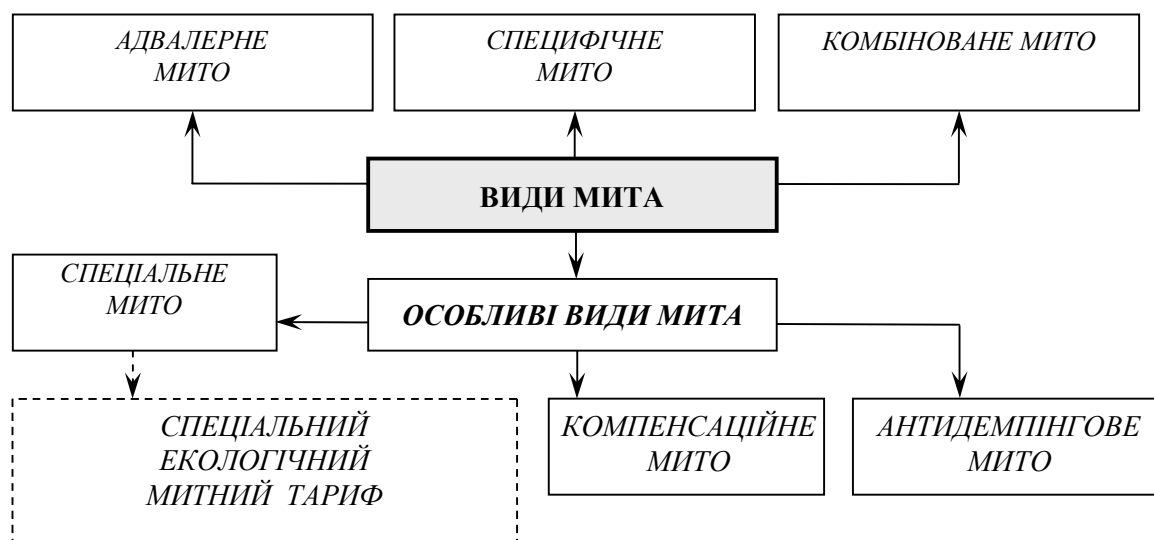

Рис. 3.10. Види мита, що можуть бути застосовані на території України

Антидемпінгове мито застосовується в двох випадках. По-перше, відповідно до Закону України "Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту" у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом демпінгу, що завдає шкоди національному товаровиробнику. По-друге, у разі вивезення за межі митної території України товарів за ціною, істотно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент цього вивезення, якщо таке вивезення завдає шкоди.

Компенсаційне мито також може бути застосовано лише в двох випадках. По-перше, відповідно до Закону України "Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту" у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, що завдає шкоди національному товаровиробнику. По-друге, у випадку вивезення за межі митної території України

товарів, для виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту або споживання яких безпосередньо або опосередковано надавалася субсидія, якщо таке вивезення завдає шкоди.

Розрахунок спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора проведений за допомогою ЕОМ. Результати розрахунків можна подати у вигляді таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Ставки спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора

Назва товарного потоку	Ставка спеціального митного тарифу, грн./1 грн. вартості товарного потоку	
	експорт	імпорт
Сільське господарство	0,113	0,300
Добувна промисловість	0,127	0,076
Харчова промисловість	0,093	0,133
Хімічна промисловість	0,124	0,069
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,107	0,096
Металургійне виробництво	0,194	0,045
Виробництво машин та устаткування	0,072	0,025
Будівництво	0,102	0,118
Транспорт	0,197	0,358
Інші види економічної діяльності	0,066	0,068

На нашу думку, впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора було б економічно виправданим і вигідним як для економічної системи країни, так і для стану її екосистем. Впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора базується на проведенні економічної оцінки впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища і може бути основою акумуляції додаткових грошових коштів для реалізації різних технічних моделей і сценаріїв компенсації негативного впливу експортно-імпортних операцій на стан екосистем, а також комплексного вирішення еколого-економічних проблем, з якими стикається країна при здійсненні експортно-імпортних операцій.

У процесі екологізації експортно-імпортних операцій будь-яка країна вимушена ухвалювати економічні рішення, які ґрунтуються на припущеннях про невизначене майбутнє. Робляться спроби спрогнозувати стан екосистем і його залежність від обсягів експортно-імпортних операцій.

Управління процесом екологізації експортно-імпортних операцій ґрунтується на нашому розумінні навколишнього природного середовища і наших прогнозах його стану в майбутньому. На наш погляд, життєво важливим аспектом екологізації експортно-імпортних операцій є розуміння специфіки їх впливу на навколишнє природне середовище і тих змін, які відбуваються в екосистемах під їх впливом. Передбачається, що навколишнє природне середовище володіє певним асиміляційним потенціалом і здатне або ефективно протидіяти впливу експортно-імпортних операцій, або оперативнo реорганізуватися і адаптуватися до викликаних ним екологічних змін. Так, наприклад, в роботах [165, 168] наводяться дані екологічних і палеонтологічних досліджень, які стверджують, що зміни навколишнього природного середовища не мають випадкового характеру. Спостерігаються як раптові зміни екосистем, так і тривалі тенденції та систематичні реорганізації елементів навколишнього природного середовища, пов'язані з дією на них господарської діяльності людини.

На думку ряду зарубіжних авторів [161], прогнозування невизначеності впливу експортно-імпортних операцій на елементи екосистем є достатньо трудомістким процесом. Прогнозування впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища пов'язане з вивченням наявного досвіду і офіційної статистики. Такий підхід спирається на минуле і, можливо, концентрує нашу увагу на дуже вузькому наборі економічних показників. З іншого боку, відсутність якого-небудь прогнозування впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища може призводити до раптового виникнення додаткового антропогенного навантаження на елементи екосистем і пов'язаного з цим явищем економічного збитку від забруднення, виснаження і деградації навколишнього природного середовища.

На нашу думку, впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора є достатньо логічним засобом боротьби з невизначеністю впливу експортно-імпортних операцій на елементи екосистем. Такий митний тариф можна розглядати як результат ухвалення економічних рішень, спрямованих на комплексне вирішення еколого-економічних проблем, з якими стикається країна при

здійсненні експортно-імпортних операцій. Спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора повинен відповідати максимальній кількості можливих варіантів інтенсифікації експортно-імпортних операцій у майбутньому. Такий ефективний економічний інструмент регулювання експортно-імпортних операцій як спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора може використовуватися як альтернатива існуючим однонаправленим інструментам державного економічного регулювання експортно-імпортних операцій. Його впровадження припускає врахування широкого ряду економічних прогнозів, розкладання на складові як відомих тенденцій, так і невизначеності.

Впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора разом з традиційними економічними інструментами обумовлене граничною складністю еколого-економічних і соціальних систем. Традиційні економічні інструменти підходять лише для регулювання роботи добре вивчених соціально-економічних систем, що розуміються, на коротко- або середньострокових тимчасових відрізках. Тоді як екологізація експортно-імпортних операцій пов'язана з ухваленням економічних рішень, що мають довгостроковий характер впливу на еколого-економічні системи, які до кінця не вивчені і можуть значно змінювати свій стан під впливом господарської діяльності людини.

Основною причиною недосконалості традиційних економічних інструментів регулювання експортно-імпортних операцій є те, що ці інструменти не враховують екологічного фактора. Спеціальний митний тариф із урахуванням екологічного фактора дозволяє оперативно фокусувати увагу на ключових змінах у поточних тенденціях здійснення експортно-імпортних операцій. Спеціальний митний тариф може бути достатньо дієвим економічним інструментом екологізації експортно-імпортних операцій. Оскільки впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора відстежує можливі варіанти розвитку експортно-імпортних операцій, при їх розробленні можуть бути використані практично будь-які систематичні методи креативного мислення про різного роду невизначеності, пов'язані зі станом навколишнього природного середовища. Такий тариф враховує як якісні, так і кількісні характеристики взаємодії елементів у системі «навколишнє

природне середовище – експортно-імпортні операції». Тому спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора зберігає значний потенціал для оперативного регулювання обсягів експортно-імпортних операцій у відповідь на зміну стану елементів навколишнього природного середовища.

Можна виділити три основні переваги впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора. По-перше, спеціальний митний тариф, який враховує екологічний фактор, може бути використаний для розвитку специфічних екологічно орієнтованих стратегій здійснення експортно-імпортних операцій. По-друге, такий тариф може бути використаний для розвитку загальної адаптивної стратегії регулювання обсягів експортно-імпортних операцій з метою попередження невизначеності дії експортно-імпортних операцій на стан елементів навколишнього природного середовища. По-третє, усвідомлюючи, що в майбутньому вплив експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього середовища може відрізнятися від сьогодення за багатьма дуже важливими параметрами, спеціальний митний тариф, який враховує екологічний фактор, може допомогти спрогнозувати майбутній стан єдиної еколого-економічної системи країни.

Впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічної складової може допомогти економічній системі країни в підготовці до дії різних невизначених еколого-економічних факторів, яких (як показують останні дослідження в галузі економіки природокористування) ми повинні чекати, навіть якщо ми не можемо їх спрогнозувати. Прогнозування екстенсивно використовувалося для визначення впливу експортно-імпортних операцій на глобальний стан елементів навколишнього середовища. Нами пропонується використання спеціальних економічних інструментів для вирішення глобальних проблем навколишнього середовища на міжнародному рівні. Безліч оцінок навколишнього середовища на сьогоднішній момент стверджують про необхідність введення спеціальних економічних інструментів регулювання експортно-імпортних операцій як однієї з основних частин стратегії екологізації міжнародних економічних відносин у цілому.

Впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора може впливати на глобальну еколого-економічну політику в декількох напрямках. Впровадження такого тарифу може сфокусувати всесвітню увагу на ключових екологічних проблемах: наприклад, зміні клімату, забрудненні навколишнього природного середовища і виснаженні природно-ресурсного потенціалу регіонів. Цей тариф може бути використаний для визначення перспектив розвитку експортно-імпортних операцій в регіоні та залучення експертів до дискусії про вплив міжнародних економічних відносин на екологію. Спеціальний митний тариф, що враховує екологічний фактор, дозволить охопити всю складність цього напрямку, при якому традиційні економічні інструменти регулювання експортно-імпортних операцій не здатні функціонувати достатньо ефективно.

При розробленні спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора передбачається застосовувати системні моделі, які можуть бути використані для кращого розуміння динаміки розвитку еколого-економічних систем. У них є декілька ключових відмінностей від традиційних, технічно керованих моделей. Вони керовані, гнучкі, податливі та легко можуть бути переведені в наочну форму; вони можуть бути кількісними і якісними. Такий тариф може використовуватися як інструмент ухвалення рішень або планування, призначення якого – розглядати різноманітність можливих варіантів розвитку експортно-імпортних операцій, враховувати невизначеність взаємодії з елементами навколишнього середовища, точно прогнозувати можливий результат такої взаємодії. Існує безліч методів розроблення митних тарифів, кожен метод корисний для генерування специфічного типу тарифів. Можуть використовуватися як існуючі кількісні моделі для генерування спеціальних митних тарифів з урахуванням екологічного фактора, так і спеціально розроблені нові моделі.

Багато чого при розробленні спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора залежить від еколого-економічної політики країни і прийнятих управлінських рішень. Проте, зв'язок між еколого-економічними дослідженнями і управлінськими рішеннями часто буває неповним або недостатнім. Управлінські рішення у галузі регулювання експортно-імпортних операцій в деякій

мірі залежать від еколого-економічних прогнозів на майбутнє. Дослідники можуть використовувати прогнозування для перевірки результатів своїх досліджень, тоді як керівництво використовує його для формування оптимальних еколого-економічних рішень. Експерти, що намагаються передбачити майбутнє, покладаються на дані та оптимальні оцінки того, які тенденції домінуватимуть, зникають, зберігаються або перетворюються. Вони часто стикаються з труднощами прогнозування майбутнього комплексних еколого-економічних систем. Оскільки прогнози прагнуть наголосити на поступових тенденціях невизначеності, експерти можуть ненавмисно недооцінити невизначеність у взаємодії експортно-імпортних операцій і елементів навколишнього природного середовища. Наука може випадково відійти від передбачення різного роду невизначеностей. Спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора є важливим економічним інструментом управління екологізацією експортно-імпортних операцій. Такий тариф враховує сильні взаємозв'язки між особливостями екосистем і людським благополуччям. Ще одним важливим моментом для розвитку спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора є пошук кращих способів моделювання екологічних зворотних зв'язків. Екосистеми змінюються і часто в напрямках, яких ми не можемо передбачати, але все-таки наше благополуччя залежить від помірної і узгодженого постачання послугами екосистем. Спеціальний митний тариф може допомогти сформуванню нашого розуміння змін екосистем і послуг, які вони здійснюють. Такий тариф є важливим економічним інструментом не тільки для ухвалення рішень про управління екосистемами, але й для екологізації експортно-імпортних операцій. Спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора дозволяє нам звертатися до наших припущень і знань про те, як працюють еколого-економічні системи, включаючи і можливі зміни, які важко передбачити, спираючись на існуючі знання. На відміну від багатьох традиційних економічних інструментів регулювання експортно-імпортних операцій, спеціальний митний тариф також може бути використаний для комунікації і взаємодії, покращуючи суспільну оцінку економіки природокористування як науки і дилем, з якими вона стикається. Такий широкий підхід повинен допомогти формувати як корисність, так

і стійкість екологізації експортно-імпортних операцій на десятиліття вперед.

Спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора є чудовим засобом поєднання екологічної науки з економікою. Також проблеми екологізації експортно-імпортних операцій вимагають інтеграції найновітніших наукових досліджень з підходами, які враховують невизначеності та неточності. Впровадження спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора розвиває метод передачі новітніх наукових досягнень у такий спосіб, який може об'єднати широкий ряд точок зору і можливих варіантів розвитку подій. Необхідно навчитися управляти міжнародними економічними системами, що постійно змінюються, з екологічними зворотними зв'язками.

При регулюванні експортно-імпортних операцій експертам необхідні шляхи для організації їх бачення того, як працюють екосистеми, це є витоком більш формалізованих і жорстких методів аналізу (таких, як математичне моделювання, моделювання симуляції або «польові дослідження»). Ці методи повинні бути простими в застосуванні, повинні враховувати несподіванці і невизначеності, а також бути здатними об'єднати різні точки зору відносно того, як працює еколого-економічна система. Саме це і забезпечує застосування спеціального митного тарифу з урахуванням екологічного фактора при екологізації експортно-імпортних операцій.

У свою чергу, ефект дії організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій (міжнародних економічних відносин) може бути представлений у вигляді таблиці 3.12. Дія організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій за допомогою такого економічного інструменту як спеціальний митний тариф з урахуванням екологічного фактора, спрямована на компенсацію негативного впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище, і як наслідок, на індикатори економічного розвитку регіону.

Експорт за межі регіону природних ресурсів знижує його природно-ресурсний потенціал, збільшує антропогенне навантаження на навколишнє середовище регіону внаслідок виникнення відходів первинної переробки цих ресурсів. У разі відсутності заходів спрямованих на захист і відновлення навколишнього природного

середовища, порушується еколого-економічна збалансованість в регіоні. Імпорт екологічно недосконалої продукції, техніки, технологій, сировини і матеріалів збільшує обсяги відходів виробництва в навколишньому середовищі, що також підвищує рівень еколого-економічної незбалансованості.

Таблиця 3.12

Узагальнені результати дії організаційно-економічного механізму екологізації ЕІО у системі управління економічним потенціалом Сумської області

Назва показника	Роки					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1	2	3	4	5	6	7
ВРП (номінальний)	1380	1944	2100	2571	3495	3817
Зовнішньоторговельне сальдо (номінальне)	155,77	153,44	-45,57	-688,26	241,17	-8,86
Обсяг експорту	495,51	536,01	505,66	727,61	1108	1301,6
Обсяг імпорту	339,74	382,57	551,23	1415,87	866,83	1310,46
Екологічна ємність експортно-імпортних операцій	99,76	110,01	130,05	273,13	237,86	319,78
Фактична компенсація АН ЕІО	5,911	6,804	10,567	9,283	15,741	14,203
Некомпенсована частина АН ЕІО	93,849	103,206	119,483	263,847	222,119	305,577
ВРП (з урахуванням екологічного фактора)	1286,151	1840,794	1980,517	2307,153	3272,881	3511,423
Зовнішньоторговельне сальдо (з урахуванням екологічного фактора)	61,921	50,234	-165,053	-952,107	19,051	-314,437
Екологічні митні збори	93,607	103,227	122,26	257,314	223,319	300,53
ВРП (скорегований з урахуванням введення екологічного митного тарифу)	1379,758	1944,021	2102,777	2564,467	3496,2	3811,953
Зовнішньоторговельне сальдо (скореговане з урахуванням введення екологічного митного тарифу)	155,528	153,461	-42,793	-694,793	242,37	-13,907

Продовження табл. 3.12

Назва показника	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	2	3	4	5	6	7
ВРП (номінальний)	4183	4885	6275	8025	9566	12341
Зовнішньоторговельне сальдо (номінальне)	-1623,85	982,18	1416,4	1283,58	892,5	1281,84
Обсяг експорту	1484,42	2009,92	2692,9	3118,61	2843,45	3697,24
Обсяг імпорту	3108,27	1027,74	1276,5	1835,03	1950,95	2415,4
Екологічна ємність експортно-імпортних операцій	587,54	356,3	463,51	586,03	572,69	727,87
Фактична компенсація АН ЕІО	18,907	15,978	32,893	30,466	54,112	68,106
Некомпенсована частина АН ЕІО	568,633	340,322	430,617	555,564	518,578	659,764
ВРП (з урахуванням екологічного фактора)	3614,367	4544,678	5844,383	7469,436	9047,422	11681,236
Зовнішньоторговельне сальдо (з урахуванням екологічного фактора)	-2192,483	641,858	985,783	728,016	373,922	622,076
Екологічні митні збори	553,672	333,905	434,236	549,511	532,256	677,722
ВРП (скорегований з урахуванням введення екологічного митного тарифу)	4168,039	4878,583	6278,619	8018,947	9579,678	12358,958
Зовнішньоторговельне сальдо (скореговане з урахуванням введення екологічного митного тарифу)	-1638,811	975,763	1420,019	1277,527	906,178	1299,798

Імпорт природоємної та відходоємної продукції виключає її виробництво на даній території, зменшуючи, тим самим антропогенне навантаження на навколишнє середовище регіону. Імпорт екологічно чистої продукції сприяє витісненню з регіонального ринку екологічно недосконалої продукції, що зменшує її виробництво і також знижує антропогенне навантаження на навколишнє середовище даної території. Таким чином, екологізація експортно-імпортних операцій може передбачати скорочення ресурсоємних експортних операцій і збільшення імпорту екологічно чистих видів товарів та послуг, що у сукупності знижують антропогенне навантаження експортно-імпортних операцій на елементи навколишнього середовища і сприяють підтримці еколого-економічної рівноваги.

Країна, що експортує екологічно чисту продукцію, виробництво якої забруднює навколишнє середовище країни-виробника, або імпортує продукцію, споживання якої забруднює навколишнє середовище, повинна отримувати значну компенсацію за розміщення на своїй території екологічно небезпечних галузей промисловості, забруднення навколишнього середовища та виснаження природно-ресурсного потенціалу. Розмір такої компенсації повинен забезпечувати поступове зниження негативного впливу антропогенного навантаження на навколишнє середовище та економічний розвиток країни, викликаного міжнародною економічною діяльністю.

Висновки до третього розділу

1. Інтенсифікацію експортно-імпортних операцій у Сумській області характеризують особливі форми транснаціоналізації факторів виробництва з жорстким структуруванням взаємозв'язків окремих секторів регіональної економічної системи з окремими економічно-розвинутими країнами, що базуються на постіндустріальній інформаційній економіці. Інтенсифікація експортно-імпортних операцій відкриває нові можливості для розвитку взаємозв'язків між Сумською областю, окремими країнами та регіонами.

2. Кожному з напрямів, за яким здійснюється інтенсифікація експортно-імпортних операцій, притаманні свої економічні та екологічні протиріччя і конфлікти інтересів. Вони виражаються в нерівнозначності прояву таких процесів для кожного з їх учасників у різних регіонах і країнах світу. При цьому формується

нова багаторівнева глобальна економічна система, в якій, незважаючи на постійно зростаючу роль транснаціонального капіталу та наднаціональних економічних механізмів регулювання, національні економічні системи все ще продовжують відігравати достатньо важливу роль в промисловому виробництві та міжнародних економічних процесах.

3. Науково-методичні підходи до економічної оцінки екологічної ємності експортно-імпортних операцій дозволяють провести економічну оцінку впливу обсягів експортно-імпортних операцій на довкілля, яка базується на показниках екологічно обумовленого економічного збитку, віднесеного на одиницю експортного та імпортного товарних потоків. Такий збиток становить від 0,0271 до 0,3652 грн на 1 грн вартості товарного потоку залежно від його виду.

4. Коригування показника зовнішньоторговельного сальдо, при визначенні валового регіонального продукту, враховує економічну оцінку екологічної ємності експортно-імпортних операцій, які здійснюються на даній території. Так, негативний вплив експортно-імпортних операцій на стан навколишнього середовища у Сумській області оцінюється приблизно в 727,87 млн. грн. Частково (68,1 млн. грн.) він компенсується за рахунок екологічних платежів, пред'явлених суб'єктам господарювання за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища, штрафів, позовів про відшкодування економічного збитку, завданого внаслідок порушення чинного природоохоронного законодавства України. Проте значна частина антропогенного навантаження експортно-імпортних операцій (приблизно 659,76 млн. грн.) залишається некомпенсованою. Номінальне зовнішньоторговельне сальдо Сумської області становить 1281,84 млн. грн., у той час як реальна його величина з урахуванням екологічного фактора дорівнює лише 622,076 млн. грн.

5. Спеціальний екологічний митний тариф може розглядатись як ефективний економічний інструмент екологізації експортно-імпортних операцій. За нашими розрахунками, він становить від 0,025 до 0,358 грн. на 1 грн. вартості експортного або імпортного товарного потоку, що сприятиме збільшенню зовнішньоторговельного сальдо Сумської області до рівня 1299,79 млн. грн.

6. Виділяють такі основні переваги впровадження спеціального екологічного митного тарифу: по-перше, спеціальний митний тариф, який враховує екологічний фактор, може бути використаний для розвитку екологічно орієнтованих стратегій здійснення експортно-імпортних операцій; по-друге, такий тариф може бути використаний для розвитку загальної адаптивної стратегії регулювання обсягів експортно-імпортних операцій з метою попередження невизначеності їх дії на стан елементів навколишнього природного середовища.

7. Урахування у системі економічних розрахунків впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє середовище дозволяє оптимізувати їх товарну структуру. З одного боку, це сприяє оптимізації з урахуванням екологічного фактора виробництва певних видів продукції, а з іншого – перешкоджає оптимізації споживання ресурсів, які можуть включати ресурсозберігання і вибір альтернативних видів ресурсів. Вирішення цих питань корінним чином здатне впливати на ефективність здійснення експортно-імпортних операцій. Це дає можливість повністю вилучити з товарної структури експорту-імпорту екологічно несприятливі види товарів та послуг. Це, у свою чергу, дозволить у декілька разів зменшити антропогенне навантаження на навколишнє середовище (зменшити споживання ресурсів, перейти на використання технологій, що дозволяють зменшити рівень забруднення навколишнього середовища при виробництві і споживанні товарів та послуг). Механізм екологізації експортно-імпортних операцій повинен бути націлений на стимулювання саме таких шляхів розвитку національної економічної системи.

Матеріали розділу відображені у публікаціях: [23, 27, 30, 31, 35]

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено узагальнення теоретичних та методичних підходів до врахування впливу експортно-імпортних операцій на стан навколишнього природного середовища та подано авторське вирішення наукового завдання – вдосконалення організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій з урахуванням вимог забезпечення глобальної екологічної безпеки, що сприятиме підсиленню адаптивності та конкурентоспроможності національної економіки.

Результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. У результаті аналізу специфіки та співвідношення між такими поняттями як “міжнародні економічні відносини”, “зовнішньоекономічна діяльність”, “експортно-імпортні операції” встановлено, що між цими поняттями існує взаємозв’язок як між цілим та частковим. Інтенсифікація ЕІО стає причиною швидкого виснаження запасів корисних копалин, прісної води, ресурсів рослинного і тваринного світу, величезних масштабів забруднення природного середовища. Від стану навколишнього середовища, кількості та якості природних ресурсів багато в чому залежить рівень соціально-економічного розвитку кожної країни. Забезпечуючи розширене відтворення, експортно-імпортні операції при даних технологічних способах виробництва відіграють подвійну роль. З одного боку, експортно-імпортні операції опосередковано, через продуктивні сили, здійснюють деструктивний вплив на довкілля, з іншого – саме завдяки експортно-імпортним операціям суспільство має можливість вирішувати еколого-економічні проблеми, що виникають, змінюючи, таким чином, характер еколого-економічних зв’язків. Вплив експортно-імпортних операцій на довкілля виявляється в першу чергу на регіональному рівні. Тому саме на регіональному рівні необхідно усувати еколого-економічні суперечності у сфері здійснення експортно-імпортних операцій, що виникають між інтересами споживачів і виробників товарів та послуг, з одного боку, і територіальними природними комплексами – з іншого. З метою екологізації експортно-імпортних операцій необхідно створити принципово нову організаційно-економічну систему територіального управління експортно-імпортними операціями,

що забезпечує екологічно збалансований соціально-економічний розвиток регіону відповідно до загально визнаної концепції сталого економічного розвитку. Для забезпечення екологічної безпеки країни необхідно провести екологізацію експортно-імпортних операцій. Під екологізацією експортно-імпортних операцій розуміється процес цілеспрямованих перетворень у системі зовнішньоекономічних відносин, що забезпечують зменшення антропогенного навантаження та підтримку екологічної рівноваги в регіоні. Це надає можливість обґрунтувати необхідність формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій та проаналізувати підходи щодо її здійснення.

2. Систематизація та класифікація факторів впливу експортно-імпортних операцій на навколишнє природне середовище враховують види експортно-імпортних операцій, складові навколишнього середовища та результати їх взаємодії. Такий підхід дозволяє проводити комплексну оцінку економічних збитків від впливу ЕІО на довкілля та враховувати екологічний фактор при формуванні ефективного організаційно-економічного механізму регулювання експортно-імпортних операцій.

3. Під організаційно-економічним механізмом екологізації експортно-імпортних операцій розуміється система інституційних структур, принципів їх організації, економічних методів, способів і прийомів впливу на суб'єкти господарювання, які забезпечують дотримання екологічних норм і нормативів та вимог чинного законодавства під час проведення експортно-імпортних операцій. Науково-методичний підхід до формування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, базується на використанні показників екологічної ємності експортно-імпортних товарних потоків та впровадженні спеціального екологічного митного тарифу у системі їх регулювання. Екологічна ємність експортно-імпортних операцій це сумарне екологічне навантаження від виробництва експортної та споживання імпортної продукції в країнах – суб'єктах зовнішньоекономічної діяльності на одиницю товарного потоку, який об'єднує ці суб'єкти в єдину систему глобальних економічних відносин. Особливе місце механізму екологізації ЕІО в управлінні економікою пояснюється тим, що саме такий механізм забезпечує інтеграцію інтересів охорони навколишнього середовища і економічних процесів, які

відбуваються в країні, зв'язує в єдине ціле внутрішні ресурси країни та її зовнішнє середовище.

4. Аналіз взаємозв'язків між рівнями і складовими структури організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій дав можливість, на основі застосування системного підходу, побудувати структуру організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій, який складається з керуючої, керованої підсистем, підсистеми регулювання ЕІО з урахуванням вимог екологічної безпеки, прямих та зворотних зв'язків у внутрішньому та зовнішньому середовищі, здійснити докладний опис елементів механізму та взаємозв'язків між ними. Врахування інтеграції цілей суб'єктів зовнішньоекономічних відносин щодо забезпечення глобальної екологічної безпеки дозволяє підсилити адаптивність та конкурентоспроможність національної економіки.

5. Методичні положення економічної оцінки впливу експортно-імпортних операцій на довкілля та ефективності функціонування організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій в системі управління економічним потенціалом території, враховують такі показники, як: ефект дії організаційно-економічного механізму екологізації експортно-імпортних операцій; залежність антропогенного навантаження від обсягів експортно-імпортних операцій у часі; зовнішньоторговельне сальдо без та з урахуванням екологічного фактора; компенсація наслідків антропогенного навантаження на навколишнє середовище.

6. Кожному з напрямів, за яким здійснюється інтенсифікація експортно-імпортних операцій, притаманні свої економічні та екологічні протиріччя і конфлікти інтересів. Вони виражаються в нерівнозначності прояву таких процесів для кожного з їх учасників у різних регіонах і країнах світу. При цьому формується нова багаторівнева глобальна економічна система, в якій, зважаючи на постійно зростаючу роль транснаціонального капіталу та наднаціональних економічних механізмів регулювання, національні економічні системи все ще продовжують відігравати достатньо важливу роль в промисловому виробництві та міжнародних економічних процесах. Науково-методичні підходи до економічної оцінки екологічної ємності експортно-імпортних операцій дозволяють провести економічну оцінку впливу

обсягів експортно-імпортних операцій на довкілля, яка базується на показниках екологічно обумовленого економічного збитку, віднесеного на одиницю експортного та імпортного товарних потоків. Такий збиток становить від 0,0271 до 0,3652 грн. на 1 грн. вартості товарного потоку залежно від його виду.

7. Коригування показника зовнішньоторговельного сальдо, при визначенні валового регіонального продукту, враховує економічну оцінку екологічної ємності експортно-імпортних операцій, які здійснюються на даній території. Так, негативний вплив експортно-імпортних операцій на стан навколишнього середовища у Сумській області оцінюється приблизно в 727,87 млн. грн. Частково (68,1 млн. грн.) він компенсується за рахунок екологічних платежів, пред'явлених суб'єктам господарювання за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища, штрафів, позовів про відшкодування економічного збитку, заподіяного внаслідок порушення чинного природоохоронного законодавства України. Проте значна частина антропогенного навантаження експортно-імпортних операцій, (приблизно 659,76 млн. грн.) залишається некомпенсованою. Номінальне зовнішньоторговельне сальдо Сумської області становить 1281,84 млн. грн., у той час як реальна його величина з урахуванням екологічного фактора дорівнює лише 622,076 млн. грн.

8. Спеціальний екологічний митний тариф може розглядатись як ефективний економічний інструмент екологізації експортно-імпортних операцій. За нашими розрахунками, він становить від 0,025 до 0,358 грн. на 1 грн. вартості експортного або імпортного товарного потоку, що сприятиме збільшенню зовнішньоторговельного сальдо Сумської області до рівня 1299,79 млн. грн.

9. Виділяють такі основні переваги впровадження спеціального екологічного митного тарифу: по-перше, спеціальний митний тариф, який враховує екологічний фактор, може бути використаний для розвитку екологічно орієнтованих стратегій здійснення експортно-імпортних операцій; по-друге, такий тариф може бути використаний для розвитку загальної адаптивної стратегії регулювання обсягів експортно-імпортних операцій з метою попередження невизначеності їх дії на стан елементів навколишнього природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азовцева И.К. Адаптивный механизм как основополагающий элемент концепции управления экономико-социальными системами [Электронный ресурс] / И.К. Азовцева // Библиотека учебной и научной литературы Русского гуманитарного интернет-университета. – Режим доступа: http://www.i-i.ru/biblio/archive/azovceva_adaptation_mechanizm/
2. Акимова Т.А. Экология: [учебник для вузов] / Т.А. Акимова, В.В. Хаскин. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 416 с.
3. Анурьев В.И. Справочник конструктора машиностроителя. Т.1. [в 3-х т.] – 5-е изд., перераб. и доп. / В.И. Анурьев. – М.: Машиностроение, 1980. – 728 с.
4. Андреева Н.М. Вплив екологічного фактора на формування сучасної системи економічних відносин / Н.М. Андреева, С.К. Харічков // Регіональна економіка. – 2004. – №2. – С. 142–153.
5. Багиев Г.Л. Международный маркетинг / Г.Л. Багиев, Н.К. Моисеева, С.В. Никифорова . – СПб: Питер, 2001. – 512с.
6. Базылев Н.И. Экономическая теория: [Учебник] / Н.И. Базылев, С.П. Гурко , М.Н. Базылева. – М. Инфра-М, 2003. – 672 с.
7. Балацкий О.Ф. Экономика чистого воздуха / О.Ф. Балацкий. – К.: «Наукова думка», 1979. – 295 с.
8. Бир С. Мозг фирмы / С. Бир. – М.: Радио и связь, 1993.- 416.
9. Буглай В.Б. Международные экономические отношения: [Учебное пособие] / В.Б. Буглай, Н.Н. Ливенцев; под ред Н.Н. Ливенцева. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 160с.
10. Будкин В. Україна на геоекономічних перехрестях / В. Будкин // Національна безпека і оборона. – 2000. – №9. – С. 44–46.
11. Будкин В. Проблемы современной международной экономики / В. Будкин // Экономика Украины. – 2003. – №9. – С. 93–94.
12. Бурякин В. Регион как экосоциотехнополистическая система: от методологической модели к реальному воплощению / В. Бурякин //

- Економика природопользования / Под ред Л. Хенса, Л. Мельника, Э. Буна. – К.: Наукова Думка, 1998. – 480 с.
13. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О. Веклич // Економіка України. – 2003. – №10. – С. 62 – 70.
14. Галиця І. Інновації у контексті економіко екологічних процесів / І. Галиця // Вісник НАН України. – 2004. – №3. – С. 10-23.
15. Гелей С.Д. Основи політології / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. – 427 с.
16. Гиросов Э.В. Экология и экономика природопользования: [учебник для вузов] / Э.В. Гиросов и др. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 455 с.
17. Глазьев С.Ю. О стратегии развития российской экономики: [Научный доклад] / С.Ю. Глазьев [Электронный ресурс] . – М.: РАН, Центральный экономико-математический институт, 2001. – Режим доступа: <http://edu.ioffe.ru/lectures/glaziev/>
18. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія. [О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.]; керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
19. Горбачов М.С. Грани глобализации: трудные вопросы современного развития / М.С. Горбачов. – М.: Альпине Паблишер, 2003. – 592 с.
20. Горбунова М.В. Специфика системы управления бизнесом в России [Электронный ресурс] / М.В. Горбунова // Менеджмент в России и за рубежом, 2000. – №3. – Режим доступа: <http://dis.ru/library/manag/archive/2000/3/857.html>
21. Гранберг А.Г. Математическая модель социалистической экономики / А.Г. Гранберг. – М.: Статистика, 1978. – 235 с.
22. Гранберг А.Г. Стратегия и проблемы устойчивого развития России в XXI веке / А.Г. Гранберг, В.И. Данилов-Данильян, М.М. Циканов, Е.С. Шопхоев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика». – 2002. – 414 с.
23. Грищенко В.Ф. Вдосконалення спеціального митного тарифу як інструменту екологізації експортно-імпортних операцій / В.Ф. Грищенко //

- Организационно-экономические проблемы регионального развития в условиях мирового кризиса: материалы всеукраинской научно-практической конференции молодых ученых, аспирантов и студентов (22 апреля 2009 г.) / М-во образования и науки Украины, Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, Украинская ассоциация экономистов-международников, Крымский институт проблем трансформации. – Симферополь: Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2009. – С.82-84.
24. Грищенко В.Ф. Влияние экологического фактора на регулирование международной торговли / В.Ф. Грищенко // Вестник Сумского государственного университета. Серия Экономика. – 2007. – №2. – С. 32–46.
25. Грищенко В.Ф. Вплив екологічного фактора на міжнародні економічні відносини України / В.Ф. Грищенко // Господарський механізм екологічно-збалансованого розвитку: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 22-24 травня 2007 р. / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – С. 20-23.
26. Грищенко В.Ф. Вплив прямих іноземних інвестицій на навколишнє природне середовище / В.Ф. Грищенко // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів на сучасному етапі: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 жовтня 2008 р. / Міністерство освіти і науки України, Київський національний торговельно-економічний університет, Чернівецький торговельно-економічний інститут, Вища школа управління регіональним розвитком та туризмом (м. Кельце, Польща), Наукове товариство молодих учених та студентів ЧТЕІ. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2008. – С. 185-187.
27. Грищенко В.Ф. Врахування екологічного фактора в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності / В.Ф. Грищенко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали VIII Всеукраїнської наук.-практ. конф., 22-23 квітня 2008 р. / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – С. 24-28.
28. Грищенко В.Ф. Екологізація регулювання міжнародних економічних відносин

- України / В.Ф. Грищенко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф., 24-25 квітня 2007 р. / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – С. 23-26.
29. Грищенко В.Ф. Екологічний фактор в регулюванні міжнародних економічних відносин України / В.Ф. Грищенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2005. – №10 (82). – С. 102–110.
30. Грищенко В.Ф. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання – один з основних факторів антропогенного впливу на навколишнє природне середовище / В.Ф. Грищенко // Стан і перспективи соціально-економічного розвитку суспільства XXI століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17-18 квітня 2008 р. / Міністерство освіти і науки України, Київський національний торгово-економічний університет, Харківський торгово-економічний інститут КНТЕУ, Головне управління економіки Харківської облдержадміністрації, Белгородський державний технологічний університет ім. В.Г. Шухова, Белгородський університет споживчої кооперації. – Харків: КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2008. – Ч. 1.– С. 65-67.
31. Грищенко В.Ф. Міжнародна торгівля як один з основних факторів антропогенного впливу на навколишнє природне середовище / В.Ф. Грищенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2008. – №1. – С. 73–81.
32. Грищенко В.Ф. Необходимость формирования механизма экологизации экспортно-импортных операций / В.Ф. Грищенко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали IX Всеукраїнської наук.-практ. конф., 21-22 квітня 2009 р. / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – С. 54-58.
33. Грищенко В.Ф. Передумови врахування екологічного фактора в регулюванні міжнародних економічних відносин / В.Ф. Грищенко // Механізм регулювання економіки. – 2006. – №4. – С. 170–177.
34. Грищенко В.Ф. Регулювання міжнародних економічних відносин України з

- урахуванням екологічного фактору / В.Ф. Грищенко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф., 19-20 квітня 2006 р. / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет. – Суми: Вид-во СумДУ, 2006. – С. 32-34.
35. Грищенко В.Ф. Учет влияния экологического фактора на объемы внешнеторговых операций / В.Ф. Грищенко // Вестник Сумского государственного университета. Серия Экономика. – 2008. – №2. – С. 111–121.
36. Грищенко В.Ф. Экологизация международных отношений в условиях глобализации / В.Ф. Грищенко // Вестник Сумского государственного университета. Серия Экономика. – 2005. – №2 (74). – С. 36–43.
37. Грищенко В.Ф. Экологизация международных отношений как фактор формирования экспортного потенциала Украины / В.Ф. Грищенко // Проблеми оцінки економічного потенціалу підприємства та механізм використання: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 7-10 червня 2004 р. / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет, ВАТ «Сумхімпром». – Суми: Вид-во СумДУ, 2004. – С. 35-36.
38. Грищенко В.Ф. Экологизация международных отношений как фактор формирования экономического потенциала территории / В.Ф. Грищенко // Вестник Сумского государственного университета. Серия Экономика. – 2004. – №9 (68). – С. 170–174.
39. Грищенко В.Ф. Экологизация международных отношений: философский аспект / В.Ф. Грищенко, А.Ю. Жулавський // Гуманізація вищої освіти: філософські виміри: матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф., 4-7 липня 2003 р., м. Бердянськ / Міністерство освіти і науки України, Національний інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, Бердянський державний педагогічний університет ім. П.Д. Осипенко, Сумський державний університет, Сумський державний центр науково-технічної і економічної інформації, Національний університет внутрішніх справ (Сумська філія). – Суми-Бердянськ: Друкарня СумДУ, 2003. – С. 123–126.
40. Грищенко В.Ф. Эколого-экономическое регулирование международных

- экономических отношений как фактор обеспечения устойчивого развития Украины / В.Ф. Грищенко // Стратегія забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20 травня 2008 р. / Національна академія наук України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч. 1.– С. 53-56.
41. Гурман В.И. Системные исследования взаимодействия природы и хозяйства региона / В.И. Гурман. – Иркутск: Изд-во Иркутского университета, 1986. – 167с.
42. Дацків Р.М. Вплив глобалізації на зовнішньоекономічну безпеку України / Р.М Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №12(30). – С.129–138.
43. Дергачова В.В. Міжнародна конкурентоспроможність національної економіки в контексті забезпечення економічного зростання [Монографія] / В.В. Дергачова. – Д.: ДонДЕУТ, 2006. – 392 с.
44. Дергачева В.В. Факторы конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации / В.В. Дергачева // Вісник Донецького університету. Серія В. Економіка і право. Спецвипуск. Том.1 – 2006.-С.114-122.
45. Довкілля Сумщини 2007: статистичний збірник / [за ред. Л.І. Олехнович]. – Суми: Держкомстат України, Головне управління статистики у Сумській області, Управління статистики сільського господарства та навколишнього середовища, 2008. – 127 с.
46. Довкілля Сумщини у 2008 році: комплексна економічна доповідь / [відп. за вип. Л.Г. Зубко]. – Суми: Держкомстат України, Головне управління статистики у Сумській області, 2009. – 42 с.
47. Доклад Комиссии ООН по устойчивому развитию о работе ее одиннадцатой сессии (27 января 2003 года и 28 апреля – 09 мая 2003 года) [Электронный ресурс]. – Нью-Йорк: Экономический и социальный совет ООН, 2003. – 66 с. .
– Режим доступа к докладу:
<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/384/84/PDF/N0338484.pdf?OpenElement>
48. Дорогунцов С.І. Екосередовище і сучасність. У 8 т. Т. 6. Екосередовище та

- євро інтеграційні процеси: [Монографія] / С.І. Дорогунцов, М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, П.П. Пастушенко – К.: Кондор, 2007. – 622 с.
49. Дорогунцов С.І. Екосередовище і сучасність. У 8 т. Т. 7. Екологічне законодавство України та його гармонізація з європейським правовим полем: [Монографія] / С.І. Дорогунцов, М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, П.П. Пастушенко. – К.: Кондор, 2007. – 612 с.
50. Жулавський А.Ю. Основи зовнішньоекономічної діяльності / А.Ю. Жулавський, В.Ф. Грищенко // Менеджмент для бакалаврів: [підручник: у 2 т.] / за ред. О.Ф. Балацького, О.М. Теліженка. – Суми: Університетська книга, 2009. – Т.1. – С. 347–401.
51. Закон України «Про єдиний митний тариф» від 05.02.1992 року N 2097-ХІІ зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2097-12&p=1249921269177975>
52. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 року N 959-ХІІ. – чинний, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]: база даних Верховної Ради України. – Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12&p=1249921269177975>
53. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.11.2006 року №360-16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=360-16&p=1247738348012373>
54. Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 рік: людський розвиток і європейський вибір України [Електронний ресурс]. – К.: ПРООН Україна, 2008. – 122 с. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/national_hdr_ukr.pdf
55. Зуева К. Новые концепции европейской интеграции / К. Зуева // Международная экономика и международные отношения. - 1995. - №11.-С. 8-9.
56. Иванов О. Государственное регулирование ВЭД: опыт Японии / О. Иванов // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – №2. – С.34-38.

57. Израэль Ю.А. Экология и контроль состояния природной среды / Ю.А. Израэль. – М.: Гидрометеиздат, 1981. – 560 с.
58. Йохансен Л. Очерки макроэкономического планирования [в 2-х т.] / Л. Йохансен. Т. 2. – М.: Прогресс, 1982. – 472 с.
59. Капитонов Э.А. Социология XX века / Э.А. Капитонов. – Ростов-на-Дону: издательство «Феникс», 1996. – 512 с.
60. Каплан Е.Л. Социально-экономические аспекты рационального природопользования в регионе / Е.Л. Каплан, О.П. Литовка, Э.А. Новиков. – Л.: «Наука», 1989. – 126 с.
61. Касьянов П.В. Переход к устойчивому развитию: эколого-экономические предпосылки / П.В. Касьянов. – М.: Изд-во НУМЦ Госкомэкологии России, 1998. – 192 с.
62. Киреев А. Международная экономика. Ч.1 / А. Киреев. – М.: Международные отношения, 2002. – 415 с.
63. Кислый В.Н. Экологизация управления предприятием: [Монография] / В.Н. Кислый, Е.В. Лапин, Н.А. Трофименко – Сумы: ВТД «Университетская книга», 2002. – 232 с.
64. Коммонер Б. Замыкающийся круг / Б. Коммонер. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 272 с.
65. Кочетов Э.Г. Ориентиры внешнеэкономической деятельности / Э.Г. Кочетов. – М.: Экономика. – 1992. – 208 с.
66. Кравців В. Современные научные подходы к окружающей среде и социально-экономическому развитию / В. Кравців // Экономика природопользования / Под ред Л. Хенса, Л. Мельника, Э. Буна. – К.: Наукова Думка, 1998. – 480 с.
67. Лапин Е.В. Оценка экономического потенциала предприятия: [Монография] / Е.В. Лапин. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. – 360 с.
68. Лемешев М.Я. Эколого-экономическая модель природопользования / М.Я. Лемешев // Всесторонний анализ окружающей природной среды. – Л.: Гидрометеиздат, 1976. – 276 с.
69. Лукьянихин В.А., Экологический менеджмент: принципы и методы:

- [Монографія] / В.А. Лукьянихин, Н.Н. Петрушенко [Под научн. ред. В.А. Лукьянихина]. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. – 408 с.
70. Лукьянчиков Н.Н. Экономика и организация природопользования: [Учебник для вузов] / Н.Н. Лукьянчиков, И.М. Потравный. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 454 с.
71. Лукьянчиков Н.Н. Природная рента и охрана окружающей среды: [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Экология», «Биоэкология», «Природопользование»] / Н.Н. Лукьянчиков. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 176 с.
72. Максименко Ю.Л. Система подготовки и принятия хозяйственных решений. Взгляд эколога / Ю.Л. Максименко. – М.: Диалог–МГУ. – 1999. – 142 с.
73. Мелешкин М.Т. Экономика и окружающая среда: взаимодействие и управление / М. Мелешкин, А. Зайцев, Х. Маржилов – М.: Экономика, 1979. – 207 с.
74. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: [Підручник] / Л.Г. Мельник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.
75. Мельник Л.Г. Экологическая экономика: [Учебник] / Л.Г. Мельник. – Сумы: Издательство «Университетская книга», 2001. – 350 с.
76. Мельник Л.Г. Экономика развития: [учеб пособие] / Л.Г. Мельник. – Сумы: Издательство «Университетская книга», 2000. – 450 с.
77. Мельник Л.Г. Экономические проблемы воспроизводства природной среды / Л.Г. Мельник. – Х.: Выща школа., Изд-во при ХГУ, 1988. – 159 с.
78. Митний кодекс України від 12.12.1991 року N 1970-ХІІ зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1970-12&p=1249921269177975>
79. Моисеев Н.Н. Наука глобальные модели и перспективы человечества / Н.Н. Моисеев // Горизонты человеческого знания. – М.: Наука, 1986. – С. 179–200.
80. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в

- Україні у 2006 році [Електронний ресурс]. – К.: Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, 2007. – 548 с. – Режим доступу: http://menr.gov.ua/documents/nd_stan_%20v_ukraini_2006.doc
81. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2007 році [Електронний ресурс]. – К.: Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, 2008. – 548 с. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/documents/ProektNazDop2007.rar>
82. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку: [в рамках проекту ПРООН/ГЕФ «Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні】. – К.: Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Програма розвитку ООН (ПРООН/UNDP), Глобальний Екологічний Фонд (ГЕФ), 2007. – 185 с.
83. Новицький В.Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку: [навч. посіб.] / В.Є. Новицький. – К.: НАУ, 2004. – 268 с.
84. Овчинников Г.П. Международная экономика / Г.П. Овчинников. – СПб. "Издательство Михайлова В.А.", 1999. – 390 с.
85. Одум Ю. Экология [том 1-2] Ю. Одум / .– М.: Мир, 1986. – 740 с.
86. Олдак П.Т. Равновесное природопользование: взгляд экономиста / П.Т. Олдак. – Новосибирск: Наука. 1983. – 128 с.
87. Осипов Ю.М. Основы теории хозяйственного механизма / Ю.М. Осипов. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 368 с.
88. Павленко Ю.В. Україна в системі глобального цивілізаційного простору / Ю.В. Павленко // Економіка і прогнозування. – 2003. – №3. – С. 41 – 57.
89. Папенков К.В. Эколого-экономические проблемы Европы: возможности и решения / К.В. Папенков // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. – 1994. – №2 – С. 54–62.
90. Пахомов Ю. Взгляд на трансформацию в Украине с позиций глобализации // Стратегія економічного розвитку України: наук. зб. – Вип. 1 (8) / Ю. Пахомов [Голов. ред. О.П. Степанов]. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 8-19.
91. Пейро М. . Международные экономические, валютные и финансовые

- отношения / Мишель Пебро. – М.: Из-во Группа «Прогресс», «Универс», 1994.– 189 с.
92. Пискулова Н.А. Экологические аспекты развития международных экономических отношений. [Учебное пособие] / Н.А. Пискулова. – М.: МГИМО (У) МИД России, 2005. – 160 с.
93. Послання Президента України до Верховної Ради України „Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки”. // Урядовий кур’єр. – 2002. – №100 (4 червня 2002 р). – С. 5.
94. Поспелов Г.С. Программно-целевое планирование и управление. (Введение) / Г.С. Поспелов, В.А. Ириков. – М.: Сов. Радио, 1976. – 440 с.
95. Ратленд П. Глобализация и посткоммунизм / П. Ратленд // Международная экономика и международные отношения. – 2002. – №4. – С. 15-18.
96. Ринкова термінологія ділової людини: Словник–довідник [уклад. В.М. Ліпіков, В.В. Борковський, В.В. Рокоча та ін.]. – К.: Абрис, 1992. – 96 с.
97. Ровинский Р.Е. Самоорганизация как фактор направленного развития / Р.Е. Ровинский Р.Е. // Вопросы философии. – 2001. – №1. – С. 67-77.
98. Розділи 11-15 Універсального класифікатора товарної номенклатури ЗЕД [Електронний ресурс] // Додаток №2371в-14 до Закону України "Про Митний тариф України" від 5 квітня 2001 року N 2371-14 зі змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2371%E2-14&p=1249921269177975>
99. Розділи 1-5 Універсального класифікатора товарної номенклатури ЗЕД [Електронний ресурс] // Додаток №2371а-14 до Закону України "Про Митний тариф України" від 5 квітня 2001 року N 2371-14 зі змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2371%E0-14&p=1249921269177975>
100. Розділи 16-21 Універсального класифікатора товарної номенклатури ЗЕД [Електронний ресурс] // Додаток №2371г-14 до Закону України "Про Митний тариф України" від 5 квітня 2001 року N 2371-14 зі змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi->

- bin/laws/main.cgi?nreg=2371%E3-14&p=1249921269177975
101. Розділи 6-10 Універсального класифікатора товарної номенклатури ЗЕД [Електронний ресурс] // Додаток №2371б-14 до Закону України "Про Митний тариф України" від 5 квітня 2001 року N 2371-14 зі змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2371%E1-14&p=1249921269177975>
 102. Русин И.И. Природоохранная деятельность в странах, членах СЕВ / И.И. Русин, М.М. Шведов. – М.: Агропромиздат, 1988. – 160 с.
 103. Сабадаш В.В. Соціально-економічні виміри екологічного конфлікту / В.В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2006. – №2. – С. 190–201.
 104. Сабадаш В.В. Енергетично-ресурсна безпека України: загрози виникнення еколого-економічних конфліктів / В.В. Сабадаш // Вісник СумДУ. – 2009. – №2. – С. 70–77.
 105. Сабадаш В.В. Торговельні механізми національного екологічного захисту / В.В. Сабадаш // Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: [підручник] / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника, к.е.н., проф. М.К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – С.390–414.
 106. Сакс Дж. Рыночная экономика и Россия. / Дж. Сакс. – М.: Экономика, 1994. – 520 с.
 107. Сацков Н.Я. Практический менеджмент / Н.Я. Сацков. – Донецк: Сталкер, 1998. – 448 с.
 108. Скурихин В.И. Проектирование систем адаптивного управления производством / В.И. Скурихин, В.А. Забродский, Ю.В. Копейченко. – Х.: Вища школа, 1984. –162 с.
 109. Словник–посібник економічних термінів: Рос.–укр.–англ. [уклад. О.М. Дрозд, В.В. Дубічинський, А.С. Д’яков]; за ред. Т.Р. Кияка. – К.: Вид. Дім “KM Academia”, 1997 – 264 с.
 110. Стадницкий Г.В. Экология: [учебное пособие для химико-технологических вузов] / Г.В. Стадницкий, А.И. Радионов. – М.: Высш. шк., 1988. – 272 с.

111. Сталий розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем: [навчальний посібник] / [Караєва Н.В., Коран Р.В., Коцко Т.А. та ін.]; за заг. ред. І.В. Недіна. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 384 с.
112. Стан зовнішньоекономічних відносин з країнами Європейського Союзу у 2007 році: [Доповідь Голови державного комітету статистики України О.Г. Осауленка] // Еспрес випуск від 14.04.2008 р. № 83 [Електронний ресурс]. – К.: Держкомстат України, 2008. – 7 с. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2008/0408/83.zip>
113. Статистичний щорічник Сумської області за 2005 рік / [за ред. Л.І. Олехнович]. – Суми: Держкомстат України, Головне управління статистики у Сумській області, 2006. – 683 с
114. Статистичний щорічник Сумської області за 2006 рік / [за ред. Л.І. Олехнович]. – Суми: Держкомстат України, Головне управління статистики у Сумській області, 2007. – 679 с.
115. Статистичний щорічник Сумської області за 2007 рік / [за ред. Л.І. Олехнович]. – Суми: Держкомстат України, Головне управління статистики у Сумській області, 2008. – 686 с
116. Стеценко Д.М. Управління раціональним розвитком: [Навч. посіб.] / Д.М. Стеценко. – К.: Вища школа, 2000. – 173 с.
117. Стратегический ответ России на вызовы нового века: [монография] / под общ. ред. академика Л.И. Абалкина – М.: Экзамен, 2004. – 605 с.
118. Стровский Л.Е. Внешнеэкономическая деятельность предприятия / Л.Е. Стровский, С.К. Казанцев, Е.А. Паршина и др. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 823 с.
119. Сухоруков А. Тенденції світового руху підприємницького капіталу та економічна безпека України / А. Сухоруков, О. Острий // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 27 червня 2001 р. / Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. – К.: РНБОУ, 2001. – С. 103.
120. Тарнавский В. Чем торгует Украина / В. Тарнавский // Внешняя торговля. –

2000. – №13. – С. 72–73.
121. Телиженко А.М. Эколого-экономическое содержание качества атмосферного воздуха / Телиженко А.М. // Вісник Сумського національного аграрного університету. Науково-методичний журнал. Серія «Економіка та менеджмент». Випуск 3-4. – 2001. – С. 195-201.
 122. Телиженко А.М. Экономика чистого воздуха: международное управление / А.М. Телиженко – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2001. – 326 с.
 123. Теоретические и методологические основы экономической оценки ресурсного потенциала территории: заключительный отчет о научно-исследовательской работе 0100U003225 / [научный руководитель д.е.н., проф. Балацкий О.Ф.]. – Сумы: СумГУ, 2002. – 98 с.
 124. Теплоенергетика: зовнішні витрати і проблеми прийняття рішень / [Балацький О.Ф., Жулавський А.Ю., Кислий В.М. та ін.]; під заг. ред. О.Ф. Балацького, О.М. Теліженка. – Суми: Видавництво «Слобожанщина», 2001. – 396 с.
 125. Толстоухов А. Глобалізація. Влада. Екомайбутнє / А. Толстоухов. – К.: Вид-во «ПАРАПАН», 2003. – 308 с.
 126. Туниця Ю. Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку / Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця // Вісник НАН України. – 2004. – №7. – С.3–4.
 127. Универсальный бизнес словарь [сост. Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг, А.А. Ратновский]. – М.: Инфра–М, 1997. – 640 с.
 128. Урсул А. На пути к экобезопасному устойчивому развитию цивилизации / А. Урсул // Общественные науки и современность. – 1994. – №4. – С. 127–124.
 129. Ушаков Е.П. Социально-экономическое развитие и природоохранная деятельность / Е.П. Ушаков. – М.: Наука, 1983. – 208 с.
 130. Фомин В.Н. Адаптивное управление динамическими объектами / В.Н. Фомин, А.Л. Фрадков, В.А. Якубович. – М.: Наука, 1981. – 447 с.
 131. Фомичева Е.В. Экономика природопользования: [учебник] / Е.В. Фомичева. – М.: Издательско-торговая корпорация «Демков и Ко», 2004. – 396 с.
 132. Харічков С. Екологічний фактор у нормативно-правовому регулюванні

- міжнародної торгівлі / С. Харічков, Л. Купінець // Економіка України. – 2005. – №2 – С. 71–78.
133. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [Монографія] / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.
134. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування: пострадянський формат / М.А. Хвесик. – К.: Кондор, 2007. – 788 с.
135. Хвесик М.А., Економіко правове регулювання природокористування: [Монографія] / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Ю.П. Кулаковський – К.: Кондор, 2004. – 534 с.
136. Хиценко В.Е. Модель жизнеспособной системы Стаффорда Бира [Электронный ресурс] / В.Е. Хиценко // Менеджмент в России и за рубежом, 1999. – №3. – Режим доступа: <http://www.cfin.ru/press/management/1999-3/14.shtml>
137. Хиценко В.Е. Эволюционный менеджмент [Электронный ресурс] / В.Е. Хиценко // Менеджмент в России и за рубежом, 2000. – №1. – Режим доступа: <http://dis.ru/library/manag/archive/2000/1/844.html>
138. Хлобистов Є. Екологічна безпека і засади визначення ризику техногенних катастроф / Є Хлобистов // Економіка України. – 2000. – №6. – С. 38–46.
139. Хлобистов Є. Теоретичні аспекти соціально-економічного дослідження екологічної безпеки / Є Хлобистов // Економіка України. – 2002. – №6. – С. 70–76.
140. Хлобистов Є.В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: спец. 08.08.01 економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / Є.В. Хлобистов. – К.: РВПС України НАН України. – 2005. – 34 с.
141. Царенко А.М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции (теория и практика) / А.М. Царенко – К.: Аграрна наука, 1998. – 256 с.

142. Шевчук В.Я. Экономика и экология: трудный путь к компромиссу / В.Я. Шевчук // Наш край. – Донецк. – 1995. – №4. – С.3.
143. Шишков Ю. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран? / Ю. Шишков // Международная экономика и международные отношения. – 2003. – №4. – С. 3-14.
144. Шляйферт М.А. Управление равновесием социально-экономических систем и процессов / М.А. Шляйферт. – СПб.: Государственный университет экономики и финансов, 1997. – 197 с.
145. Эколого-экономические ограничения развития теплоэнергетического комплекса Украины: заключительный отчет о научно-исследовательской работе 0103U000764 / [научный руководитель д.е.н., проф. Балацкий О.Ф.]. – Сумы: СумГУ, 2004. – 109 с.
146. Экономико-математический словарь [авт.-сост. Лопатчиков Л.И.]. – М.: Наука, 1987. – 509 с.
147. Экономический потенциал административных и производственных систем: Монография [Балацкий О.Ф., Лапин Е.В., Акуленко В.Л. и др.]; под общей ред. О.Ф. Балацкого. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
148. Эльянов А. Глобализация и догоняющее развитие / А. Эльянов // Международная экономика и международные отношения. – 2004. – №1. – С. 3-16.
149. Эндерс А. Экономика природных ресурсов / А. Эндерс, И. Квернер [2-е изд., пер. с англ. д.э.н., проф. Пахомовой Н., д.ф.-м.н., проф. Рихтера К.]. – СПб.: Питер, 2004. – 256 с.
150. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 411 с.
151. Янч Э. Прогнозирование научно-технического прогресса / Э. Янч. – М.: Прогресс, 1974. - 586 с.
152. Antweiler W. Is Free Trade Good for the Environment? / W. Antweiler, B.R. Copeland, M.S. Teylor // American Economic Review. – 2001. – №91(4). – P. 877-908.

153. Baumol W.J. The Theory of Environmental Policy [Second edition] / W.J. Baumol, W.E. Oates [Электронный ресурс]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – 325 p. – Режим доступа: <http://www.flipkart.com/theory-environmental-policy-william-baumol/0521311128-fzw3f9ayd2#previewbook>
154. Bennett E.M. Why global scenarios need ecology / E.M. Bennett, S.R. Carpenter, G.D. Peterson, G.S. Cumming, M. Zurek, P. Pingali // *Front Ecol Environ* 2003. – №1(6). – P. 322 – 329.
155. Choi E.K. Regulation of externalities in an open economy / E.K. Choi, S. Johnson // *Ecological Economics*. – 1992. – №5. – P.251-265.
156. Cole M.A FDI and the Capital Intensity of “Dirty” Sectors: A Missing Piece of the Pollution Haven Puzzle / Matthew A. Cole, Robert J. R. Elliott // *Review of Development Economics*. – 2005. – №9 (4). – P. 530-548.
157. Ederington J. Environmental Regulation and Trade Flows / J. Ederington, J. Minier [Электронный ресурс]. – University of Miami. – 2000. – 23 p. – Режим доступа: <http://fmwww.bc.edu/RePEc/es2000/1507.pdf>
158. Global Environment Outlook (GEO-4): environment for development. United Nations Environmental Programme (UNEP) [Электронный ресурс]. – Valletta (Malta): Progress Press LTD, 2007. – 540 p. – Режим доступа: http://www.unep.org/geo/geo4/report/GEO-4_Report_Full_en.pdf
159. Gross domestic product by type of expenditure and by kind of economic activity [Электронный ресурс] // UNCTAD Handbook of Statistics 2008. – Режим доступа: <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=1930>
160. Harris M. Modeling the Impact of Environmental Regulations on Bilateral Trade Flows: OECD, 1990–1996 / M. Harris, L. Konya, L. Matyas // *World Economy*. – 2002. – №25(3). – P. 387-405.
161. Holling C.S. Command and control and the pathology of natural resource management / C.S. Holling, G.K. Meffe // *Conserv Biol*. – 1996. – №10. – P.328 – 337.
162. Key Development Data & Statistics. The World Development Indicators 2007

- (WDI07) database. // The World Bank's primary database for cross-country comparable development data: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20535285~menuPK:1390200~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>
163. Kim S.K. Energy intensity of the Japanese Economic Activities in 1975 and analysis of energy flow through the industries / S.K. Kim, H. Fukui, Y Shimazu // Earth Science, Nagoya University. – 1980. – 28. – P. 1 – 28.
 164. Kuznets S. Economic growth and income inequality / S. Kuznets // The American Economic Review. – 1955. – №45. – P. 1–28.
 165. Levin S.A. Ecosystems and the biosphere as complex adaptive systems / S.A. Levin // Ecosystems. – 1998. – №1. – P. 431–436.
 166. Levinson A. Unmasking the Pollution Haven Effect / A. Levinson, M.S. Teylor [Электронный ресурс]. – Georgetown University, University of Calgary. – 2006. – 43 p. – Режим доступа: <http://www.georgetown.edu/faculty/aml6/pdfs&zips/levinsontaylor.pdf>
 167. Lieb C.M. The environmental Kuznets curve – a survey of the empirical evidence and of possible causes / Lieb C.M. // University of Heidelberg (Department of economics) discussing paper series. – 2003. – №391. – P. 1–60.
 168. Manguson J.J. Historical trends in lake and river ice cover in the Northern Hemisphere / J.J. Manguson, D.M. Robertson, B.J. Benson // Science. – 2000. – №289. – P.1743 – 1746.
 169. Mani M. In Search of Pollution Heavens? Dirty Industry in the World Economy, 1960–1995 / M. Mani, D. Wheeler // Journal of Environment and Development. – 1998. – №7(3). – P. 215-247.
 170. McGuire M.C. Regulation, Factor Rewards and International Trade / M.C. McGuire // Journal of Public Economics. – 1982. – № 17(3). – P.335-354.
 171. Nagai T. Science assessment of fusion of plant / T. Nagai, Y Shimazu // Earth Science, Nagoya University. – 1984. – 32. – P. 1 – 48.
 172. Pething R. Pollution, Welfare and Environmental Policy in the Theory of

- Comparative Advantages / R. Pething // Journal of Environmental Economics and Management. – 1976. – №2. – P. 160-169.
173. Stern D.I. The Environmental Kuznets Curve [Электронный ресурс] / David I. Stern // Internet Encyclopaedia of Ecological Economics. – 2003. – 18 p. – Режим доступа: <http://www.rpi.edu/~sternd/Riseandfall.pdf>
174. Van Beers C. An Empirical Multi-Country Analysis of the Impact of Environmental Regulations on Foreign Trade Flows / C. Van Beers, J.C.M. Van der Bergh // Kyklos. – № 50(1). – P.29-46.
175. World Health Statistics 2007. World Health Organization Database [Электронный ресурс]. – Geneva: WHO Press, 2007. – 88 p. – Режим доступа: <http://www.who.int/whosis/whostat2007.pdf>

Додаток А

«Основні фінансово- економічні методи екологізації експортно-імпортних операцій»

Коротка характеристика фінансово-економічних методів екологізації ЕІО

Область застосування	Суть методу
оподаткування підприємств	встановлення пільг при оподаткуванні прибутків, отриманих від реалізації екологічно чистої продукції кінцевого призначення, а також екологічних видів палива, устаткування, технологій
	виключення з прибутку оподаткування витрат, пов'язаних з розробкою і освоєнням виробництва екологічно чистої продукції
	введення підвищених ставок оподаткування прибутків, отриманих від реалізації продукції, не відповідній вимогам екологічності
	введення податкових пільг при непрямому оподаткуванні екологічно чистої продукції, зокрема, по податку на додану вартість, акцизному збору
планування і розробки цільових програм	розміщення державних замовлень на постачання екологічно чистої продукції для загальнодержавних потреб – гарантія збуту продукції, отримання виручки і планованого прибутку
	включення даного підприємства в державні, галузеві, регіональні цільові програми по розробці екологічно чистої продукції, техніки і технологій – гарантія цільового фінансування планових витрат з бюджетних коштів, що дозволяє забезпечити освоєння виробництва відповідних видів продукції при економії власних засобів
фінансово-кредитні відносини	надання пільгових кредитів цільового призначення для фінансування науково-дослідних робіт з розробки й освоєння екологічно чистої продукції
	часткове субсидування виробництва екологічно чистої продукції з метою компенсації підвищених витрат
	формування на підприємстві фонду екологізації виробництва зі встановленням джерел його фінансування
ціноутворення	встановлення надбавок і знижок до цін на товари, що враховують ступінь екологічності продукції
	введення диференційованих, залежно від рівня екологічності, нормативів рентабельності на продукцію, що випускається, з метою обмеження її ціни
	включення в ціну спеціального непрямого податку, сприяючого обмеженню виробництва екологічно шкідливої продукції (низька ціна для виробника) і її споживання (висока ціна для споживача)
митне регулювання	Нетарифне регулювання – це комплекс заходів обмежено-заборонного порядку, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішній ринок країни. Нетарифні обмеження є заходами прихованого протекціонізму. На думання спеціалістів, у зовнішній торгівлі використовуються більше 50 таких заходів і можуть здійснюватися як через адміністративні, так і фінансові інструменти регулювання
	Тарифне регулювання – є класичним засобом регулювання зовнішньої торгівлі являються митні тарифи, які по характеру впливу відносяться до економічних регуляторів. Митний тариф являє собою систематизований перелік (зведення) митних став, які визначають розмір сплати по експортних та імпорتنних товарах, тобто мита. Так, наприклад, ГАТТ/ВТО не забороняє захист національної економіки. Згідно з принципами ГАТТ/ВТО захист повинен будуватися в цілому на митних тарифах, а не на інших комерційних заходах. Мета цього правила – чітко визначення об'єму захисту і зведення до мінімуму пов'язаного з ним захисту торгівлі. Митно-тарифне регулювання виконує дві основні функції, як захист вітчизняних товарів від іноземної конкуренції, поповнення державного бюджету, крім того, воно може впливати на приплив валюти та розвиток регіонів країни

Класифікація мита

Класифікаційна ознака	Вид мита	Примітка
По методу нарахування	адвалорне	нараховуються у відсотках до митної вартості
	специфічне	нараховуються в твердій сумі до одиниці виміру ваги, площі, об'єму, тощо
	змішане	об'єднують і адвалорні і специфічні
По характеру походження	автономне	вводяться тією чи іншою державою в односторонньому порядку, без згоди з іншою країною
	конвенційне	встановлюються в процесі угоди чи домовленості з іншою стороною і фіксуються в одному із цих документів
Особливі види мита	спеціальне	використовується для захисту вітчизняних виробників від імпорتنих конкурентних товарів; для попередження недобросовісної конкуренції; у відповідь на дискримінаційні дії з боку інших держав. Ставка такого мита встановлюється в кожному окремому випадку
	антидемпінгове	демпінг полягає в проникненні товарів на зовнішній ринок за рахунок зниження експортних цін нижче середнього рівня в даних країнах. ГАТТ/ВТО з метою захисту від демпінгу вітчизняних виробників може вводити антидемпінгове мито. Останнє використовується у випадку виявлення факту демпінгу, тобто імпорту на територію України товарів по ціні значно нижче їх конкурентної ціни в країні-експортері при тому, що даний імпорт наносити шкоди вітчизняним виробникам аналогічних товарів
	компенсаційне	встановлюється у випадку ввезення на територію України товарів, при виробництві чи експорті яких використовувались субсидії; у випадку експорту з території України товарів, при виробництві чи експорті яких використовувались субсидії; якщо експорт протирічить інтересам держави. Ставка даного мита не може перевищувати розмір виділеної субсидії

Таблиця А.3

Основні нетарифні заходи регулювання ЕІО

Вигляд заходу	Пояснення
1	2
Заборона експорту та імпорту	Вимушені заходи, визнані міжнародною практикою. Заборони можуть виступати у відкритій і закритій формі. Різновидом заборони відкритої форми являються часткові заборони, які, в свою чергу, можуть мати безумовний і умовний характер. Заборони безумовного характеру встановлюються на імпорт товарів, здатних заподіяти шкоду різним сферам життєдіяльності держави. Умовні заборони використовують тоді, коли постачальник імпортової продукції не дотримується встановлених правил і норм. Крім постійно діючих заборон, використовуються також сезонні і тимчасові заборони на експорт та імпорт товарів
Кількісні обмеження експорту та імпорту	Традиційний метод обмеження в міжнародній торгівлі, включає квотування і ліцензування. Рішення про встановлення режиму ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій приймається Кабінетом Міністрів України з визначенням списку конкретних товарів, які підлягають під режим ліцензування і квотування, а також періоду дії цього режиму. Реалізація квот і ліцензій на окремі товари здійснюється Міністерством економіки України

1	2	
квотування	Це встановлення у вартісному чи фізичному вираженні певного об'єму експорту (імпорту) на визначений період (рік, квартал і т.ін.). Квотування здійснюється з метою ліквідації торгового і платіжного дисбалансу з окремими країнами; регулювання попиту і пропозиції на внутрішньому ринку; виконання міжнародних зобов'язань і досягнення взаємовигідних домовленостей. У Україні використовують наступні види квот:	
	<i>глобальні</i>	встановлюються для товарів без визначення конкретних країн, куди вони експортуються чи з яких вони імпортуються;
	<i>групові</i>	для товарів з визначенням групи країн, куди вони експортуються чи з яких вони імпортуються;
	<i>індивідуальні</i>	для товарів з визначенням конкретної країни, куди вони можуть експортуватися чи з якої вони можуть імпортуватися.
ліцензування	Це обмеження у вигляді одержання права чи дозволу(ліцензії) від уповноважених державних органів на експорт (імпорт) певного об'єму товарів. Ліцензії на експортно-імпортні операції видаються на основі заявок суб'єктів ЗЕД згідно з формою, затвердженою в даний час Міністерством економіки України. В Україні використовуються такі види ліцензій:	
	<i>генеральна</i>	відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції по окремому товару чи окремій країні (групі країн) протягом періоду дії режиму ліцензування по даному товару;
	<i>разова (індивідуальна)</i>	одноразовий дозвіл, який має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб'єктом ЗЕД на період, необхідний для її здійснення;
	<i>відкрита (індивідуальна)</i>	дозвіл на експорт (імпорт) товару протягом конкретного періоду (але не менше одного місяця) з визначенням його загального об'єму.
"Добровільні" обмеження експорту.	Їх відносять в особливу групу кількісних обмежень. Вони являють собою неофіційну домовленість між експортером та імпортером про обмеження ввезенню певних товарів на ринок імпортера.	
Антидемпінгові заходи	специфічні заходи нетарифного регулювання являють собою судові та адміністративні тяжби, претензії, які пред'являють національні підприємці іноземним постачальникам, звинувачуючи їх у продаж товарів по занижених цінах (нижче "нормальних" цін), що може нанести шкоду місцевим виробникам. Антидемпінгові заходи часто використовуються країною-імпортером для здійснення тиску на експортерів з метою захисту свого ринку. Демпінгові санкції можуть бути різними: 1) демпінговий товар обкладається антидемпінговим митом; 2) експортеру знижується квота доставки товару.	
Технічні бар'єри	Перешкоди для імпорту іноземних товарів, що виникають в зв'язку з їх невідповідністю до національних стандартів систем виміру та інспекції якості, вимог техніки безпеки, санітарно-ветеринарних норм, правил упаковки, маркування та інших вимог. Перевірка відповідності ввезеного в країну товару всім цим вимогам обумовлюється об'єктивними вимогами виробництва і споживання продукції.	
Заходи, пов'язані з виконанням митних формальностей	До них відносяться: 1) - прикордонний податок, який накладається на товари за факт перетину кордону; 2) платежі, пов'язані з оформленням документів на митниці, митним оглядом товарів, перевіркою їх якості; 3) інші платежі (портові, статистичні, фітосанітарні, тощо).	
Імпортний депозит	Попередня застава, якові імпортер повинний внести до свій банку перед закупівлею іноземного товару. Розмір застави залежить від вартості угоди. Імпортер не одержує по депозиту проценти і через кілька місяців сума застави повертається. Протекціоністське значення імпортних депозитів полягає в тому, що вони збільшують витрати імпортера під час даної операції і підвищують ціну імпортного товару.	

Додаток Б

«Еколого-економічна характеристика Сумської області»

Таблиця Б.1

Обсяги виробництва товарів та послуг Сумської області в 1996 – 2001 рр.

(млн. грн).

Види економічної діяльності	Роки					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Сільське господарство	1 125,60	1 292,62	1 319,86	1 559,67	2 187,45	2 589,00
Добувна промисловість	606,93	696,99	711,67	840,98	1 179,48	1 396,00
Харчова промисловість	469,63	539,32	550,69	650,74	912,67	1 080,21
Хімічна промисловість	336,86	386,85	395,00	466,77	654,64	774,82
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	32,79	37,65	38,45	45,43	63,72	75,42
Металургійне виробництво	85,72	98,44	100,52	118,78	166,59	197,17
Виробництво машин та устаткування	545,36	626,28	639,48	755,67	1 059,83	1 254,38
Виробництво та розподілення енергії	133,04	152,78	156,00	184,34	258,54	306,00
Будівництво	246,07	282,59	288,54	340,97	478,21	566,00
Транспорт	255,64	293,57	299,76	354,22	496,80	588,00
Інші види економічної діяльності	769,27	883,41	902,03	1 065,92	1 494,97	1 769,40
Всього	4 606,90	5 290,50	5 402,00	6 383,50	8 952,90	10 596,40

Таблиця Б.2

Обсяги виробництва товарів та послуг Сумської області в 2002 – 2007 рр.

(млн. грн).

Види економічної діяльності	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сільське господарство	2 474,00	2 551,00	2 707,00	3 000,00	3 138,00	3 389,04
Добувна промисловість	1 449,00	1 536,00	1 836,00	2 340,00	2 502,00	2 702,16
Харчова промисловість	1 113,43	1 415,90	1 793,43	2 199,71	2 492,60	2 692,01
Хімічна промисловість	798,64	1 015,60	1 286,40	1 577,81	1 787,90	1 930,93
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	77,74	98,86	125,21	153,58	174,03	187,95
Металургійне виробництво	203,23	258,44	327,35	401,51	454,97	491,37
Виробництво машин та устаткування	1 292,96	1 644,20	2 082,60	2 554,39	2 894,50	3 126,06
Виробництво та розподілення енергії	356,00	399,00	440,00	452,00	598,00	645,84
Будівництво	550,00	480,00	549,00	693,00	868,00	937,44
Транспорт	673,00	781,00	930,00	1 106,00	1 289,00	1 392,12
Інші види економічної діяльності	2 053,00	2 132,00	2 641,00	3 422,00	4 304,00	4 648,32
Всього	11 041,00	12 312,00	14 718,00	17 900,00	20 503,00	22 143,24

Таблиця Б.3

Частка окремих видів економічної діяльності в загальному обсязі виробництва товарів та послуг Сумської області (відсотків до підсумку)

Показник	Роки											
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Всього, випуск товарів та послуг	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Сільське госп-во, рибальство, рибицтво, мисливство, лісове господарство	24,5	24,7	25,3	25,1	24,8	24,5	22,4	20,7	18,3	16,6	15,9	15,2
Добувна промисловість	13,2	12,5	12,5	13,1	12,6	13,2	13,1	12,5	12,5	13,1	12,6	12,2
Переробна промисловість	31,9	32,4	32,8	33,2	32,1	31,9	31,6	36,0	38,1	38,5	38,4	38,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	2,9	3,2	3,0	2,5	2,8	2,9	3,2	3,2	3,0	2,5	2,7	2,9
Будівництво	5,3	5,4	5,6	5,5	5,5	5,3	5,0	3,9	3,7	3,9	4,1	4,2

Таблиця Б.4

Структура переробної промисловості Сумської області в 2007 році

(відсотків до підсумку)

Галузь переробної промисловості	Вага галузі
Всього, переробна промисловість	100
Харчова промисловість	31,94
Хімічна промисловість	22,91
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	2,23
Металургійне виробництво	5,83
Виробництво машин та устаткування	37,09

Обсяги експорту продукції та послуг Сумської області в 1996 – 2007 р.р.

(млн. грн.)

Показник	Роки					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Сільське господарство	37,06	40,09	37,82	54,43	82,88	97,36
Добувна промисловість	1,09	1,18	1,11	1,6	2,44	2,86
Харчова промисловість	10,6	11,47	10,82	15,57	23,71	27,85
Хімічна промисловість	103,02	111,44	105,13	151,27	230,35	270,6
Виробництво іншої мінеральної продукції	18,09	19,56	18,46	26,56	40,44	47,51
Металургійне виробництво	24,08	26,05	24,58	35,36	53,85	63,26
Виробництво машин та устаткування	267,67	289,55	273,16	393,06	598,54	703,12
Будівництво	13,73	14,85	14,01	20,15	30,69	36,05
Транспорт	18,43	19,94	18,81	27,07	41,22	48,42
Інші види економічної діяльності	1,74	1,88	1,76	2,54	3,88	4,57
Всього	495,51	536,01	505,66	727,61	1108,00	1301,60

Продовження табл. Б.5

(млн. грн.)

Показник	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сільське господарство	111,03	150,34	201,43	233,27	212,69	276,55
Добувна промисловість	3,27	4,42	5,92	6,86	6,26	8,13
Харчова промисловість	31,77	43,01	57,63	66,74	60,85	79,12
Хімічна промисловість	308,61	417,86	559,85	648,36	591,15	768,66
Виробництво іншої мінеральної продукції	54,18	73,36	98,29	113,83	103,79	134,95
Металургійне виробництво	72,14	97,68	130,88	151,56	138,19	179,69
Виробництво машин та устаткування	801,88	1085,76	1454,71	1684,67	1536,03	1997,25
Будівництво	41,12	55,67	74,59	86,39	78,76	102,41
Транспорт	55,22	74,77	100,18	116,01	105,78	137,54
Інші види економічної діяльності	5,2	7,05	9,42	10,92	9,95	12,94
Всього	1484,42	2009,92	2692,90	3118,61	2843,45	3697,24

Таблиця Б.6

Обсяги імпорту продукції та послуг Сумської області в 1996 – 2007 р.р.

(млн. грн.)

Показник	Роки					
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Сільське господарство	29,01	32,67	47,07	120,91	74,03	111,91
Добувна промисловість	17,73	19,97	28,77	73,91	45,25	68,41
Харчова промисловість	37,64	42,39	61,08	156,88	96,04	145,2
Хімічна промисловість	71,04	80	115,26	296,06	181,25	274,02
Виробництво іншої мінеральної продукції	7,34	8,26	11,91	30,58	18,72	28,31
Металургійне виробництво	31,32	35,27	50,82	130,54	79,92	120,82
Виробництво машин та устаткування	70,87	79,8	114,99	295,35	180,82	273,36
Будівництво	18,69	21,04	30,32	77,87	47,68	72,08
Транспорт	50,25	56,58	81,53	209,41	128,2	193,82
Інші види економічної діяльності	5,85	6,59	9,48	24,36	14,92	22,53
Всього	339,74	382,57	551,23	1415,87	866,83	1310,46

Продовження табл. Б.6

(млн. грн.)

Показник	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сільське господарство	265,45	87,77	109,01	156,71	166,61	206,28
Добувна промисловість	162,25	53,65	66,63	95,79	101,84	126,08
Харчова промисловість	344,4	113,87	141,44	203,32	216,17	267,63
Хімічна промисловість	649,94	214,9	266,92	383,7	407,94	505,06
Виробництво іншої мінеральної продукції	67,14	22,2	27,57	39,64	42,14	52,17
Металургійне виробництво	286,58	94,76	117,69	169,19	179,88	222,7
Виробництво машин та устаткування	648,39	214,39	266,28	382,79	406,97	503,85
Будівництво	170,95	56,53	70,21	100,93	107,3	132,85
Транспорт	459,71	152	188,79	271,4	288,55	357,24
Інші види економічної діяльності	53,46	17,67	21,96	31,56	33,55	41,54
Всього	3108,27	1027,74	1276,50	1835,03	1950,95	2415,40

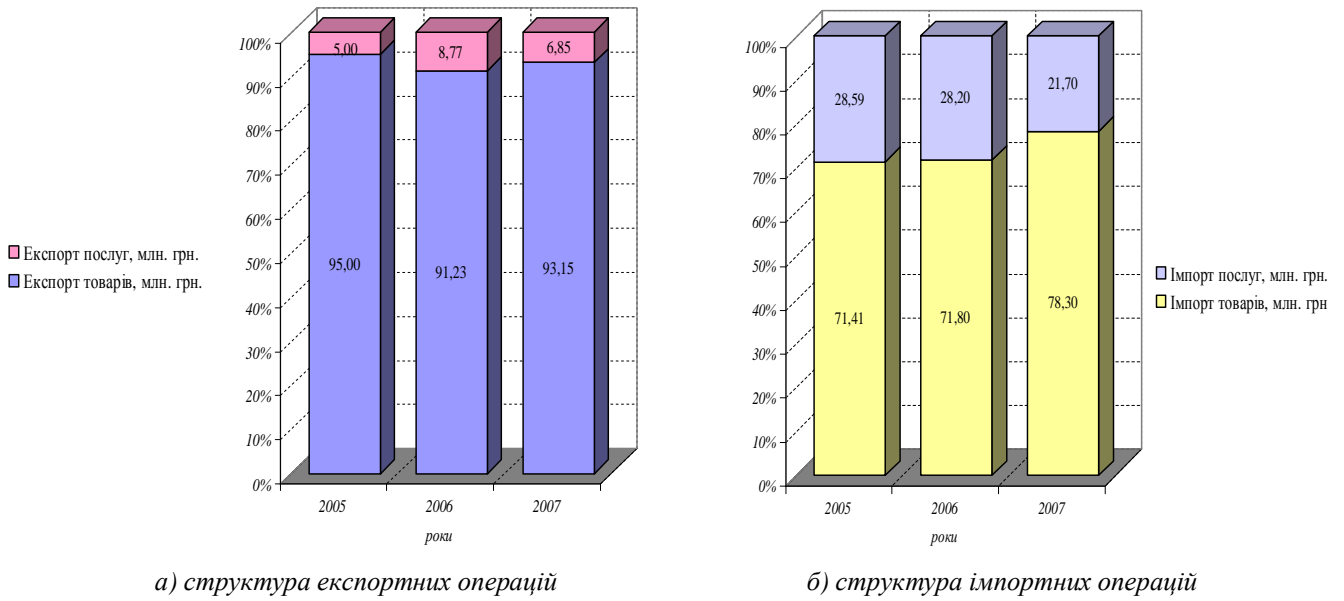

Рис. Б.1 Структура зовнішньої торгівлі товарами та послугами Сумської області

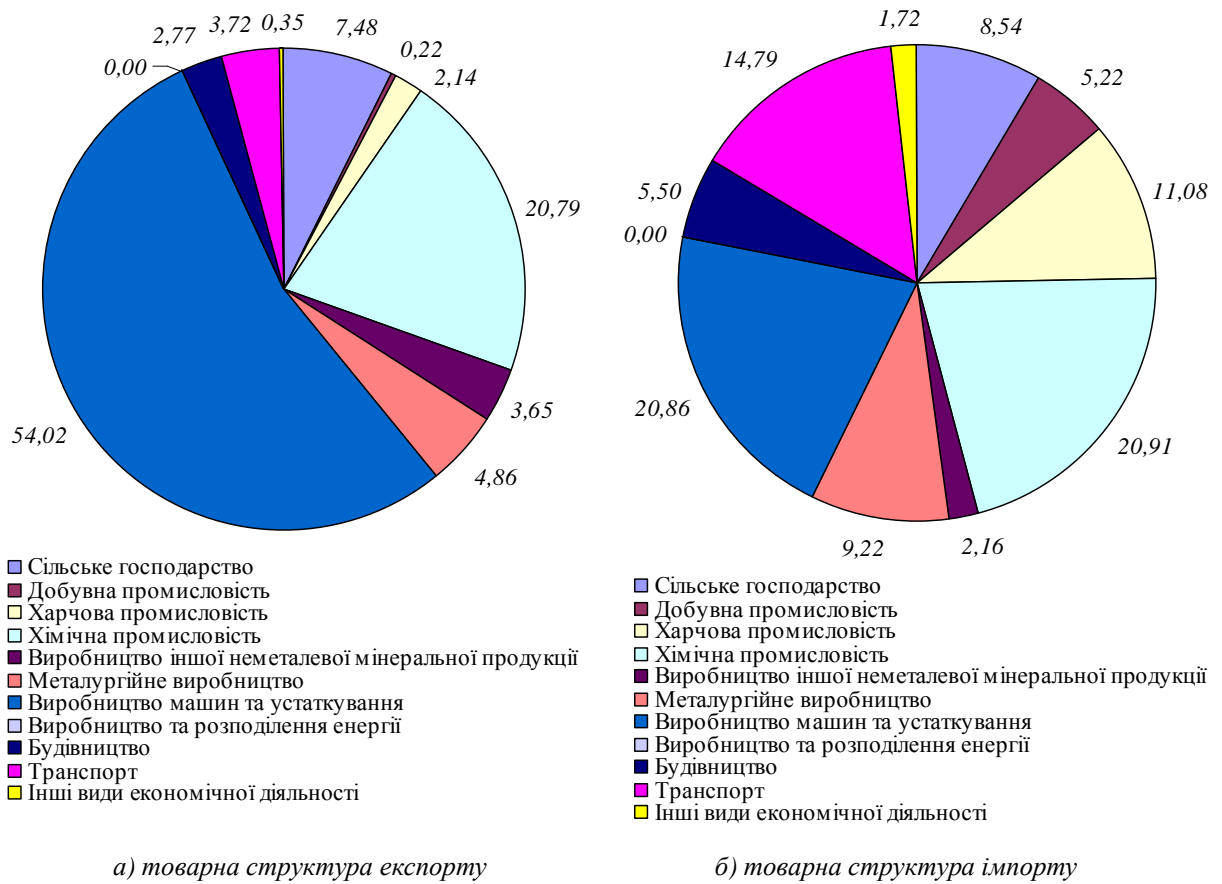
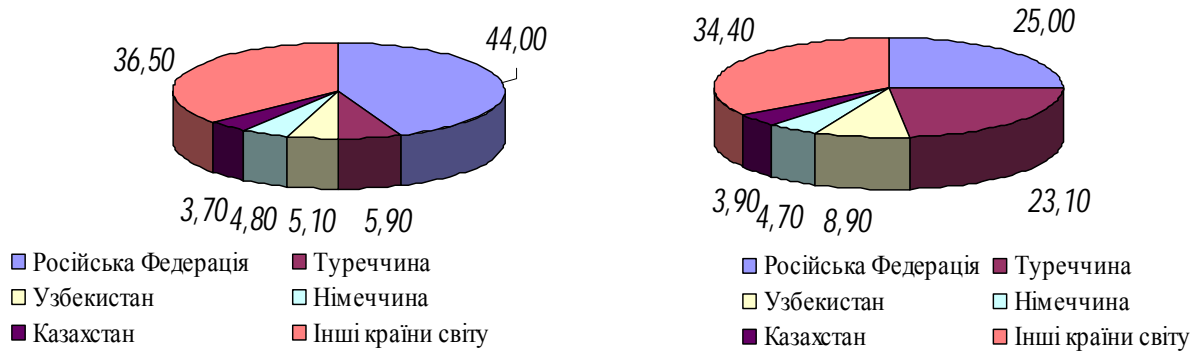

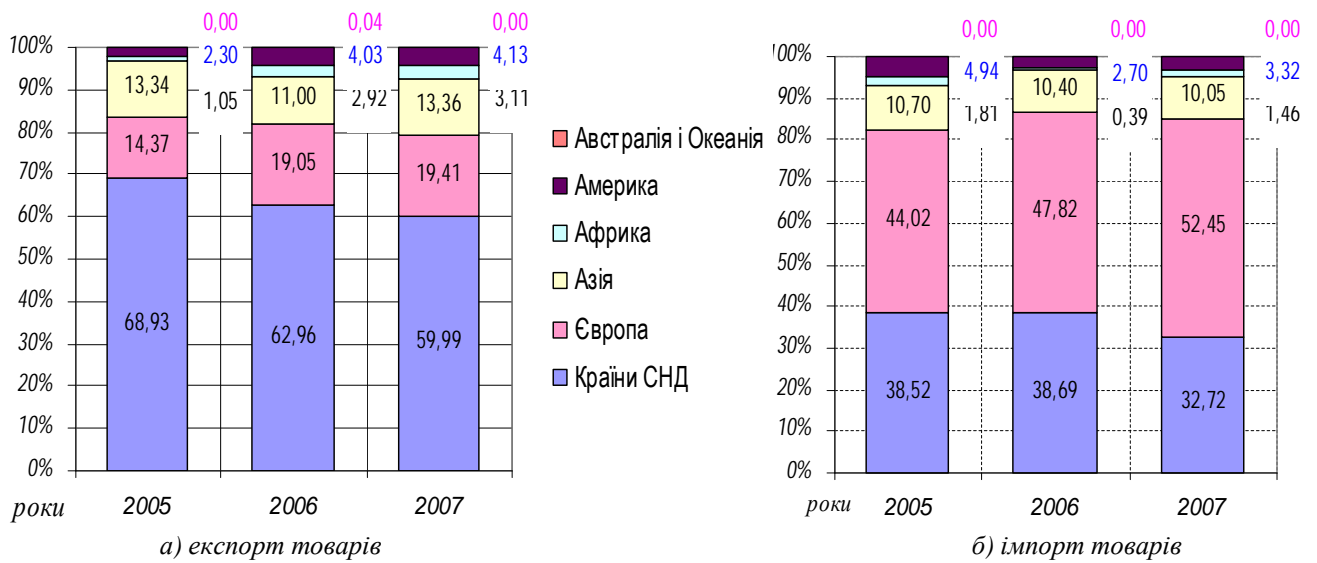
Рис. Б.2 Товарна структура експортно-імпортних операцій Сумської області

а) експорт товарів та послуг

б) імпорт товарів та послуг

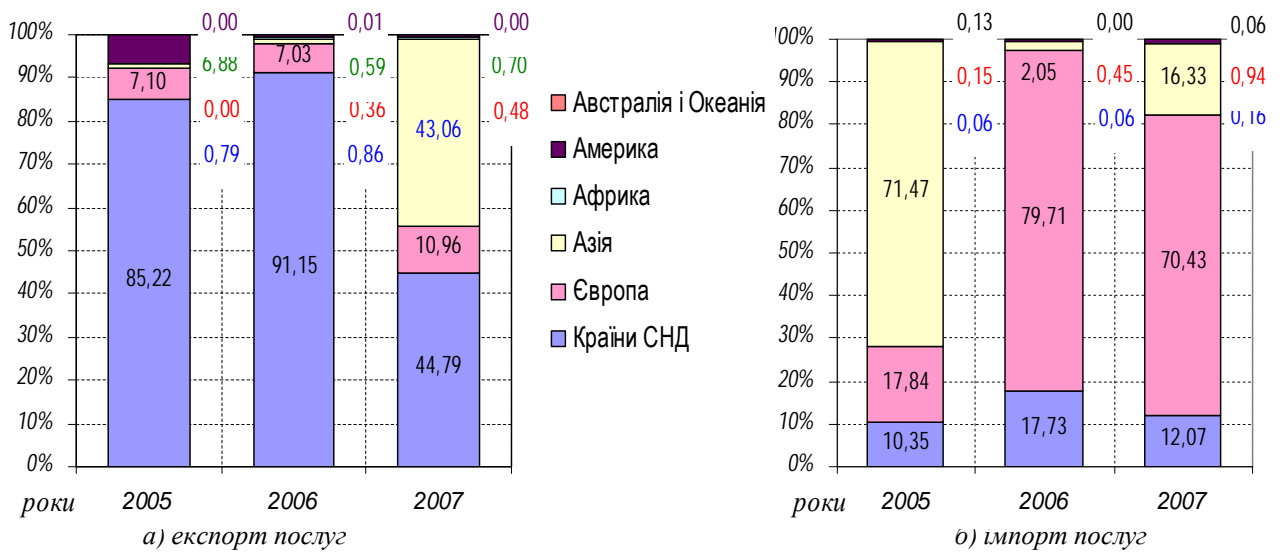
Рис. Б.3 Загальна географічна структура експорту-імпорту товарів та послуг Сумської області

а) експорт товарів

б) імпорт товарів

Рис. Б.4 Географічна структура експорту-імпорту товарів Сумської області

а) експорт послуг

б) імпорт послуг

Рис. Б.5 Географічна структура експорту-імпорту послуг Сумської області

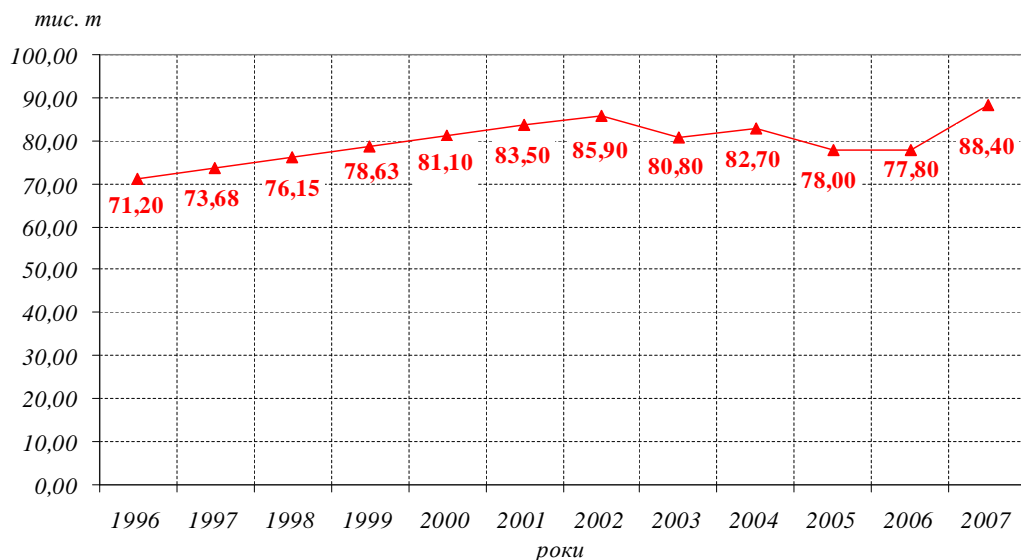

Рис. Б.6 Загальна динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря Сумської області

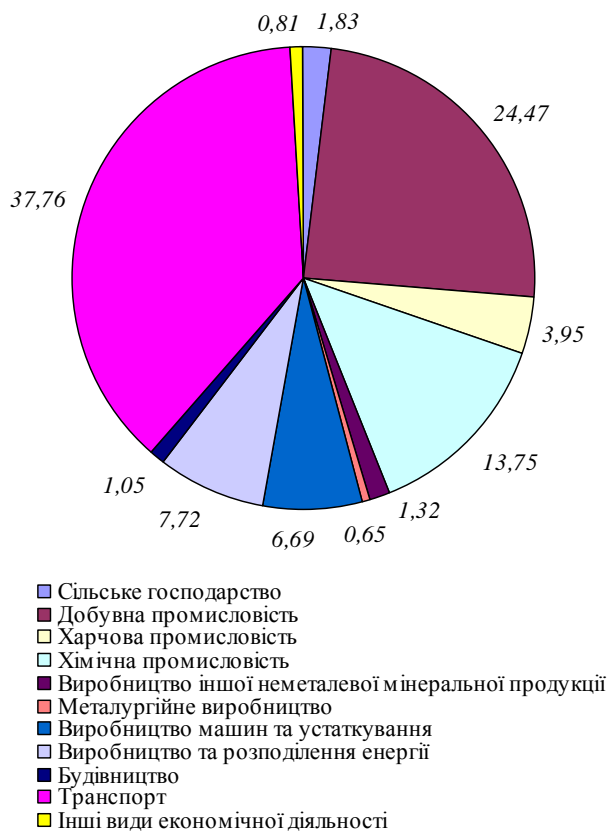

Рис. Б.7 Загальна структура викидів шкідливих речовин у Сумській області за видами економічної діяльності

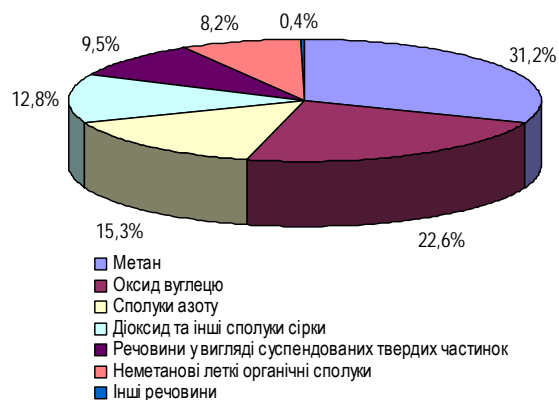
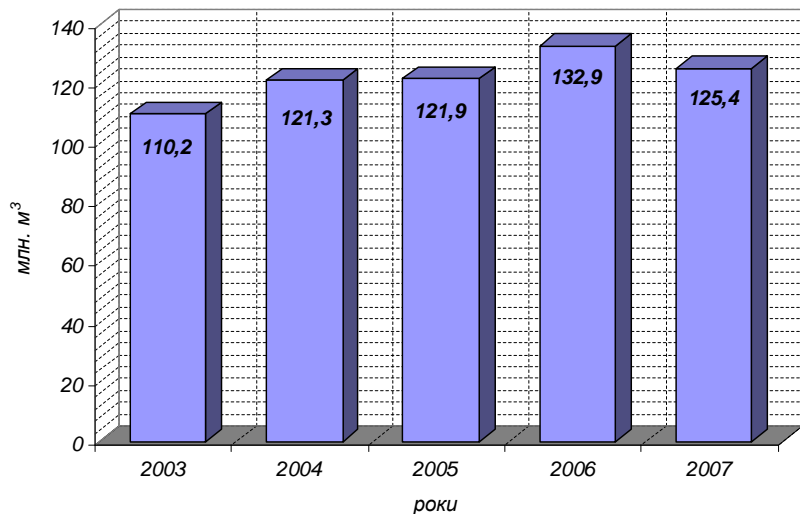
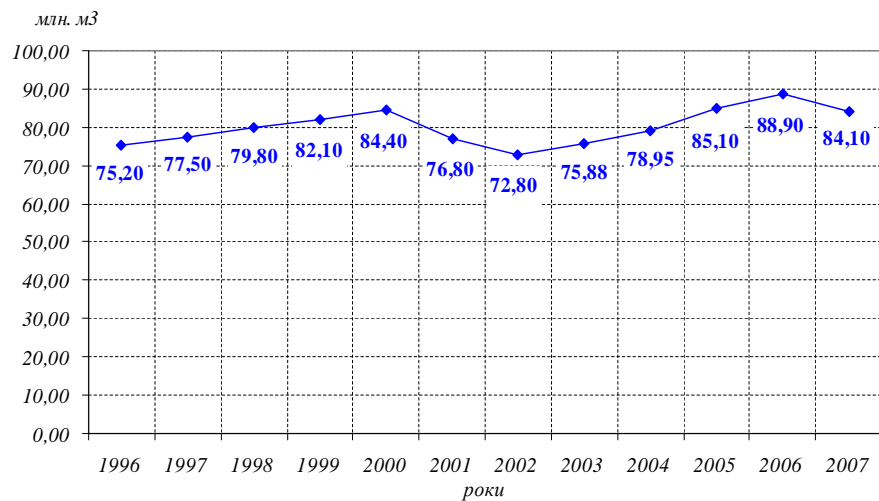

Рис. Б.8 Структура викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря Сумської області

а) забір води з природних водних об'єктів

б) скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти

Рис. Б.9 Скиди забруднюючих речовин та забір води з природних водних об'єктів Сумської області

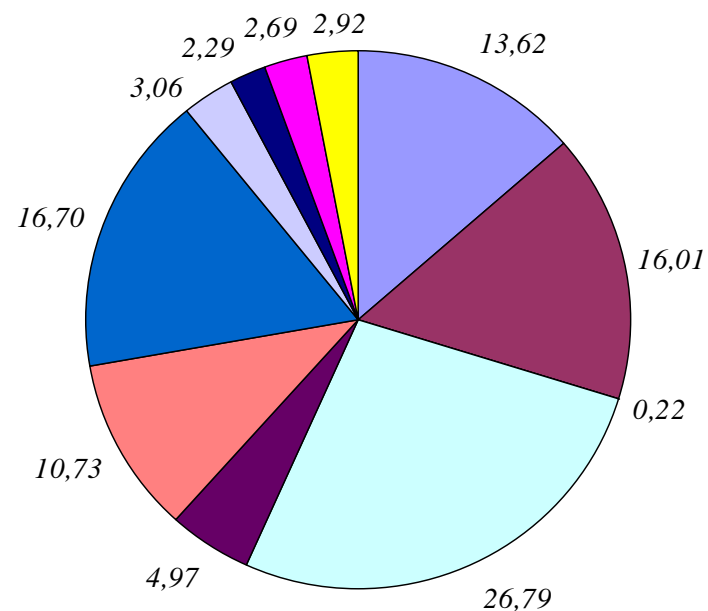

Рис. Б.10 Загальна структура скидів шкідливих речовин у Сумській області за видами економічної діяльності

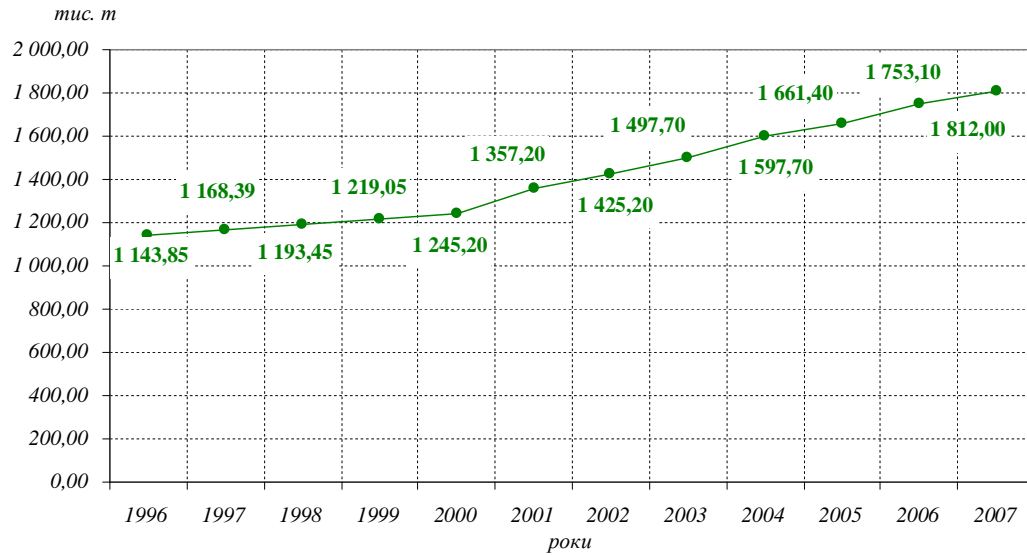
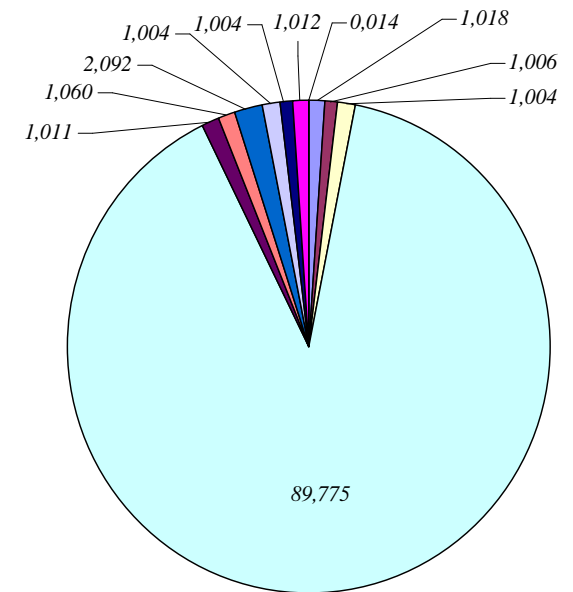

Рис. Б.11 Динаміка розміщення забруднюючих речовин в ґрунтах Сумської області

- Сільське господарство
- Добувна промисловість
- Харчова промисловість
- Хімічна промисловість
- Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції
- Металургійне виробництво
- Виробництво машин та устаткування
- Виробництво та розподілення енергії
- Будівництво
- Транспорт
- Інші види економічної діяльності

Таблиця Б.7

Состав выбросов в атмосферу основных производств химической промышленности [110, с.126].

Вид производства	Основные компоненты выбросов в атмосферу	Вид производства	Основные компоненты выбросов в атмосферу
Азотная кислота	NO, NO ₂ , NH ₃	Хлорная известь	Cl ₂ , CaCl ₂ (пыль)
Серная кислота	NO, NO ₂ , SO ₂ , SO ₃ , H ₂ SO ₄	Полихлорвиниловые смолы	Hg, HgCl ₂ , NH ₃
Соляная кислота	HCl, Cl ₂	Тетрахлорэтилен	HCl, Cl ₂
Щавелевая кислота	NO, NO ₂ , C ₂ H ₂ O ₄ (пыль)	Ацетон	CH ₃ CHO, (CH ₃) ₂ CO
Сульфаминовая кислота	NH ₃ NH(SO ₃ NH ₄) ₂ , H ₂ SO ₄	Аммиак	NH ₃ , CO
Фосфор и фосфорная кислота	P ₂ O ₅ , H ₂ PO ₄ , HF, Ca ₅ F(PO ₄) (пыль)	Метанол	CH ₃ OH, CO
Уксусная кислота	CH ₃ CHO, CH ₃ CO ₂ H	Капролактамы	NO, NO ₂ , SO ₂ , H ₂ S, CO
Сложные удобрения	NO, NO ₂ , NH ₃ , HF, H ₂ SO ₄ , P ₂ O ₅ , HNO ₃	Двуокись титана	TiO, FeO, Fe ₂ O ₃ , ильменит
Карбамид	NH ₃ , CO, (NH ₂) ₂ CO (пыль)	Ацетилен	C ₂ H ₂ , сажа
Аммиачная селитра	CO, NH ₃ , HNO ₃ , NH ₄ NO ₃ (пыль)	Карбофос	SO ₂ , P ₂ O ₅ , H ₂ S, пыль карбофоса
Суперфосфаты	H ₂ SO ₄ , HF, пыль суперфосфатов	Минеральные пигменты	Fe ₂ O ₃ , FeSO ₄
Аммиачная вода и углеаммиаки	NH ₃	Целлюлоза	H ₂ S, Cl ₂ , SO ₂ , CH ₃ SH, (CH ₃) ₂ S

Рис. Б.12 Галузева структура розміщення забруднюючих речовин в ґрунтах Сумської області

Таблиця Б.7

Состав выбросов в атмосферу основных производств химической промышленности [110, с.126].

Вид производства	Основные компоненты выбросов	Вид производства	Основные компоненты
Азотная кислота	NO, NO ₂ , NH ₃	Хлорная известь	Cl ₂ , CaCl ₂ (пыль)
Серная кислота	NO, NO ₂ , SO ₂ , SO ₃ , H ₂ SO ₄	Полихлорвиниловые смолы	Hg, HgCl ₂ , NH ₃
Соляная кислота	HCl, Cl ₂	Тетрахлорэтилен	HCl, Cl ₂
Щавелевая кислота	NO, NO ₂ , C ₂ H ₂ O ₄ (пыль)	Ацетон	CH ₃ CHO, (CH ₃) ₂ CO
Сульфаминовая кислота	NH ₃ NH(SO ₃ NH ₂), H ₂ SO ₄	Аммиак	NH ₃ , CO
Фосфор и фосфорная кислота	P ₂ O ₅ , H ₂ PO ₄ , HF, Ca ₅ F(PO ₄) (пыль)	Метанол	CH ₃ OH, CO
Уксусная кислота	CH ₃ CHO, CH ₃ CO ₂ H	Капролактан	NO, NO ₂ , SO ₂ , H ₂ S, CO
Сложные удобрения	NO, NO ₂ , NH ₃ , HF, H ₂ SO ₄ , P ₂ O ₅ , HNO ₃	Двуокись титана	TiO ₂ , FeO, Fe ₂ O ₃ , ильменит
Карбамид	NH ₃ , CO, (NH ₂) ₂ CO (пыль)	Ацетилен	C ₂ H ₂ , сажа
Аммиачная селитра	CO, NH ₃ , HNO ₃ , NH ₄ NO ₃ (пыль)	Карбофос	SO ₂ , P ₂ O ₅ , H ₂ S, пыль карбофоса
Суперфосфаты	H ₂ SO ₄ , HF, пыль суперфосфатов	Минеральные пигменты	Fe ₂ O ₃ , FeSO ₄
Аммиачная вода и углеаммиаки	NH ₃	Целюлоза	H ₂ S, Cl ₂ , SO ₂ , CH ₃ SH, (CH ₃) ₂ S

Таблиця Б.8

Екологічна ємність експорту у Сумській області у 1996 – 2001 рр.

(млн. грн.)

Назва показника		1996	1997	1998	1999	2000	2001
1		2	3	4	5	6	7
Сільське господарство	Обсяг експорту	37,060	40,090	37,820	54,430	82,880	97,360
	Екологічна ємність	4,480	4,840	4,570	6,570	10,010	11,760
Добувна промисловість	Обсяг експорту	1,090	1,180	1,110	1,600	2,440	2,860
	Екологічна ємність	0,150	0,160	0,150	0,210	0,330	0,380
Харчова промисловість	Обсяг експорту	10,600	11,470	10,820	15,570	23,710	27,850
	Екологічна ємність	1,060	1,150	1,080	1,560	2,370	2,790
Хімічна промисловість	Обсяг експорту	103,020	111,440	105,130	151,270	230,350	270,600
	Екологічна ємність	13,520	14,620	13,790	19,850	30,220	35,500
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	Обсяг експорту	18,090	19,560	18,460	26,560	40,440	47,510
	Екологічна ємність	2,070	2,240	2,110	3,040	4,630	5,440
Металургійне виробництво	Обсяг експорту	24,080	26,050	24,580	35,360	53,850	63,260
	Екологічна ємність	4,840	5,240	4,950	7,110	10,830	12,730
Виробництво машин та устаткування	Обсяг експорту	267,670	289,550	273,160	393,060	598,540	703,120
	Екологічна ємність	21,330	23,080	21,770	31,330	47,700	56,040
Будівництво	Обсяг експорту	13,730	14,850	14,010	20,150	30,690	36,050
	Екологічна ємність	1,510	1,630	1,540	2,210	3,370	3,960
Транспорт	Обсяг експорту	18,430	19,940	18,810	27,070	41,220	48,420
	Екологічна ємність	3,770	4,080	3,850	5,540	8,430	9,900
Інші види економічної діяльності	Обсяг експорту	1,740	1,880	1,760	2,540	3,880	4,570
	Екологічна ємність	0,130	0,140	0,130	0,190	0,280	0,330
ВСЬОГО	Обсяг експорту	495,510	536,010	505,660	727,610	1108,00	1301,60
	Екологічна ємність	52,860	57,180	53,940	77,610	118,170	138,830

Таблиця Б.9

Екологічна ємність експорту у Сумській області у 2001 – 2007 рр.

(млн. грн.)

Назва показника		2002	2003	2004	2005	2006	2007
1		2	3	4	5	6	7
Сільське господарство	Обсяг експорту	111,030	150,340	201,430	233,270	212,690	276,550
	Екологічна ємність	13,410	18,160	24,330	28,170	25,690	33,400
Добувна промисловість	Обсяг експорту	3,270	4,420	5,920	6,860	6,260	8,130
	Екологічна ємність	0,440	0,590	0,790	0,920	0,840	1,090
Харчова промисловість	Обсяг експорту	31,770	43,010	57,630	66,740	60,850	79,120
	Екологічна ємність	3,180	4,310	5,770	6,680	6,090	7,920
Хімічна промисловість	Обсяг експорту	308,610	417,860	559,850	648,360	591,150	768,660
	Екологічна ємність	40,490	54,820	73,450	85,060	77,560	100,850
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	Обсяг експорту	54,180	73,360	98,290	113,830	103,790	134,950
	Екологічна ємність	6,200	8,400	11,250	13,030	11,880	15,450
Металургійне виробництво	Обсяг експорту	72,140	97,680	130,880	151,560	138,190	179,690
	Екологічна ємність	14,510	19,650	26,330	30,490	27,800	36,150
Виробництво машин та устаткування	Обсяг експорту	801,880	1085,76	1454,71	1684,67	1536,03	1997,25
	Екологічна ємність	63,910	86,540	115,940	134,270	122,420	159,180
Будівництво	Обсяг експорту	41,120	55,670	74,590	86,390	78,760	102,410
	Екологічна ємність	4,520	6,120	8,200	9,490	8,660	11,250

Продовження табл. Б.9

1		2	3	4	5	6	7
Транспорт	Обсяг експорту	55,220	74,770	100,180	116,010	105,780	137,540
	Екологічна ємність	11,290	15,290	20,490	23,720	21,630	28,130
Інші види економічної діяльності	Обсяг експорту	5,200	7,050	9,420	10,920	9,950	12,940
	Екологічна ємність	0,380	0,510	0,690	0,800	0,730	0,940
ВСЬОГО	Обсяг експорту	1484,42	2009,92	2692,90	3118,61	2843,45	3697,24
	Екологічна ємність	158,33	214,39	287,24	332,63	303,30	394,36

Таблиця Б.10

Екологічна ємність імпорту у Сумській області у 1996 – 2001 рр.

(млн. грн.)

Назва показника		1996	1997	1998	1999	2000	2001
Сільське господарство	Обсяг імпорту	29,010	32,670	47,070	120,910	74,030	111,910
	Екологічна ємність	8,920	10,050	14,470	37,180	22,760	34,410
Добувна промисловість	Обсяг імпорту	17,730	19,970	28,770	73,910	45,250	68,410
	Екологічна ємність	1,480	1,670	2,410	6,190	3,790	5,730
Харчова промисловість	Обсяг імпорту	37,640	42,390	61,080	156,880	96,040	145,200
	Екологічна ємність	5,270	5,930	8,550	21,950	13,440	20,310
Хімічна промисловість	Обсяг імпорту	71,040	80,000	115,260	296,060	181,250	274,020
	Екологічна ємність	5,450	6,140	8,840	22,710	13,900	21,020
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	Обсяг імпорту	7,340	8,260	11,910	30,580	18,720	28,310
	Екологічна ємність	0,760	0,850	1,230	3,160	1,930	2,920
Металургійне виробництво	Обсяг імпорту	31,320	35,270	50,820	130,540	79,920	120,820
	Екологічна ємність	1,630	1,840	2,650	6,810	4,170	6,310
Виробництво машин та устаткування	Обсяг імпорту	70,870	79,800	114,990	295,350	180,820	273,360
	Екологічна ємність	2,270	2,560	3,690	9,480	5,800	8,770
Будівництво	Обсяг імпорту	18,690	21,040	30,320	77,870	47,680	72,080
	Екологічна ємність	2,330	2,630	3,790	9,730	5,960	9,000
Транспорт	Обсяг імпорту	50,250	56,580	81,530	209,410	128,200	193,820
	Екологічна ємність	18,350	20,660	29,770	76,480	46,820	70,780
Інші види економічної діяльності	Обсяг імпорту	5,850	6,590	9,480	24,360	14,920	22,530
	Екологічна ємність	0,440	0,500	0,710	1,830	1,120	1,700
ВСЬОГО	Обсяг імпорту	339,74	382,57	551,23	1415,87	866,83	1310,46
	Екологічна ємність	46,90	52,83	76,11	195,52	119,69	180,95

Таблиця Б.11

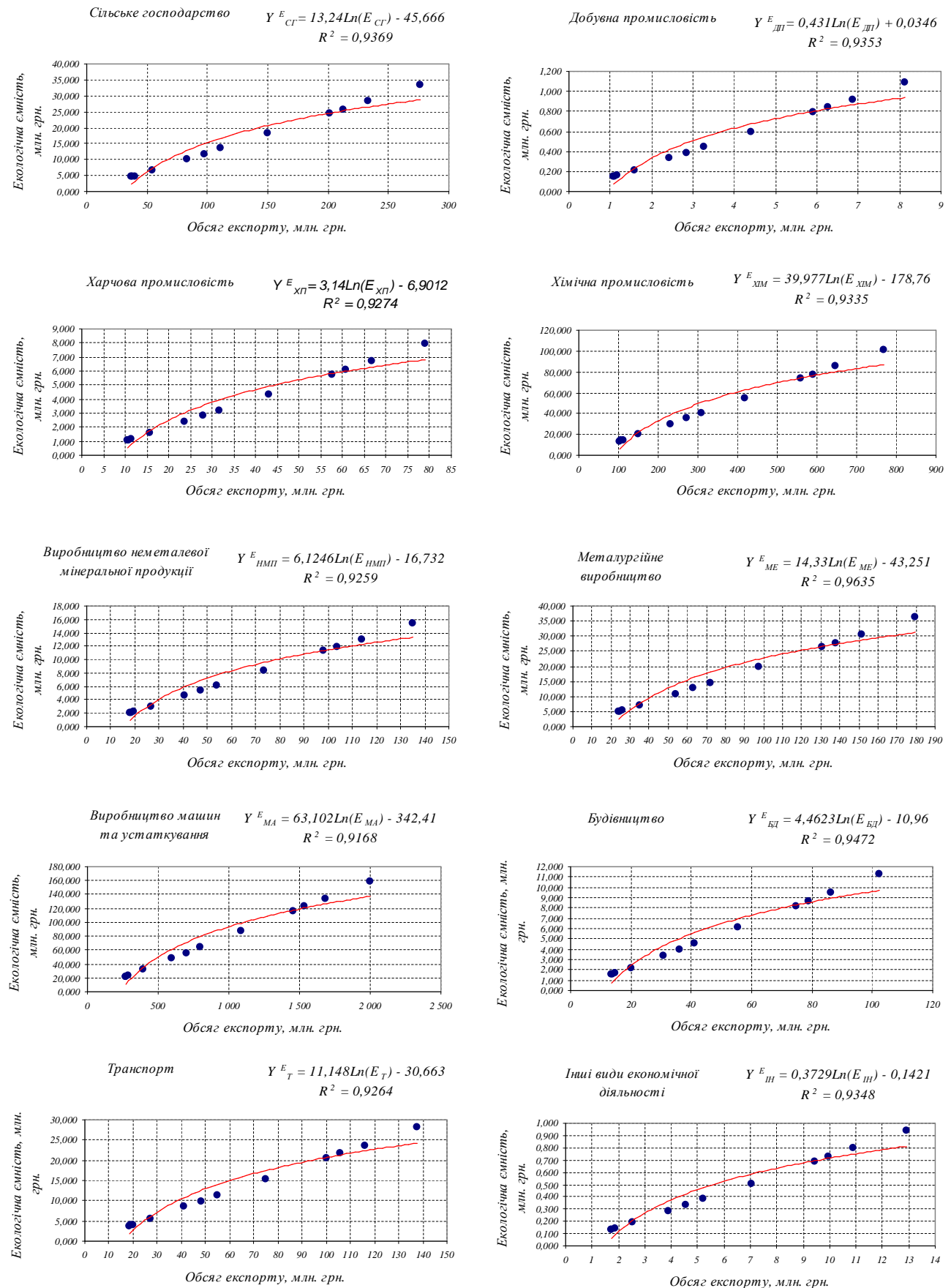
Екологічна ємність імпорту у Сумській області у 2001 – 2007 рр.

(млн. грн.)

Назва показника		2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сільське господарство	Обсяг імпорту	265,450	87,770	109,010	156,710	166,610	206,280
	Екологічна ємність	81,630	26,990	33,520	48,190	51,230	63,430
Добувна промисловість	Обсяг імпорту	162,250	53,650	66,630	95,790	101,840	126,080
	Екологічна ємність	13,580	4,490	5,580	8,020	8,520	10,550
Харчова промисловість	Обсяг імпорту	344,400	113,870	141,440	203,320	216,170	267,630
	Екологічна ємність	48,180	15,930	19,790	28,440	30,240	37,440
Хімічна промисловість	Обсяг імпорту	649,940	214,900	266,920	383,700	407,940	505,060
	Екологічна ємність	49,850	16,480	20,470	29,430	31,290	38,740
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	Обсяг імпорту	67,140	22,200	27,570	39,640	42,140	52,170
	Екологічна ємність	6,930	2,290	2,850	4,090	4,350	5,380
Металургійне виробництво	Обсяг імпорту	286,580	94,760	117,690	169,190	179,880	222,700
	Екологічна ємність	14,960	4,950	6,140	8,830	9,390	11,620
Виробництво машин та устаткування	Обсяг імпорту	648,390	214,390	266,280	382,790	406,970	503,850
	Екологічна ємність	20,810	6,880	8,550	12,290	13,060	16,170
Будівництво	Обсяг імпорту	170,950	56,530	70,210	100,930	107,300	132,850
	Екологічна ємність	21,350	7,060	8,770	12,610	13,400	16,590
Транспорт	Обсяг імпорту	459,710	152,000	188,790	271,400	288,550	357,240
	Екологічна ємність	167,890	55,510	68,950	99,120	105,380	130,460
Інші види економічної діяльності	Обсяг імпорту	53,460	17,670	21,960	31,560	33,550	41,540
	Екологічна ємність	4,030	1,330	1,650	2,380	2,530	3,130
ВСЬОГО	Обсяг імпорту	3108,27	1027,74	1276,50	1835,03	1950,95	2415,40
	Екологічна ємність	429,210	141,910	176,270	253,400	269,390	333,510

Додаток В

ЗАЛЕЖНІСТЬ МІЖ ОБСЯГАМИ ОКРЕМИХ ЕКСПОРТНИХ ТОВАРНИХ ПОТОКІВ ТА ЇХ ЕКОЛОГІЧНОЮ ЄМНІСТЮ

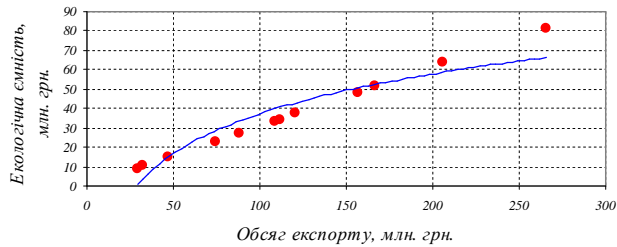
Додаток Д

ЗАЛЕЖНІСТЬ МІЖ ОБСЯГАМИ ОКРЕМИХ ІМПОРТНИХ ТОВАРНИХ ПОТОКІВ ТА ЇХ ЕКОЛОГІЧНОЮ ЄМНІСТЮ

Сільське господарство

$$Y^I_{CR} = 29,71 \text{Ln}(I_{CR}) - 99,537$$

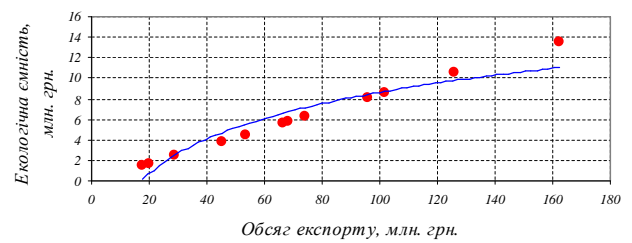
$$R^2 = 0,8963$$

Добувна промисловість

$$Y^I_{ДП} = 4,9433 \text{Ln}(I_{ДП}) - 14,128$$

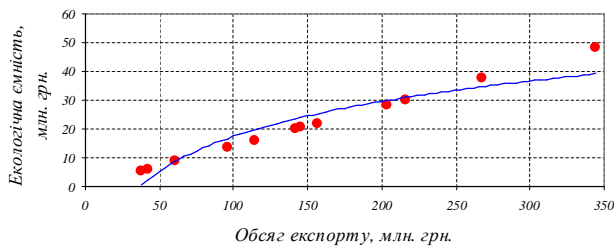
$$R^2 = 0,8966$$

Харчова промисловість

$$Y^I_{ХП} = 17,535 \text{Ln}(I_{ХП}) - 63,308$$

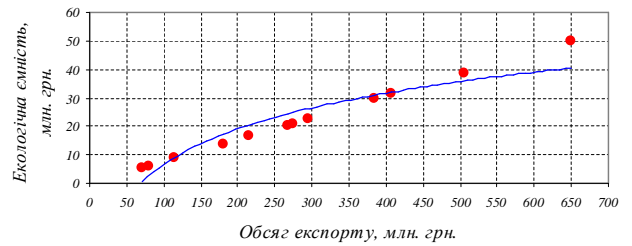
$$R^2 = 0,9258$$

Хімічна промисловість

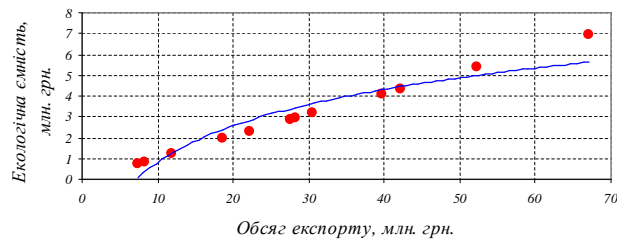
$$Y^I_{ХМ} = 18,145 \text{Ln}(I_{ХМ}) - 77,038$$

$$R^2 = 0,8869$$

Виробництво неметалевої
мінеральної продукції

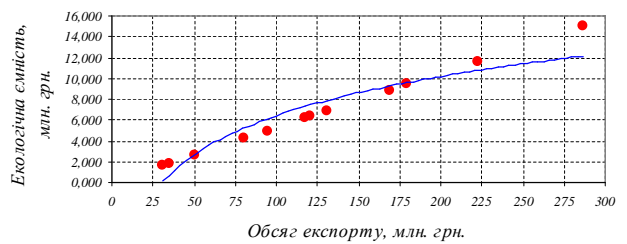
$$Y^I_{НМП} = 2,5219 \text{Ln}(I_{НМП}) - 4,9818$$

$$R^2 = 0,9063$$

Металургійне
виробництво

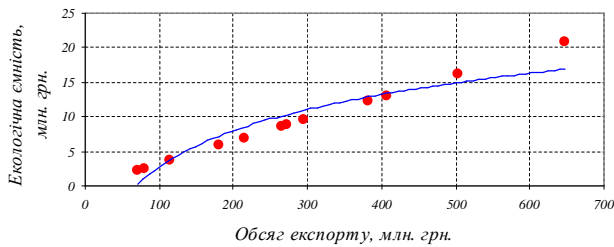
$$Y^I_{МЕ} = 5,4457 \text{Ln}(I_{МЕ}) - 18,664$$

$$R^2 = 0,8985$$

Виробництво машин
та устаткування

$$Y^I_{МА} = 7,5762 \text{Ln}(I_{МА}) - 32,151$$

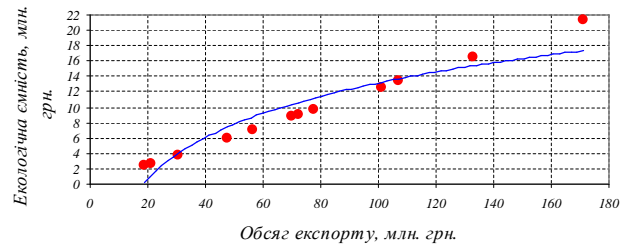
$$R^2 = 0,9146$$

Будівництво

$$Y^I_{БД} = 7,7717 \text{Ln}(I_{БД}) - 22,617$$

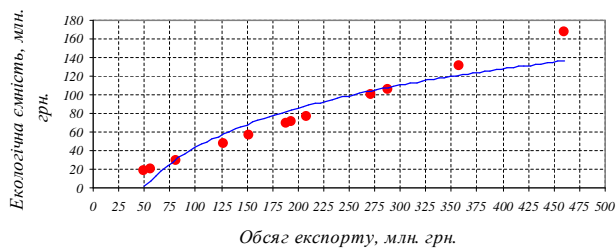
$$R^2 = 0,8964$$

Транспорт

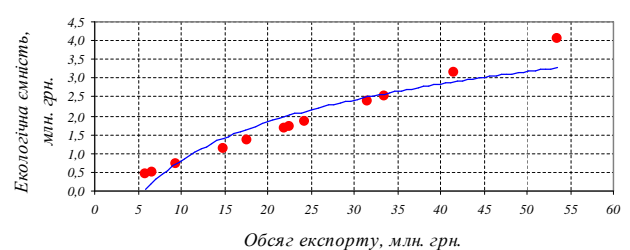
$$Y^I_{Т} = 61,112 \text{Ln}(I_{Т}) - 238,31$$

$$R^2 = 0,8972$$

Інші види економічної
діяльності

$$Y^I_{ІН} = 1,4676 \text{Ln}(I_{ІН}) - 2,5678$$

$$R^2 = 0,8957$$

Додаток Е

**ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ МІЖНАРОДНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ КОНВЕНЦІЙ І
УГОД У ЯКИХ ПРИЙМАЄ УЧАСТЬ УКРАЇНА**

Таблиця Е.1

**Основні міжнародні екологічні конвенції і угоди
в яких приймає участь Україна [134, с. 360]**

НАЗВА ДОКУМЕНТА	ПРИМІТКА («+» - підписана та ратифікована; «-» - не підписана)
1	2
1 Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату (Нью-Йорк, 1992 р)	+
2 Конвенція про транскордонну взаємодію промислових аварій (Хельсинки, 1992 р)	+
3 Конвенція Всесвітньої Метеорологічної Організації (Вашингтон, 11 жовтня 1947 р)	+
4 Віденська конвенція про охорону озонового шару (Відень, 22 березня 1985 р)	+
5 Монреальський протокол о речовинам що руйнують озоновий шар (Монреаль, 16 вересня 1987 р) з коректуванням і поправками, (Лондон, 27-29 червня 1990 р), (Копенгаген, 23-25 листопада 1992 р), (Відень, 5-7 грудня 1995 р)	+
6 Конвенція про охорону світової культурної і природної спадщини (Париж, 1972 р)	+
7 Конвенція про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення, головним чином середовище проживання водоплавних птахів (Рамсар, 1971 р)	+
8 Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева 13 листопада 1979 р)	+
9 Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням шкідливих відходів і їх видаленням (Базель, 22 березня 1989 р)	-

Продовження табл. Е.1

1	2
10 Конвенція про оцінку впливу на природне середовище в транскордонному контексті (Еспо, Фінляндія, 1991 р)	+
11 Стокгольмська Конвенція про стійкі органічні забруднення (Стокгольм, 22 травня 2001р) (не набрала чинності)	+
12 Конвенція про біологічне різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 5 червня 1992 р)	+
13 Конвенція про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Хельсинки, 1992 р)	+
14 Протокол по воді і здоров'ю, (Лондон, 2002 р)	+
15 Конвенція про запобігання забруднення моря скидами відходів і інших матеріалів (Лондонська конвенція, 1972 р)	+
16 Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарест, 1992 р)	+
17 Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які знаходяться під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973 р)	+
18 Конвенція про охорону дикої фауни, флори і природного середовища їх перебування в Європі (1979 Р)	+
19 Конвенція про охорону мігруючих видів диких тварин (Бонн 1979 р)	+
20 Міжнародна конвенція про захист рослин, (Рим, 1951 р)	-
21 Конвенція про доступ громадськості до інформації, участь в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, які стосуються оточуючого середовища (Орхус, 1998 р)	+
22 Декларація Конференції ООН про оточуюче середовище і розвиток (Ріо-де-Жанейро, 1992 р)	+
23 Угода держав-членів СНД про взаємодію в галузі екології і охорони оточуючого природного середовища (1992 р)	+